

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”

ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО

№ 1 (17)

КИЇВ
“ПОЛІТЕХНІКА”
2013

УДК 32.001

УДК 316

УДК 340

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”, № 3 від 4 березня 2013 року.

Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право: Зб. Наук. праць. – Київ: ІВЦ “Політехніка”, 2013. - № 1 (17) – 120 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Л.М. Димитрова – д. ф. н., професор (головний редактор); І.П. Голосніченко, д. ю. н., професор (заступник головного редактора); Н.О. Майструк – к. с. н., доцент (відповідальний секретар); В.І. Осадчий – д. ю. н., професор; В.Б. Євтух – член-кореспондент Академії Наук України, д. і. н., професор; І.О. Кресіна – д. політ. н., професор; П.В. Кутуєв – д. с. н., професор; О.Д. Куценко – д. с. н., професор; Є.Д. Лук’янчиков – д. ю. н., професор; А.А. Мельниченко – к. ф. н., доцент; Б.В. Новіков – д. ф. н., професор; В.М. Ніколаєвський – к. ф. н., професор; С.Ю. Римаренко – д. політ. н., професор; А.О. Ручка – д. ф. н., професор; О.І. Салтовський – д. політ. н., професор; Л.Г. Сокурянська – д. с. н., професор; О.В. Соснін – д. політ. н., професор; В.І. Судаков – д. с. н., професор; О.А. Фісун – д. політ. н., професор; Л.М. Хижняк – д. с. н., професор; Н.М. Цимбалюк – д. с. н., професор.

Міжнародний склад редколегії: Є.І. Степанов – д.філос.н, професор, головний науковий співробітник Інституту соціології РАН, Президент Міжнародної Асоціації конфліктологів, Г. Дерлуг'ян – PhD з соціології, асоційований професор Північно-Західного університету м. Чикаго, США, Є. Калюжнова – к.е.н., професор університету м. Редінг, Велика Британія, Директор Центру Євразійських досліджень, С. Вітмор – PhD з політології, університет Оксфорд Брукс, Велика Британія, Ч. Сонг – PhD з політології, викладач університету м. Окленд у Новій Зеландії, Пітер Г. Соломон – професор політології, права та кримінології університету м. Торонто, Канада.

© Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут”, 2013

ISSN

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Андрійчук Т. С. Інститути громадянського суспільства в Україні до здобуття незалежності.....	7
Белашко С.О. Політичні партії та політична участь як чинники формування української політичної нації у ХХ-ХХІ ст.: історична ретроспектива і сучасні тенденції.....	13
Білошицький В.І. Методологія політологічної концепції цивільно-військових відносин в Україні.....	21
Ветринський І.М. Проблема ідентифікації імперіалізму в умовах глобалізації.....	28
Денисенко В.М. Політика в контексті антропологічних вимірів.....	34
Ільтьо Г. Детермінантні основи формування символічно-знакових структур політики.....	40
Палінчак М.М. Католицький фундаменталізм в сучасній Польщі: політичний аспект.....	48
Пахолок В.М. Особливості місцевого самоврядування в Автономній республіці Крим.....	54

СОЦІОЛОГІЯ

Казаков В. С., Шевель І.П. Конфлікт «боротьби за гегемонію» в теорії системних циклів накопичення Джованні Аррігі.....	59
Кутуев П.В., Герчановский Д.Л. Интеллектуальные истоки современного неолиберализма и социологический дискурс о развитии.....	65
Танчер В. В., Дєрсчіна А. В. Регіональні особливості якості життя населення України. Соціологічний та географічний аспект дослідження.....	72

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Мігалуш А.О. Світові стратегії інклюзивної освіти для дітей з особливими потребами: соціально-історичний аспект.....	75
--	----

ПРАВО

І. АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ДО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Ясюк Є. (Польща) Застосування права Європейського Союзу державами – членами ЄС.....	81
---	----

ІІ. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Голосніченко І.П. Науково-технічний прогрес та його вплив на формування окремих галузей права.....	90
Трут Д.В. Цивільно-правові зобов'язання з множинністю осіб в римському праві.....	94

III. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ

Звягіна К.С.

Проблеми іноземного інвестування в Україні.....98

IV. ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Золотарьова Н.І.

Адміністративна діяльність правоохоронних органів в механізмі правової охорони.....101

Борець М.В.

Поняття і категорії у дослідженні питань з протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.....105

Реферати.....110

CONTENTS

POLITOLOGY

Andriychuk T.S.

The institutions of civil society in Ukraine up to Independence.....7

Bielashko S.O.

Political Parties and Political Participation as Factors of the Formation of the Ukrainian Political Nation in the XX-XXI's: Historical Retrospective and Contemporary Trends.....13

Biloshytskiy V.I.

Methodology of the political science conception of civil-military relations in Ukraine.....21

Vietrynskyi I.M.

Problem of imperialism identification in the case of globalisation.....28

Iltyo G.F.

Determinantal bases of forming of symbolic-iconic structures of policy.....34

Palinchak M.

Catholic fundamentalism in contemporary Poland: the political dimension.....40

Pakholok V. M.

Specific features of local authority functioning within Autonomous Republic of Crimea48

SOCIOLOGY

Kazakov V.S., Shevel I.P.

Conflict «struggle for hegemony» in the theory of system cycles accumulation of Giovanni Arrighi.....54

Kononova Y.V.

Methodological aspects of actor-network theoretical orientation: Bruno Latour.....59

Kutuev P.V., Gerchanovsky D.L.

Intellectual sources of modern neoliberalism and sociological discourse on development.....65

Tancher V.V., Derechina A.V.

Regional features of the quality of life in Ukraine. Sociological and geographical aspect of research.....72

SOCIAL WORK

Migalush A.A.

World strategy of inclusion education for children with special needs: social-historical aspect.....75

LAW

I. ADAPTATION OF LEGISLATION TO EUROPEAN UNION LAW

Jasiuk E.

Applying European Union law by European Union member states.....81

II. THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Holosnichenko I.P.

Technical progress as a basis for reforming the legal regulation of public relations.....90

Trut D.V.

Civil Obligations with Multiplicity of Persons in Roman Law.....94

III. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF FOREIGN INVESTMENT

Zviagina K.S.

Problems of foreign investment in Ukraine98

IV. PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE AND CRIMINAL LAW

Zolotarova N.I.

The administrative activity of the law enforcement authorities in the mechanism of legal protection of the environment101

Borets M.

Terms and categories in the study of issues of counteracting legalization of proceeds received in criminal way.....105

Abstracts.....110

УДК 323.21

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ДО ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Андрійчук Т.С.

завідуюча сектором Департаменту інформації та комунікацій з громадськістю
Секретаріату Кабінету Міністрів України

У статті досліджуються особливості та чинники, що мали вплив на формування інститутів громадянського суспільства до набуття незалежності України і стали підґрунтям вітчизняної традиції організації громадського життя. Зокрема, йдеться про роль національного питання, вплив держави на створення та діяльність громадських об'єднань, рівень громадської активності населення.

The features and factors that had influenced the formation of civil society in Ukraine up to Independence and became the foundation of the national tradition of community life are examined in the article. In particular, the author considers the role of the national question, state influence on establishment and activities public associations, level of public activity.

В статье исследуются особенности и факторы, которые имели влияние на формирование институтов гражданского общества до обретения независимости Украины и легли в основу отечественной традиции организации общественной жизни. В частности речь идет о роли национального вопроса, влиянии государства на создание и деятельность общественных объединений, уровне общественной активности населения.

Ключові слова: інститути громадянського суспільства, громадські об'єднання, держава.

Процес посттоталітарної трансформації політичної системи в Україні триває третє десятиліття. У рамках наукового обговорення пріоритетних напрямів перетворень особлива увага приділяється феномену громадянського суспільства, яке може бути як потужним партнером, так і опонентом та контролером державних інститутів.

Значний внесок у вивчення теоретичних і практичних аспектів формування громадянського суспільства в Україні зробили вітчизняні науковці, зокрема В. Андрущенко, О. Бабкіна, А. Грамчук, А. Колодій, О. Корнієвський, М. Михальченко, Ф. Рудич, О. Чувардинський, Є. Цокур, Ю. Шайгородський та інші. Разом з тим у вітчизняному науковому дискурсі ще не достатньо уваги приділено впливу на сучасний процес становлення громадянського суспільства особливостей і чинників, що обумовлювали розвиток його інститутів у минулому. Певною мірою це пов'язано з відсутністю єдиного підходу до визначення самого феномену громадянського суспільства та основних етапів його розвитку. Зокрема, виокремлюють так звані L-традицію (за Дж. Локком) та M-традицію (за Ш. Монтеск'є) трактування громадянського суспільства [13, 131]. Згідно з L-традицією громадянське суспільство розуміють достатньо широко – як певну стадію загального «цивілізованого» розвитку соціуму (відповідно достатньо широким є перелік його інститутів – громадські об'єднання, політичні партії, ринкові інституції, місцеве самоврядування тощо). У межах цієї традиції розвиток громадянського суспільства дослідники пов'язують з етапами розвитку українського державотворення [16, 130] або процесом становленням місцевого самоврядування [11, 216–217].

У межах M-традиції громадянське суспільство визначається більш вузько, як сфера самовияву громадян та незалежних від держави громадських об'єднань. На нашу думку, такий підхід у більшій мірі відповідає тому розумінню громадянського суспільства, що сформувалось наприкінці ХХ ст. і пов'язано з визнанням особливої (навіть, дещо гіперболізованої) ролі громадських об'єднань у суспільно-політичних трансформаціях. Досліджуючи розвиток громадянського суспільства в межах цього підходу, особливо важливо звернути увагу на чинники й особливості процесу зародження і поширення в Україні таких його інститутів, як громадські об'єднання.

Мета статті – дослідити чинники та особливості, що впливали на формування інститутів громадянського суспільства до набуття незалежності України та лягли в основу вітчизняних традицій організації громадського життя.

Формування громадських об'єднань на українських землях, що входили до складу Російської імперії, розпочалось наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ століття. До праобразів таких об'єднань можна віднести таємні масонські ложі та гуртки, що створювалися за ініціативою представників заможних та освічених верств населення (козацько-старшинських

родів, шляхетства, духовенства) під впливом ідей Великої Французької революції та філософії Просвітництва. Ця форма громадської самоорганізації розвивалась у загальноєвропейському контексті та була спільною рисою України і тогочасних передових країн Європи [6]. Разом з цим на подальший розвиток таких організацій мали вплив національні політичні та культурні чинники. Так, об'єднавчим фактором для ряду масонських лож та гуртків на початку XIX ст. стали вже не загальні просвітницькі ідеї братерства, любові та взаємодопомоги, а опозиційні прагнення лібералізації політичного ладу, зміни державного устрою у Російській імперії (київська ложа «З'єднані слов'яни», полтавська ложа «Любов до істини», Товариство з'єднаних слов'ян) і навіть відновлення автономії України (Новгород-Сіверський гурток автономістів, Товариство визволення України) [14, 291–293]. Подальше створення просвітницьких та культурницьких об'єднань українців у XIX ст. (найбільш впливовими з яких були Кирило-Мефодіївське товариство та Громади) також відбувалось під впливом національного питання. Діяльність цих об'єднань була таємною і переслідувалась державою. Хоча у періоди певної лібералізації суспільного життя вони здійснювали напівлегальну чи легальну діяльність, як, наприклад, Громади наприкінці 1850-х – на початку 1860-х рр. та у першій половині 1870-х рр. [7, 66–67].

Водночас з таємними та напівтаємними товариствами діяли і легальні об'єднання, створені за погодженням з державними органами (процес їх формування було започатковано у 1765 р. після затвердження Катериною II статуту Вільного економічного товариства). Значну частину таких об'єднань складали наукові та професійні товариства, які, незважаючи на свій напівдержавний характер, позитивно впливали на розвиток тогочасної науки та професій. Наприкінці XIX – на початку XX ст. кількість легальних громадських об'єднань поступово зростала завдяки лібералізації суспільно-політичного життя, спрощенню законодавства про такі об'єднання, а також намагання окремих груп населення діяти спільно при розв'язанні проблемних питань чи захисті своїх прав. Створюються жіночі, робітничі організації, товариства національних меншин, кооперативні об'єднання, культурно-освітні товариства, гуртки. Водночас рівень благонадійності об'єднань продовжує перебувати під контролем державних органів (губернських комісій у справах про товариства, поліції).

Активізація громадського руху на українських землях у складі Австро-Угорщини у 30-х – 40-х рр. XIX ст. була пов'язана з поживанням інтересу до національно-культурних проблем у середовищі молодого інтелігенції – греко-католицького духовенства та семінаристів. Перші, національні за своєю суттю, громадські об'єднання також переслідувалися державою (наприклад, літературно-просвітницький гурток «Руська трійця», створений для популяризації української культури, був примусово ліквідований). Подальший розвиток національного громадського руху став можливим під час революційних подій у 1848–1849 роках. У цей час представниками української інтелігенції та греко-католицького духовенства були створені, зокрема, Головна Руська рада, що вимагала встановлення автономії Галичини, а також потужні просвітницькі та наукові організації «Галицько-руська матиця» та «Собор руських вчених». В умовах подальшої лібералізації режиму в Австро-Угорській імперії розпочали активну діяльність інші просвітницькі та наукові об'єднання (Товариство «Просвіта», Наукове товариство ім. Т. Шевченка), кооперативні, релігійні, добродійні організації [14, 327–331].

Як бачимо, розвиток перших інститутів громадянського суспільства на українських територіях відбувався під впливом як зовнішніх (поширення загальноєвропейських ідей Просвітництва, регулювання імперськими державами), так і внутрішніх чинників (прагнення національного самовизначення українців, розвиток науки та професій, намагання певних груп населення об'єднати зусилля для спільної справи). Разом з тим, попри певне поживання громадського руху наприкінці XIX – на початку XX ст., він не встиг охопити широких верств тогочасного українського суспільства, обмежившись досить вузькою соціальною базою, основу якої склали різночинна інтелігенція, студентська та учнівська молодь. При цьому відсутність у громадських об'єднань реальної можливості захищати права українців в умовах імперського режиму призводила до того, що активні діячі змінювали громадську діяльність на участь в опозиційних політичних партіях та рухах.

Питання доцільності розгляду радянського періоду в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні є досить спірним. Частина дослідників свідомо не розглядає цей період як етап реалізації ідеї громадянського суспільства, оскільки йому не були властиві такі умови, як правові відносини, приватна власність, свобода створення громадських об'єднань [16, 132; 10, 161–163]. Дійсно, тогочасне суспільно-політичне життя повністю спрямовувалося комуністичною партією, що майже унеможливило створення та діяльність незалежних інститутів громадянського суспільства (хоча відомі приклади існування таких нелегальних організацій). З іншого боку, саме у цей період, як влучно зазначає С. Кульчицький, більшовикам вдалося «втягнути в активне суспільне життя і старих, і малих» та сформувавши особливий вид «громадянського суспільства у радянській гамівній сорочці» [8].

На нашу думку, вивчення особливостей радянського періоду є важливим принаймні з огляду на те, що саме у цей час було створено велику кількість громадських об'єднань, значна частина яких продовжує діяти у незалежній Україні (об'єднання інвалідів, спортивні товариства, професійні, молодіжні спілки, об'єднання за інтересами та ін.), а також сформовано свідомість і ціннісну систему значної частини сьогоденного населення України, що об'єктивно впливає на сучасний етап розвитку громадянського суспільства. Тому вважаємо за доцільне проаналізувати особливості формування громадських об'єднань в радянській Україні.

Основним чинником, що позначився на майбутньому громадських об'єднань після встановлення радянської влади, стало прагнення більшовиків мобілізувати населення, залучивши різні форми громадської самоорганізації до комуністичного будівництва. Перші політизовані громадські об'єднання, що мали сприяти утвердженню Радянської держави, були створені на українській території у 1919–1920 рр. (зокрема, Комуністична спілка молоді України та комітети незаможних селян). У наступні роки процес формування різних за сферами та видами діяльності громадських об'єднань було значно активізовано. Зокрема, у 1920-х рр. були створені партизовані профспілкові організації, об'єднання наукового та науково-технічного характеру (інженерні, інженерно-технічні секції, Українське товариство робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву та ін.), військового спрямування (Товариство друзів авіації і повітроплавання України та Криму, Добровільне товариство друзів хімічної оборони, Товариство сприяння обороні, пізніше об'єднані у Товариство сприяння обороні й авіаційно-хімічному будівництву), спортивні товариства («Буревісник», «Водник», «Трудові резерви», «Динамо» та ін.) [15, 20–23]. Протягом 1930-х рр. тривала централізація громадського руху шляхом створення потужних республіканських об'єднань (наприклад, розпочали діяльність українські товариства сліпих та глухонімих, республіканські організації творчих спілок СРСР, Союз спортивних товариств та організацій УРСР та ін.).

Діяльність громадських об'єднань перебували під державним контролем. У 1920-х рр. їх реєстрацію на республіканському рівні здійснювала створена при НКВС Міжвідомча комісія зі справ товариств та спілок, на місцевому рівні – регіональні органи цієї комісії при виконавчих комітетах рад [5, 18–19]. Пізніше відбулась певна «лібералізація» – питання затвердження та реєстрації положень про громадські об'єднання, а також контролю за їх подальшою діяльністю було передано у відання центральних або місцевих органів управління [12, 227–228]. Громадські об'єднання стали важливим суб'єктом будівництва Країни рад, уповноваженим на виконання деяких державних функцій (ідеологічних, мобілізаційних, контрольних та ін.). Показово, що після Великої Вітчизняної війни держава у стислі строки відновлювала діяльність таких об'єднань (у 1945 р. на визволеній українській території було відновлено 82 тис. первинних організацій ТСОАХІМУ і Червоного хреста, 42 республіканські ради спортивних товариств, профспілкові організації, до складу яких увійшли близько 3 млн. осіб [9, 227]). На території Західної України радянські громадські об'єднання як носії нових цінностей та ідеології у терміновому порядку замінювали місцеві довоєнні культурно-освітні, добротинні, кооперативні організації.

Більшість громадських об'єднань УРСР не можна охарактеризувати як інститути громадянського суспільства у прямому розумінні, оскільки вони не мали незалежності та можливостей здійснювати захист політичних прав людини перед державою. Як наголошувалось в одному з навчальних видань: «громадські організації входять у систему політичної організації суспільства і відіграють важливу роль у перетворенні в життя завдань комуністичного будівництва. Вони не протистоять державним органам, тому що їх діяльність здійснюється на засадах, властивих всій політичній організації нашого суспільства» [12, 224]. Разом з цим, на нашу думку, необґрунтованим було б повне заперечення позитивної суспільної ролі тогочасних громадських об'єднань. Вони формували у свідомості громадян колективні цінності, були своєрідною «школою» спільного вирішення проблемних питань, що не мали політичного характеру. Водночас надмірна масовість та централізм об'єднань, у багатьох випадках примусовість участі у них призводили до переважання вертикальних, а не горизонтальних зв'язків між громадянами, робили громадську діяльність для більшості з них обов'язковою, проте нещирою справою.

Не можна оминати увагою і активність окремих нелегальних громадських об'єднань, що були опозиційними до радянського режиму. Коло їх діяльності було досить широким – від боротьби за незалежність України до забезпечення нормальних умов праці та проживання робітників. Відповідно існувало широке коло чинників, що впливали на створення таких об'єднань (утиски національно-культурного життя, згорання процесів лібералізації «хрущовської відлиги», порушення конституційних прав громадян, істотні проблеми у соціально-економічному розвитку СРСР тощо). Вплив мали і чинники зовнішнього характеру,

зокрема світові процеси деколонізації 1950–1960-х рр., антитоталітарні виступи в країнах народної демократії, міжнародний правозахисний рух [2, 190].

Серед нелегальних громадських об'єднань, що у 1950-х – 1960-х рр. ставили за мету здобуття незалежності України, варто згадати, зокрема, Українську націоналістичну організацію ім. С. Бандери (Львівська обл.), Союз борців за звільнення України (Донецька обл.), Український національний комітет (Львівська обл.), Український національний фронт (Львівська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Донецька обл.), Українську робітничо-селянську спілку (Львівська обл.) та ін. [7, 282–283; 2, 191]. Деякі підпільні об'єднання прагнули ініціювати демократичні перетворення та досягти реального дотримання конституційних прав громадян в межах радянської системи. Зокрема, йдеться про Демократичний союз соціалістів (Одеська обл.), організації «Боротьба за громадську справедливість» (Миколаївська обл.), «Підпільний центр «Свобода» (Донецька обл.) та ін. [2, 192]. У рамках загальнодемократичного руху намагалась відстоювати національні права українців і Українська гельсінська група. У 1970-х рр. в УРСР мали місце спроби утворення незалежних організацій на захист прав робітників (зокрема, Асоціація вільних профспілок трудящих Радянського Союзу, Вільне міжгалузеве об'єднання трудящих) [7, 296].

Криза радянської системи, викликана неефективністю командно-адміністративного управління, спричинила пошук керівництвом держави нових підходів до організації державного та суспільного життя. У результаті з середини 1980-х рр. було обрано курс на загальну демократизацію. У цих умовах з'явилась можливість для створення громадських об'єднань, діяльність яких не відповідала офіційній лінії комуністичної партії. Основним чинником, що вплинув на формування перших легальних паростків громадянського суспільства, стала незадоволеність громадян політикою держави у багатьох сферах та неможливість розв'язання актуальних проблем через державні та партійні органи, комсомол чи інші формальні громадські об'єднання.

Створення нових об'єднань було пов'язано, зокрема, з питаннями національно-культурної політики (Товариство Лева, Український культурологічний клуб, Товариство української мови ім. Т. Шевченка та ін.), правового захисту громадян (Українська гельсінська спілка), екологічної ситуації після Чорнобильської катастрофи (Асоціація «Зелений світ» та ін.), молодіжної політики (Спілка незалежної української молоді, Студентське братство, інші студентські об'єднання та спілки, субкультурні рухи), соціального забезпечення працівників (страйками). Важливий вплив на процес утворення частини громадських об'єднань мав і зовнішній чинник, зокрема досвід громадських рухів у країнах Прибалтики (відповідником в Україні став Народний рух України за перебудову), польського професійного руху «Солідарність», а також фінансова допомога з-за кордону, насамперед діячів української діаспори.

Суттєвим чинником, що сприяв діяльності нових інститутів громадянського суспільства, стало «пом'якшення» політики щодо них з боку державних і партійних органів. Це, зокрема, яскраво засвідчує приклад органів КДБ, які поклалися вже не на репресивні методи, а на створення законодавчих обмежень (пропонували прийняти закон про заборону отримання закордонної допомоги громадянськими і політичними організаціями), а також пропагандистські заходи та взаємодію з громадськістю. Так, протягом 1990 р. при всіх обласних управліннях КДБ було створено відділи зв'язків з громадськістю, а «Огляд про досвід роботи КДБ Української РСР зі зміцнення зв'язків із громадськістю» було розіслано у всі республіканські комітети як взірцевий [4, 218, 222–223]. Нові форми опосередкованого впливу на громадські об'єднання застосовували і комсомольські органи. З одного боку, вони патрунували діяльність окремих об'єднань, з другого – створювали альтернативні організації з метою відволікання молоді від опозиційної громадської діяльності (молодіжні дискусійні суспільно-політичні клуби), намагалися сформувати суспільну нетерпимість навколо «антисоціальних» об'єднань. Міліція замість притягнення членів молодіжних неформальних організацій до кримінальної відповідальності обмежувалась «профілактикою» чи притягненням до адміністративної відповідальності [1, 168].

Разом з тим політика державних і партійних органів щодо нових інститутів громадянського суспільства приділяла незначну увагу пошуку компромісів та реальних шляхів врахування вимог громадських активістів. Такий підхід в умовах подальшого поглиблення соціально-економічної кризи виявився неефективним і сприяв швидкій політизації діяльності громадських об'єднань, перетворенню їх на політичні рухи, що стали суттєвим фактором подальшої зміни суспільно-політичного устрою.

Аналіз формування інститутів громадянського суспільства в Україні, починаючи з XVIII ст. до 1991 р., дозволяє зробити наступні висновки щодо чинників та особливостей цього процесу, що лягли в основу вітчизняних традицій організації громадського життя.

По-перше, розвиток громадської самоорганізації на території України розпочався в загальноєвропейському контексті епохи Просвітництва, водночас поступово набував виразних національних рис, пов'язаних з перебуванням українців у складі тогочасних імперій. Національне питання виявилось вагомим об'єднавчим чинником в усі історичні періоди.

По-друге, в історичній ретроспективі помітним є досить незначний рівень громадської активності більшості українського населення. У XIX – на початку XX ст. основними учасниками громадського руху була здебільшого різночинна інтелігенція та молодь. В УРСР більшість громадян хоч і були членами різноманітних об'єднань, водночас робили це скоріше з примусу, а не завдяки усвідомленню користі спільної діяльності. Розвиток перших незалежних громадських об'єднань у період перебудови також відбувався під переважним впливом позиції інтелігенції та молоді.

По-третє, особливо важливим чинником, що впливав на формування інститутів громадянського суспільства в Україні, є парадигма їх взаємодії з державою, що намагалась контролювати громадський рух та підтримувала здебільшого корисні для легітимізації влади організації. Протягом декількох століть різні форми громадської самоорганізації українців змушені були підлаштовуватися до позиції держави.

Таким чином в Україні формувалась континентально-європейська модель громадянського суспільства, для якої характерні бюрократичне регулювання громадської сфери та централізація громадських об'єднань (на відміну від англосаксонської моделі зі значним обсягом громадського самоврядування і великою кількістю незалежних об'єднань за інтересами) [11, 217; 13, 59]. З іншого боку, недостатня увага держави до створення реальних механізмів впливу на владу в усі історичні періоди призводила до політизації громадської діяльності, переведення її у площину боротьби за зміну політичного режиму.

Перспективним напрямком подальших досліджень є вивчення рівня впливу розглянутих у статті чинників та особливостей на сучасний етап розвитку громадянського суспільства в Україні.

Література

1. Багмет М., Комсомол та неформальні об'єднання України в період «перебудови» / М. Багмет, С. Сорока // Політичний менеджмент : наук. журнал / голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2006. – № 5. – С. 164–181.
2. Бажан О. Г. Опозиційний рух в Україні в умовах системної кризи СРСР / О. Г. Бажан // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – 2005. – № 31. – С. 189–199.
3. Білінський А. Громадські організації в СРСР / А. Білінський ; Український публіцистично-науковий інститут. – Мюнхен – Чикаго, 1969. – 160 с.
4. В'ятрович В. М. Історія з грифом «Секретно». Архіви КГБ розповідають / В. М. В'ятрович ; Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2012. – 240 с.
5. Васильєв В. В. Формування системи державного нагляду за громадськими об'єднаннями України в першій половині двадцятих років XX століття / В. В. Васильєв // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 120. – С. 17–23.
6. Грабовський С. Громадська самоорганізація українців: ключові епізоди / С. Грабовський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/01/14/5784344>. – Назва з екрану.
7. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : [навч. посіб.] / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
8. Кульчицький С. Громадянське суспільство в радянській гамівній сорочці / С. Кульчицький // День. – 2008. – № 168.
9. Кучер В. І. Україна у Другій світовій війні (1939 – 1945) / В. І. Кучер, П. М. Чернега. – К. : Генеза, 2004. – 272 с.
10. Основи демократії : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид., онов. і доп. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.
11. Пасько Я. Громадянське суспільство на тлі європейської історії / Я. Пасько // Генеза. – 1997. – № 1. – С. 212–217.
12. Пахомов І. М. Радянське адміністративне право. Загальна частина : підруч. – Львів, 1962. – 295 с.
13. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні : навч. посіб. / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та ін. – К. : Либідь, 2008. – 440 с.
14. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. Т. 2. : Від середини XVII століття до 1923 року / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – 608 с.

15.Свистович С. Система радянських громадських об'єднань Української РСР в 20–30-ті роки ХХ століття / С. Свистович // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 16 (2). – С. 16–26.

16.Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади // Політичний менеджмент : наук. журнал / голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2009. – № 3. – С. 129–136.

УДК 329:321.022:323.1(477)

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ У ХХ-ХХІ СТ.: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА І СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Бєлашко С.О.

завідувач сектору періодичних видань редакційно-видавничого відділу

Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Розглянуто участь політичних партій у формуванні української політичної нації на різних етапах цього процесу. Запропоновано авторську періодизацію участі політичних партій у процесі націєтворення. Проаналізовано механізми здійснення партійних впливів на цей процес у кожному з періодів.

Рассмотрено участие политических партий в формировании украинской политической нации на разных этапах этого процесса. Предложена авторская периодизация участия политических партий в процессе формирования нации. Проанализированы механизмы осуществления партийных влияний на этот процесс в каждом из периодов.

The participation of political parties in the formation of the Ukrainian political nation at various stages of this process is examined. The periodization of political parties' participation in the process of nation-building is proposed. The mechanisms of the party influences on this process in each of the periods are analyzed.

Ключові слова: політичні партії, політична участь, українська політична нація, формування нації, ідеологія, ідентичність.

Політичні партії з моменту їх виникнення стають одним із головних суб'єктів націєтворення, провайдерами ідей державного будівництва у певному національному форматі. В умовах загального виборчого права вони є основним механізмом політичної участі громадян. Саме партії артикують на політичному рівні цінності національної спільноти, формують національні інтереси та втілюють їх у життя. Причому вони можуть здійснювати цю функцію як через свою роботу у структурах державної влади та місцевого самоврядування, так і через антисистемну діяльність.

В сучасній українській політології аналізу феномена політичної нації, зокрема історичних, етнокультурних, соціально-економічних, політичних, правових чинників її формування та розвитку, приділяли увагу О. Антонюк [1], Б. Гаврилишин [2], Я. Грицак [3, 4, 5], І. Дзюба [6, 7], В. Журавський [8, 9], О. Картунов [10], Г. Касьянов [11, 12], В. Кремень [13, 14, 15], І. Кресіна [16], В. Крисаченко [17, 18], С. Кульчицький [19, 20, 21,], І. Курас [22, 23, 24, 72], О. Курінний [25, 26], Ю. Левенець [27], М. Михальченко [9, 28, 29, 30], Л. Нагорна [31, 32, 33], В. Наулко [34, 35, 36, 37, 38], М. Обушний [39], В. Панібудьласка [40], Г. Перепелиця [41], І. Прибиткова [42, 43, 44, 45], Ю. Римаренко [46, 59], М. Розумний [47, 48, 49], Ф. Рудич [50, 51], О. Субтельний [52], М. Степико [53, 54, 55, 56, 57, 58], Д. Табачник [13, 15], В. Ткаченко [13, 14, 15], Ю. Шемшученко [59], Л. Шкляр [60], Р. Шпорлюк [61, 62], та інші дослідники. Загалом вчені сходяться на думці, що українська нація є історичним феноменом, остаточне формування якого можливе лише в умовах існування національної державності та громадянського суспільства. Отже, існує потреба дослідження історичної специфіки формування української політичної нації, особливостей її функціонування, чинників та механізмів її подальшого розвитку.

В епоху глобалізації тема формування націй набуває якісно нової актуальності. Проблема політичної стабільності в Україні лежить не стільки у сфері міжнародних відносин, скільки у площині етнічної та національної ідентифікації її громадян. Політична ідентичність поступово стає все більш динамічною категорією. В умовах сучасної України синхронізація процесів державного будівництва, національного становлення і ціннісно-цивілізаційного вибору обумовлює дуже широкий спектр ідентичностей [63]. Це створює додаткові перспективи для України, але разом з тим несе з собою нові виклики, до яких суспільство має бути готовим.

Мета цього дослідження – визначити найважливіші чинники політичної участі та діяльності політичних партій на різних етапах формування української політичної нації, обґрунтувати значимість їхнього впливу на цей процес.

Перші приклади діяльності протопартійних утворень, спрямованої на формування української політичної нації, можна знайти ще у середині ХІХ століття. Зокрема в цьому контексті можна згадати діяльність Кирило-Мефодіївського товариства (братства), засновники якого розглядали українську політичну націю як суб'єкт слов'янської федерації. Серед пропонуєваних ними конкретних заходів були скасування кріпацтва, ліквідація юридичних відмінностей між станами, доступність освіти для мас. Складена колективно

програма товариства «Закон Божий (Книга буття українського народу)» за допомогою релігійно-повчальних та історико-публіцистичних аргументів доводила право українського народу бути ініціатором боротьби за національне й соціальне визволення слов'янських народів з об'єднанням їхніх новостворених демократичних республік у федерацію зі столицею у Києві [64]. Такі поодинокі приклади політичної думки жодним чином не впливали на реальну політику свого часу, в якій домінували зовсім інші тренди [65, 66], але знайшли чимало послідовників у майбутньому і справили великий вплив на теоретиків і практиків українського націєтворення.

Масова політична участь стає визначальним чинником суспільно-політичних процесів на українських землях, зокрема й формування політичної нації, на початку ХХ століття. Основним механізмом такої участі стають політичні партії, які формулюють і реалізують власні доктрини творення нації та державного будівництва.

1900–1920 рр. Від самого свого виникнення на початку ХХ століття українські партії публічно артикулюють питання формування політичної нації. У січні 1900 року у Харкові члени студентських гуртків заснували Революційну українську партію (РУП), її першим програмним документом стала брошура адвоката М. Міхновського «Самостійна Україна» [67]. Протягом 1900–1905 рр. виникла низка інших партій, які так чи інакше ставили своїм завданням формування української політичної нації. При цьому підходи до форми і змісту національної державності були досить різними – від автономії у складі Росії до самостійної соціалістичної республіки [68]. Після поразки революції 1905–1907 рр. більшість українських партій фактично призупинили свою діяльність або звели її до мінімуму в умовах переслідувань з боку самодержавної влади. Відродження старих і виникнення нових українських партій відбулося в 1917 році, після падіння монархії.

Важливу роль у створенні, зміцненні та визначенні основних напрямків діяльності Української Центральної Ради відіграли три провідні партії: Українська соціал-демократичної робітничая партія (УСДРП), Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР) та Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ). Загалом до складу УЦР входили представники 19 політичних партій (з них 17 називали себе соціалістичними) [69]. Четверта частина місць у ЦР належала російським, польським, єврейським та іншим партіям (соціал-демократам, есерам, Бунду). Саме під впливом політичних партій, передусім лівоцентристських, було офіційно зафіксовано поліетнічність новоствореної держави та визначено відповідні принципи формування української політичної нації. Зокрема у розділі VII Конституції УНР було досить детально прописано режим створення і функціонування національно-персональних автономій, через які реалізовувалося «право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця і поселення в УНР» (стаття 69). «Населяючим територію УНР націям – великоруській, єврейській і польській» така автономія надавалась за фактом ухвалення Конституції, а білоруси, чехи, молдавани, німці, татари, греки та болгари для її здобуття мали подати заяву з десятьма тисячами підписів (стаття 70) [70]. Внаслідок цього в Українській Народній Республіці фактично було чотири державні мови: українська, російська, польська, єврейська (ідиш).

Під час громадянської війни 1918–1920 рр. на території України виникає ціла низка квазідержавних утворень (Донецько-Криворізька Радянська республіка [71, 72, 73, 74], Республіка Гуляйполе [75], Одеська Радянська Республіка [76, 311–361], Радянська Соціалістична Республіка Тавриди та інші), у яких різні політичні сили проводять власну національну політику. Помітного впливу на формування української політичної нації ці квазідержави, які існували лише по кілька місяців, не справили, але сам факт їхнього створення досі використовується певними політиками, що не можна ігнорувати при вивченні процесів націєтворення.

1920–1927 рр. Після завершення громадянської війни перемогою більшовиків формування української політичної нації відбувається в рамках Української Радянської Соціалістичної Республіки. У квітні 1923 року XII з'їзд РКП(б) оголосив «коренізацію» офіційним курсом партії у національному питанні. У тому ж місяці VII конференція КП(б)У заявила про політику «українізації», а ЦВК и Раднарком УРСР одразу ж прийняли відповідні декрети. Українізація передбачала дерусифікацію політичного і громадського життя, обов'язкове вживання української мови в установах, переведення судочинства на українську мову, зміцнення позицій української школи, культури, науки [77]. Для службовців, викладачів встановлювався термін (переважно один рік) переходу на українську мову. Діяли державні курси вивчення української мови і культури з випускними іспитами. Паралельно з українізацією у суспільстві насаджувалася ідеологія правлячої партії. Таким чином, можна говорити про спробу формування української нації на етнічно-ідеологічних засадах (повною

мірою ця доктрина була реалізована у Північній Кореї шляхом імплементації націонал-комуністичної ідеології чучхе [78]).

Політикою українізації керувало політбюро ЦК КП(б)У, виконання відповідних заходів доручили Всеукраїнській центральній комісії українізації при РНК УРСР. За практичну реалізацією цієї політики відповідав Народний комісаріат освіти. Кадровий кістяк українізації складали так звані «національні комуністи». Це середовище формувалося самостійницькою течією, яка існувала всередині КП(б)У ще за часів революції, та колишніми українськими лівими есерами та лівими соціал-демократами, що влилися в більшовицьку партію відповідно в 1920 і 1925 рр. Зокрема до них належали М. Скрипник, В. Блакитний, Г. Гринько, А. Хвиля, О. Шумський, П. Любченко, М. Яворський [79].

1927–1939 рр. Друга половина 1920-х рр. позначилася прийняттям політичних рішень про індустріалізацію та колективізацію. Політика українізації об'єктивно заважала форсованій реалізації поставлених цілей, зокрема була стримуючим чинником масової трудової міграції робітників з-поза меж України, яку потребували масштабні промислові будівництва, тому КП(б)У відмовилась від неї рішуче й беззастережно. Понад те, очільники й провідники українізації стали одними з перших жертв політичних репресій [80, 81]. При цьому формально політика українізації в УРСР скасована не була, і навіть на XIII з'їзді КП(б)У в 1937 році секретар ЦК С. Косіор заявляв, що «ЦК КП(б)У весь цей час продовжував лінію на подальшу українізацію» [82].

У цей період відбувається суттєве зменшення ваги етнічного чинника й посилення ідеологічного. Починається системне формування поліетнічної радянської нації. Цьому сприяють і заходи правлячої партії, спрямовані на зміни соціально-демографічної структури українського суспільства. Знаковою подією стало введення у 1938 році обов'язкового вивчення російської мови в усіх школах УРСР.

1939–1945 рр. Друга Світова війна привела до суттєвих змін кордонів Української РСР. В цей період на Західній Україні відбувається масове винищення та/або вигнання осіб неукраїнського етнічного походження. В першу чергу, це стосувалося поляків Галичини і Волині, однак аналогічні процеси, хоча й у значно менших масштабах, мали місце на Закарпатті щодо угорців й на Північній Буковині щодо румун. На нашу думку, ці процеси варто розглядати не тільки, а можливо і не стільки, як етнічні чистки. Адже головною метою і Організації українських націоналістів, яка провадила цю політику під час німецької окупації, і Комуністичної партії, яка використовувала аналогічні, хоча і менш жорстокі практики, було знищення на території України людей за певними етнічними ознаками, а усунення всіх, хто з тих чи інших причин (етнічних, релігійних, ідеологічних) не належав і не хотів належати до української політичної нації, точніше до її певної партійної моделі. Таким чином, як це не парадоксально виглядає на перший погляд, ОУН і ВКП(б) керувалися однаковою логікою, силовими методами усуваючи перепони на шляху формування української політичної нації. Те що ідейні провідники цих партій ставили собі зовсім різні цілі націєтворення і державного будівництва, лише підтверджує універсальність силового інструментарію у вирішенні етнонаціональних проблем того часу.

1945–1985 рр. У повоєнний період формування радянської нації залишається головним трендом етнонаціональної політики ВКП(б)/КПРС. Разом з тим, з'являється ціла низка протестних рухів. У цьому контексті найбільший інтерес викликають дисиденти та правозахисники, які виходили саме з принципів існування, принаймні в теорії, української політичної нації та керувалися її інтересами [83]. Закладене ними ідейне підґрунтя пізніше стало вагомим чинником розбудови незалежної української держави.

1986–1991 рр. З початком перебудови КПРС (та КПУ як її складова) досить швидко втрачає провідну роль у формуванні української політичної нації як невід'ємної частини «великого радянського народу». В Україні широко розгортається неформальний громадський рух на захист екології та підтримку української мови. Характерно, що цей тренд було започатковано всередині правлячої партії. Зокрема його рушійними силами стали Демократична платформа КПРС та Народний рух України за перебудову. Симптоматично, що порівняно чесні та вільні вибори 1989-1990 рр., наслідки яких трохи пізніше відіграли надзвичайно важливу роль у зміні вектору формування української політичної нації, відбулися в умовах формальної однопартійності. Перехід до багатопартійності почався вже після завершення електорального циклу. Однак його значення аж ніяк не варто применшувати. Адже саме політичні партії, зокрема правого та правочентристського спрямування, першими офіційно проголосили своєю метою створення незалежної української національної держави [84; 85, 71; 86, 4; 87].

1991–2000 рр. Розпад Радянського Союзу та утвердження державної незалежності України створили якісно інші умови становлення та розвитку української політичної нації. Україна почала будуватися як національна держава. Втім, за винятком окремих

праворадикальних організацій, наприклад ВО «Державна самостійність України» [88], всі політичні партії відмовились від етнічного принципу формування української нації на користь політичного, принаймні етнополітичного. Так, у програмі Соціал-національної партії України, що пізніше була перейменована на ВО «Свобода», відзначалося: «СНПУ бачить Україну як державу української нації, з республіканським устроєм, всі громадяни якої, незалежно від національної і релігійної приналежності, користуватимуться рівними правами і захистом держави» [89].

Етнічний чинник в Україні має значно меншу вагу у формуванні нації, ніж у інших посткомуністичних країнах – Польщі, Угорщині, Литві, Румунії, Болгарії, Сербії, Хорватії, Латвії, Естонії, Грузії, Вірменії, Абхазії. Значною мірою цей тренд був обумовлений позицією партій лівого (КПУ, СПУ, СелПУ, ПСПУ) та ліберально-центристського (ПДВУ, ЛПУ) спрямування. Показовим у цьому плані є формулювання преамбули Конституції України «Український народ – громадяни України всіх національностей» [90], яке було затверджене саме за наполяганням лівих сил у Верховній Раді.

2000–2010 рр. Із завершенням першої фази пострадянської трансформації, під час якої було завершено розбудову інститутів нової незалежної держави, на порядок денний знову виходять питання націєтворення. «Помаранчева революція» дала старт «етнічному реваншу», метою якого фактично було формування української нації на засадах моноетнічності. Політика президента Ющенка у цій сфері багато в чому нагадувала досвід початку 1990-х і призвела до схожих наслідків. Як зазначав німецький дослідник Г. Зімон, «ера Ющенка закінчилася з балансом, що викликав розчарування: вікно у демократію, щоправда, залишалося відкритим, проте від консолідації демократичних інституцій Україна опинилася набагато віддаленішою, ніж на це можна було сподіватися навесні 2005 р.» [91, с. 338].

На нашу думку, спроба «етнічного реваншу» провалилась передусім завдяки активному спротиву політичних партій лівого та лівоцентристського спрямування та близьких до них громадських організацій. ПР, КПУ, СДПУ(о), СЛС, «Віче» та дрібніші суб'єкти українського політикуму доклали максимум зусиль, щоб на державному рівні відмовитись від доктрини формування політичної нації на моноетнічних засадах. В ході цієї боротьби «Партія регіонів зуміла взяти на себе роль провідника інтересів сходу країни, не ставлячи під сумнів загальноукраїнську лояльність» [91, с. 348].

У цей період політичні партії переходять від активної політики націєтворення до реактивної: не нав'язують суспільству власні ідеологічні доктрини, а намагаються артикулювати у своїх програмах існуючі тренди громадської думки, експлуатувати суспільні настрої та політичні запити. Головною, базовою цінністю українського суспільства традиційно є справедливість. Саме в контексті досягнення справедливості слід тлумачити цінності, які, на думку більшості громадян сучасної України, мають бути реалізовані в процесі суспільної самоорганізації та формування української політичної нації: подолання відчуження держави від суспільства, системна модернізація, громадянська злагода, соціальна держава, сталий розвиток. Зазначені цінності посідають чільне місце у програмах всіх політичних партій України. Натомість етнічні чинники відходять на маргінес української політики. Характерно, що навіть артикуляція суто етнічних вимог (надання державного статусу російській мові чи збереження офіційної винятковості української) подається прибічниками такого кроку саме у контексті формування політичної нації, з використанням відповідної аргументації – посилань на світовий досвід, апеляцій до прав людини і громадянина, історичних екскурсів тощо.

3 2010 року. Перемога на президентських виборах лідера Партії регіонів Віктора Януковича з самого початку трактувалася його ідейно-політичними противниками як початок згортання українського національного проекту, при якому «насамперед постраждають українська мова, історія, освіта, телебачення» [92, 24]. Однак різких змін власно у політиці націєтворення не відбулося. Натомість мала місце суттєва корекція практик формування політичної нації, використовуваних правлячими партіями за допомогою державних інституцій. Фактично відбулося повернення до доктрини націєтворення, яка домінувала за часів Леоніда Кучми. Втім, на нашу думку, ця доктрина мала перехідний, тимчасовий характер, а її основним завданням було виграти час, відклавши вирішення низки принципових питань до завершення в Україні пострадянської трансформації. У нових історичних реаліях, коли політичні партії стали потужними і самодостатніми суб'єктами української політики, в тому числі й у сфері націєтворення, повторення ситуації п'ятнадцятирічної давнини є практично неможливим.

Сьогодні важливим чинником формування української політичної нації є електоральна активність громадян. Етнізація державної ідеології у попередній період призвела до зростання політичної, зокрема електоральної, активності громадян Сходу та Півдня України, спрямованої на підтримку певних партій, зокрема ПР і КПУ. Саме ця зміна характеристик

політичної участі значною мірою обумовила офіційне визнання на державному рівні можливості розвитку України і формування української політичної нації поза євроатлантичним простором. Ознаками цього тренду стало проголошення позаблокового статусу України [93] та прийняття Закон України «Про засади державної мовної політики», який дозволив забезпечити російській мові офіційний статус принаймні на рівні регіонів, де значну частину населення складають російськомовні громадяни [94].

В сучасній Україні досить виразно спостерігається латентна конкуренція двох моделей української політичної нації. Відповідні концепції формулюються провідними партіями, а їх артикуляція обумовлюється, як правило, політичною, зокрема електоральною, кон'юктурою. Теоретично це може привести до фактичного формування на території України двох політичних націй, наслідком чого стане розмежування за прикладом Чехословаччини або Бельгії.

Сьогодні можна говорити про одночасне формування політичної нації та громадянського суспільства – формування громадянської нації. Вона формується на рівні ОСББ, під час захисту парків та історичної забудови, в ході обговорення спрощеної системи оподаткування фізичних осіб-підприємців і навіть у групах «Фейсбуку». Значною мірою це пов'язано з неспроможністю партій запропонувати громадянам такі форми політичної участі, які б відповідали їхнім інтересам, потребам і настроям.

Висновки

З початку ХХ століття політичні партії є визначальним чинником формування української політичної нації. На різних етапах історичного розвитку саме партії пропонували (а частіше нав'язували) українському суспільству ту чи іншу модель політичної нації. При цьому практики націєтворення залежали більше від історичних обставин, ніж від ідеологічних засад політичних партій.

Спроби етнізації процесів формування політичної нації та державотворення неминуче ведуть до внутрішнього розколу України. Причому довжина цього шляху зворотно залежить від рівня відкритості суспільства: в тоталітарному будь-який спротив жорстко придушується, в авторитарному ситуація загострюється повільно але неухильно, в демократичному відцентрові тенденції проявляються доволі швидко.

Важливу роль у формуванні української політичної нації в різних історичних умовах відіграє позасистемна та антисистемна діяльність політичних партій. Націоналісти, ліберали, анархісти, комуністи, «зелені», автономісти – всі вони беруть активну участь у процесах національного творення, часто заперечуючи, критикуючи, руйнуючи існуючу державно-політичну систему.

На пострадянському етапі розвитку України, однією з характерних рис якого є багатопартійність, політичні партії активно стимулювали формування української політичної нації. Водночас партії виступали певним стабілізатором суспільно-політичних процесів, зокрема й у контексті націєтворення. Саме діяльність політичних партій, головним чином лівого та лівоцентристського спрямування, запобігла можливим перекосам у державному будівництві, які могли призвести до загострення конфліктів на національному ґрунті.

Важливим чинником формування в Україні політичної нації і громадянського суспільства є антипартійна діяльність. КПУ/КПРС, «партії влади» часів Леоніда Кучми (НДП, СДПУ(о), ПР), «Наша Україна» та «Батьківщина» або у ширшому тлумаченні «помаранчеві», Партія регіонів – всі ці політичні сили ставали потужним подразником протестних настроїв громадян, спрямовуючи їхню політичну активність у відповідному напрямку. Характерно, що у кожному з цих випадків конфлікт виходив за рамки суто політичного протистояння і набував ознак національної екзистенційності, загострюючи протиріччя до дилеми «Бути чи не бути українській нації?».

Сьогодні в Україні, по суті, утверджується водночас дві доктрини формування політичної нації. Кожна з них формулюється та реалізується певною групою політичних партій. Майбутнє української політичної нації значною мірою залежить від того, чи зможуть ці партії досягти компромісу та виробити єдину концепцію національного та державного будівництва, яка матиме консенсусну підтримку у політикумі та суспільстві.

Література

1. Антонюк О. В. Формування етнополітики в Україні: теоретико-методологічні та концептуальні засади: Дис... д-ра політ. наук: 23.00.05 / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. – К., 2001.
2. Гаврилишин Б. Д. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / Б. Гаврилишин; упоряд. В. Рубцов. – Вид. 3-тє, допов. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. – 248 с.
3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття. – Київ: Генеза, 1996.
4. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К., 2004. – 343 с.

5. Грицак Я. Национализируя многоэтническое государство // *Ab imperio*. – 2009. – № 1 – С. 25–41.
6. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? // *Вітчизна*. – 1990. – № 5. – С. 95–131.
7. Дзюба І. «Чи буде світ людства світом національної справедливості?» / І. Дзюба // *Україна в пошуках нової ідентичності*. – К., 2006. – С. 13–222.
8. Журавський В. С. Політичний процес в сучасній Україні: політологічний аналіз. Дис... д-ра політичних наук. – К., 1996.
9. Михальченко М., Журавський В., Танчер В. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору. – К., 1997. – 178 с.
10. Картунов О. В. Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз. – Автореферат на здобуття наукового ступеня д. політ. наук / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 1996.
11. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – 352 с.
12. Касьянов Г. Украина 1991–2007. Очерки новейшей истории. – К.: Наш час, 2008. – 480 с.
13. Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К.: «ARC-UKRAINE», 1996. – 793 с.
14. Кремень В., Ткаченко В. Україна: Шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. – К.: Видавничий центр «Друк», 1998. – 448 с.
15. Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. Україна: проблеми самоорганізації: [В 2 т.] – К.: Промінь, 2003
16. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз). – К.: Вища шк., 1998. – 392 с.
17. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк та ін.; За ред. В. С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2003. – 632 с.
18. Крисаченко В. Українська ідентичність // *Освіта і управління*. – 2010. – № 2-3. – С. 137–140.
19. Кульчицький С. В. Новітня історія України // *Український історичний журнал*. – 1991. – № 12. – С. 3–16.
20. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя. 1919–1928. – К., 1996.
21. Кульчицький С. Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989–1991) // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. – Вип. 5. – К., 2001. – С. 330–351.
22. Курас І. Ф. До проблеми української соборності. Доповідь на науково-теоретичній конференції, присвяченій 80-річчю Акту Злуки УНР та ЗУНР 1919 р. – К., 1999. – Січень.
23. Курас І. Ф. Державна етнонаціональна політика в умовах становлення відкритого суспільства // *Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі?* – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002.
24. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К.: Генеза, 2004.
25. Курінний О. Державна мова в системі освіти як засіб інтеграції мовних меншин до українського суспільства // *Магістеріум*. Вип. 37, Мовознавчі студії / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К.: Аграр Медіа Груп, 2009. – 104 с. – С. 54–64.
26. Курінний О. В. Реалізація національними меншинами права на внутрішнє самовизначення у правовій системі України // *Наукові записки НаУКМА. Том 116, Юридичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2011. – 109 с. – С. 44–47.
27. Левенець Ю. А. Держава у просторі громадянського суспільства / НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К.: Освітня книга, 2006.
28. Дашутін Г. П., Михальченко М. І. Український експеримент на терезах гуманізму. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 335 с.
29. Михальченко Н. І. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / НАН Украины; Институт социологии {Киев}; АПН Украины; Институт высшей школы {Киев}. – К., 2001. – 440 с.
30. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: Відродження, 2004. – 488 с.
31. Нагорна Л. Рекombінація ідентичностей і нове структурування українського соціуму // *Наукові записки / Збірник*. – К.: ІПіЕНД, 2000. – Сер. «Політологія і етнологія». – Вип. 12.
32. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 272 с.
33. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К., ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.
34. Наулко В. І. Современные сепаратистские идеи территориального расчленения Украины // *Политология и социально-политические процессы в советском обществе: Тез.* – Одесса, 1991. – С. 139–140.
35. Наулко В. І. Формування української народності й нації // *Культура та побут населення України: Навч. посіб. для вузів. Вид. друге, доп. і перероб.* – К.: Либідь, 1993. – С. 14–24.
36. Наулко В. І. Зміни етнічного складу людності України в ХХ ст. // *Етнонаціональний розвиток України: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 22–25 трав. 1997 р.* – К., 1997. – Ч. 2. – С. 190–194.
37. Наулко В. І. Співвідношення понять «нація» – «етнос» в аспекті державотворення України // *Етнічність в історії та культурі: матеріали і дослідження*. – Одеса, 1998. – С. 8–10.
38. Наулко В., Кравцова В. Тенденції розвитку етнонаціональних процесів і міжетнічних взаємин в Україні на сучасному етапі (за матеріалами етносоціальних досліджень) // *Проблеми міграції*. – 2000. – № 1. – С. 28–36.

39. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації. Автореферат на здобуття наукового ступеня д. політ. наук / НАН України, ІПіЕНД. – К., 1999.
40. Панібудьласка В. Ф. Радянський народ – нова історична спільність людей. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1972. – 48 с.
41. Перепелиця Г. М. Держави, які не спираються на єдність нації – тимчасові // Універсум. – 2011. – № 5-6. – С. 13-14.
42. Прибыткова И. Современные миграционные процессы: обустройство и адаптация ранее депортированных крымских татар в Крыму // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2000. – № 1. – С. 152–162.
43. Прибыткова И. В поисках новых идентичностей: Украина в этнорегиональном измерении // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – №3. – С. 60–78.
44. Прибыткова И. Помаранчевый мир над Майданом: социальная дистанция как индикатор консолидации общества // Вестник Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. «Социологические исследования современного общества: методология, теория, методы». – 2006. – № 723. – С. 133–139.
45. Прибыткова И. М. Пространственная самоорганизация населения: теоретико-методологические предпосылки исследования // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2009. – № 4. – С. 84–98.
46. Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. – К.: Юрінком. – 1995. – 272 с.
47. Розумний М. Ідея нації в суспільній свідомості / М. Розумний // Українська ідея на тлі цивілізації. – К.: Либідь, 2001. – С. 38–71.
48. Розумний М. Національна ідея: відкритість новому світу як інтеграційний орієнтир українського суспільства / М. Розумний // Україна на шляху до Європи. – К., 2006. – С. 395–409.
49. Розумний М. М. Суспільні ідеї як чинник формування політичної нації: Дис. док. політ. наук: 23.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007.
50. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: Монографія за ред. Ф. М. Рудича. – К.: Парламент. вид-во, 1998.
51. Рудич Ф. Політична нація України: передумова утвердження єдиної держави // Віче. – 2010. – №21. – С. 26–28.
52. Субтельний О. Україна: Історія. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.
53. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М. Т. Степико; НАН України. Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди. – К.: Знання, 1998. – 250 с.
54. Степико М. Т. Філософсько-методологічний аналіз становлення та буття етнонаціональних спільнот: Автореф. дис... д-ра філос. наук / М. Т. Степико; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 1999. – 34 с.
55. Степико М. Консолідація української нації: проблеми та перспективи // Вісник НАНУ. – 1999. – № 6. – С. 16–26.
56. Степико М. Становлення політичної нації / М. Степико // Політика і час. – 2001. – № 4. – С. 8–15.
57. Степико М. Українська політична нація: проблеми становлення / М. Степико // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1. – С. 19–29.
58. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.
59. Шемшученко Ю. С., Римаренко Ю. І. Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література. – К., 1999.
60. Шкляр Л. Є. Етнонаціональні чинники державотворення: політологічний аналіз: Дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / НАН України. – К., 1996.
61. Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.
62. Шпорлюк Р. Творення модерної України: західний вимір // Критика. – 2004. – Ч. 7-8. – С. 16–26.
63. Шимченко Л. А. Політично-громадянська ідентифікація як націєтворчий чинник // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – Вип. 9. – С. 200–204.
64. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу). – К.: Дніпро, 1985. – 40 с.
65. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века). – СПб.: Алетейя, 2000. – 260 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?litera&id=7013>
66. Миллер А. И. Россия и русификация Украины в XIX веке // Россия – Украина: история взаимоотношений / Отв. ред: Миллер А. И., Репринцев В. Ф., Флоря Б. Н. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 248 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz12.htm>
67. Міхновський М. І. Самостійна Україна. – К.: Дюкор, 2002. – 80 с.
68. Українські політичні партії та громадські рухи Наддніпрянщини на початку ХХ століття // Історія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/ukrainski-politichni-partii-ta-gromadski-ruxi-naddniprojanshini-na-pochatku-xx-stolittya>
69. Українська Центральна Рада (УЦР) // Історія Полтави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/pages/content.php?page=634>
70. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>

71. Материали о Донецко-Криворожской Республике. Сост. и предисл. Х.Мышкис // Літопис Револуції: Журнал Істпарту ЦК КП(б)У, № 3(30). – 1928.
72. Курас І. Солдатенко В. Ілюзії і практика національного нігілізму: погляд із сьогодення на Донецько-Криворізьку республіку // Пам'ять століть. – 2000. – № 6. – С. 60–77.
73. Корнилов В. В. Донецко-Криворожская Советская Республика: Расстрелянная мечта. – Харьков: «Фолио», 2011.
74. Солдатенко В. Донецько-Криворізька республіка. Історія сепаратистського міфу // Історична правда. – 2011. – 11 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/02/11/23624/>
75. Гуляйполе – вольное государство батьки Махно // Кокотюха А., Скляренко В., Сядро В., Харченко П. 50 знаменитых загадок истории Украины. – Харьков : Фолио, 2010.
76. Малахов В. П., Степаненко Б. А. Одеса, 1900–1920 рр. Люди. Події. Факти. – Одеса : Optimum, 2004. – 448 с.
77. Українізація радянських установ (декрети, інструкції і матеріяли). – Харків. – 1925.
78. Идеология чучхе // Северная Корея от А до Я [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://world.kbs.co.kr/russian/event/nkorea_nuclear/general_04b.htm
79. Міжвоєнна Україна під владою тоталітарної системи. Національна політика більшовиків в Україні. Українізація // Лановик Б. Д., Лазарович М. В. Історія України. – К. : Знання-Прес, 2006. – 598 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.history.vn.ua/book/dovidnik/198.html>
80. Жертвы репрессий / Отв. ред. Шемшученко Ю. С. – К. : Юринформ, 1993. – 275 с.
81. Сіроченко Г. В. Політичні репресії 20-30-х років ХХ ст. на території України: історіографія питання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal///Soc_Gum/Gileya/2012_60/Gileya60/I30_doc.pdf
82. Чернышов В. Украинизация как она была // Украинские Страницы. История национального движения Украины 1800–1920 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstor.com/ukrstor/czernyszew-ukrainisazija.html>
83. Захаров Є. Дисидентський рух в Україні (1954–1987) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.khpg.org/index.php?id=1162536313>
84. Кремень В. Г., Базовкін С. Г. Політичні партії України: порівняльний аналіз програмних документів. – К. : НІСІ, 1993.
85. Програма Української республіканської партії. – К. : Рухінформ, 1990. – С. 71.
86. Статут і Програма Демократичної партії України. – К. : Слово, 1993. – С. 4.
87. Терзі О. С. Участь політичних партій України у прийнятті Декларації про державний суверенітет (історичний аспект) // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 1. – С. 141–144.
88. Андрущенко Е. С. Об'єднання «Державна самостійність України» у політичному житті 1989–2003 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. ХХІХ. – С. 232–238.
89. Програма Соціал-Національної Партії України // Націонал-революційний часопис ВАТРА [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vatra.cc/sotsial-natsionalizm/prohrama-sotsial-natsionalnoyi-partiyi-ukrayiny.html>
90. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
91. Зімон Г. Демократія та нація: демократія та загроза // Україна. Процеси націєтворення / Упор. Андреас Каппелер; пер. з нім. – К. : К.І.С., 2011. – 416 с.
92. Тимчук У., Коваль М. Гуманітарний шок. Гуманітарна політика нового уряду буде антиреформаторською та антиукраїнською // Український тиждень. – 2010. – № 11. – 19–25 березня.
93. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
94. Про засади державної мовної політики : Закон України від 03.07.2012 № 5029-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.

МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Білошицький В. І.

завідувач кафедри загальновійськових дисциплін

ВІТІ НТУУ «КПІ»

У статті розглянуто проблеми методології цивільно-військових відносин як політологічної концепції. Представлені сутність та специфіка формування системи таких відносин в Україні. Підкреслено важливість їх подальшої оптимізації з метою набуття Україною стабільних демократичних якостей.

В статье рассмотрены проблемы методологии гражданско-военных отношений как политологической концепции. Представлены сущность и специфика формирования системы таких отношений в Украине. Подчеркнута важность их дальнейшей оптимизации с целью приобретения Украиной стабильных демократических качеств.

The problems of methodology of civilly-military relations as the political conception are enlightened in the article. An essence and specialty of forming of the system of such relations in Ukraine are clarified. The importance of their subsequent optimization with the purpose of acquisition by Ukraine of stable democratic qualities is being emphasized.

Ключові слова: українська національна військова ідея, цивільно-військові відносини, національні цивільно-військові відносини, мілітарна політика, консолідуєча діяльність соціально-політичного суб'єкта, демократичний цивільний контроль, безпекоцентрична модель світу.

Актуальність. Проблема цивільно-військових відносин (ЦВВ) сама собою є універсальною, але має специфіку прояву у кожній країні. Для України ця проблема і нова, і в той же час історично відома, оскільки усталеними національними цінностями є самовіддане служіння Вітчизні, військовий захист рідної землі та свого народу. Проголосивши демократію вищою суспільною цінністю та конституційно визначеною ознакою державності, Україна поставила собі за мету розбудувати сучасні ЦВВ відповідно до кращих світових стандартів з урахуванням власного історичного досвіду.

Звернення до проблематики ЦВВ в Україні пояснюється як необхідністю розбудови нової незалежної держави, так і необхідністю реставрації в суспільній свідомості української національної військової традиції, мілітарної культури суспільства в цілому. Згадка про мілітарну культуру не є зайвою з огляду на фактичну мілітаризацію сучасного світу, збереження за війнами та військовими конфліктами статусу універсального регулятора міждержавних (міжнаціональних) взаємин.

Мета. Показати ЦВВ як предмет відповідної політологічної концепції та спеціалізований вид соціально-політичної діяльності, спрямованої на вирішення оборонних завдань; окреслити сутність ЦВВ; вказати на демократичний цивільний контроль (ДЦК) як механізм їх реалізації в умовах демократичного державотворення; уточнити особливості та специфіку становлення ЦВВ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проблеми ЦВВ стають все помітнішими у загальному масиві інформаційних джерел, які представляють еволюцію воєнної сфери незалежної України. Такий масив утворюють наукові, нормативно-правові та науково-публіцистичні джерела, які у більшості випадків взаємодоповнюються за змістом та суттю.

Своєрідність ЦВВ в Україні обумовлена загальнолюдськими моральними цінностями, необхідністю соборності України, чітко позначеними орієнтирами національної, духовної свободи, незалежності та самостійності її народу, православним менталітетом.

Концепція ЦВВ у науковому сенсі є складовою політичної науки. Це дещо нова тема політологічного знання, але вона органічно вписується у сутність політології. Виходячи з цього, наукова концепція ЦВВ ґрунтується на таких засадах: має свій предмет дослідження; представлена термінами, поняттями, категоріями, що відповідають об'єкту дослідження, тобто має свій науковий апарат; визначає методологічну основу, яка властива саме цьому предмету дослідження; пропонує принципи пояснення значної кількості явищ, фактів, прикладів войовничості, мілітарної поведінки суспільства та ставлення до цього усієї спільноти.

Політологічна концепція ЦВВ – це комплекс знань про закономірності, принципи, методи, механізми, засоби та способи регуляції мілітарної політики суспільства, логіку поведінки різних соціальних спільнот та особистостей з військових питань, а

також про зв'язки та взаємодію між ними, що сприяють реалізації життєвих інтересів, задоволенню потреб людей, спрямованих на забезпечення безпеки існування, безпеки самого життя. Таким чином, це система знань, що відображає таку соціальну реальність, таку суспільну діяльність, підсумком якої є досягнення особливої мети: гарантувати безпеку існування громадян, забезпечити оборону країни, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості. Це здійснюється через консолідацію цивільної (громадської, суспільної) та військової (воєнної) сфер соціальної реальності. Саме таке єднання позначається терміном «мілітарна діяльність суспільства» на противагу «мілітаризації», яка означає підпорядкування політичного, економічного й соціального життя процесам мілітаризації та підготовки до війни.

Враховуючи змістовну складність ЦВВ, дані відносини в Україні доречно розглядати з кількох позицій. Наприклад, як: соціально-політичний процес, суспільний факт, явище; здобуток культури, історії українського суспільства; досвід цілеспрямованого створення війська як гаранта незалежності спільноти, нації; напрямок політичної науки, що вивчає взаємини між громадянським суспільством та військовою сферою; знання про розвиток, формування та вдосконалення мілітарних відносин, а також методи, форми та закономірності цього процесу; наукові знання, що є відображенням відповідного політичного процесу; розділ політології як навчальної дисципліни, що має свій зміст, структуру, цілі тощо.

Дидактично-виховну мету навчального розділу про ЦВВ в Україні можна визначити через необхідність: а) висвітлення їх сутності як соціально-політичного явища, визначення історичних витоків і традицій вітчизняного досвіду збройного захисту й оборони; б) виховання у молоді (захисників Вітчизни) високих морально-патріотичних якостей, формування духовно розвинутої особистості воїна. Духовність збройного охоронця безпосередньо пов'язана з національним духом, національною культурою, національною ідеєю, патріотизмом, що є фундаментальним положенням в системі ЦВВ.

Важливим структурним елементом наукової концепції ЦВВ є методи (регулятивні принципи), на яких вона ґрунтується, з яких виходить і якими керується. До таких принципів доцільно віднести:

- об'єктивність як необхідну умову досягнення істини, забезпечення незалежності змісту знань від суб'єктивних показників людської діяльності;
- логічність, яка підкреслює системність становлення ЦВВ, вказує на їх цілісність, складність, єдність структурних зв'язків та історичних залежностей;
- соціальність, яка обґрунтовує необхідність та можливість визначити сенс дій певного соціально-політичного суб'єкта, який реалізує насамперед власні інтереси, потреби, ідеали, цінності;
- історизм, який передбачає вивчення ЦВВ в Україні як таких, що постійно розвиваються, змінюються у часі, детермінуються суперечностями суспільного життя. Будь-які мілітарні явище, факт, подія, персоналія можуть бути зрозумілим, вірно визначеним за умови їх розгляду в конкретній історичній ситуації, у відповідних історичних зв'язках з іншими явищами, подіями, з конкретним досвідом історії;
- науковість, яка означає процес відображення дійсності в поняттях та категоріях. Фактично, це процес розроблення наукового знання, а також утворення системи перевірених практикою знань, що являють собою об'єктивну істину.

Опорними категоріями концепції ЦВВ в Україні, які вказують на її суть, визначають мету, завдання, предмет дослідження, є такі:

а) загально-філософські категорії – суспільство, соціум, народ, нація, людина, особистість, політика, соціальний інститут, влада, держава, демократія, соціально-політична практика, соціальна діяльність тощо;

б) універсальні соціокультурні категорії – національна свідомість, сенс життя, спосіб життя, соціальний конфлікт, свобода, гуманізм, щастя, добро, відповідальність, обов'язок тощо;

в) специфічні поняття та категорії – українська національна військова ідея, національні цивільно-військові відносини, мілітарна поведінка суспільства, військова (оборонна) діяльність соціально-політичного суб'єкта, демократичний цивільний контроль, морально-патріотичні якості, духовно розвинута особистість воїна тощо.

Важливим елементом концепції ЦВВ є висвітлення організаційного забезпечення цих відносин на різних історичних етапах. Механізм їхнього формування, розвитку, вдосконалення пов'язаний із залученням до цього процесу в різні історичні епохи різних соціально-політичних суб'єктів. Розвиток ЦВВ, ефективність оборонної діяльності значною мірою залежать від якості таких суб'єктів, які в більшості випадків

являють собою консолідуючу соціально-політичну силу. Її призначенням є зміцнення, усталення, закріплення ЦВВ, згуртування спільноти для посилення оборонно-захисної мети діяльності. Консолідуючу роль у різні часи виконували вожді, князі, церква, козацька старшина, самоврядні землі, сама громада, народні комісаріати, уряди, політичні партії.

Констатуючи наявність консолідуючого суб'єкта в системі ЦВВ, слід уточнити структуру відносин такого типу. В історичній та фаховій літературі переважає думка про їхню двоелементність, одночасний прояв особливостей цивільної та військової сфер. На нашу думку, третім важливим елементом у структурі ЦВВ слід вважати консолідуючу соціально-політичну силу. Саме цей елемент реалізує, передусім, цивільний контроль над військовою сферою, через нього відбувається подальша демократизація відповідних взаємин, матеріальне забезпечення, опікування сім'ями, дітьми військовика, військовими пенсіонерами, ветеранами тощо. Нарешті, розвиток і вдосконалення самої військової сфери ґрунтується на консолідуючій політико-соціальній силі.

Розвиток концепції ЦВВ в Україні як різновиду наукового знання відбувається в умовах зіткнення різних думок, переконань, ідей. Дається взнаки закритість окремих тем в недавньому минулому, недоступність відповідної інформації. Не буде перебільшенням вказати на чітку синхронізацію процесів українського державотворення, розбудови національного війська, оптимізації ЦВВ. Як наслідок, не існує переконливих аргументів вважати тематику ЦВВ у вітчизняному варіанті їх прояву достатньо опрацьованою.

В сучасній Україні специфіку ЦВВ досліджують А.Бірюченко, В.Говоруха, О.Гончаренко, В.Горбулін, В.Гречанинов, А.Деркач, А.Єрмоленко, У.Ільницька, А.Литвиненко, С.Орлов, Г.Перепелиця, В.Скворцов, М.Сунгуровський, М.Требін, І.Храбан та ін. Щоправда, українські дослідники менше переймаються ґенезою, історичними питаннями ЦВВ. Вони аргументовано віддають перевагу модернізації ЦВВ, встановленню демократичного контролю над цими взаєминами, показують важливість ефективних засобів регулювання взаємодії Збройних Сил та громадськості, механізмів налагодження двосторонніх контактів, створення нової моделі зв'язків української армії з населенням, комплексно досліджують репутацію війська, яка є регулятивним елементом системної взаємодії силової структури з суспільством. Вчені не обминають увагою і тенденції розвитку сучасного світового політичного процесу, виявляють специфіку етапів розвитку війська в умовах глобалізації.

В Росії проблематика ЦВВ також стала продуктом пострадянського розвитку цієї країни. Деякі з російських дослідників висвітлюють окремі грані ЦВВ, не переймаючись поясненням суті ключових категорій («військове» та «цивільне»), вважаючи їх такими, що вже є визначеними та усталеними. Дехто з авторів, протиставляючи ці поняття, наголошує на існуванні різних світів – «світу цивільних», «світу військових», «сфери цивільного і військового життя» [1]. Треті здійснюють спроби систематизувати дослідження різних авторів з метою створення комплексної концепції ЦВВ. У цьому контексті слід вказати на праці В.Серебрянікова, Ю.Дерюгіна, О.Арбатова.

Доцільно підкреслити наступну особливість наукового осмислення проблематики ЦВВ. У попередній країні дослідження на тему ЦВВ не проводилися. Навпаки, широко пропагувалася ідеологічна єдність усього суспільства, де військовики живуть у повній злагоді з цивільними співгромадянами, спільно підтримують партійну й державну політику, дотримуються єдиної комуністичної ідеології, є рівноправними господарями країни, де військові мають високий соціальний статус, реально відчувають на собі увагу й турботу уряду та всієї цивільної спільноти [2]. Це стосувалося не лише України, а й будь-якої іншої радянської республіки.

Сучасна картина ЦВВ в Україні певною мірою детермінується досвідом радянського періоду. Проте апелювати виключно до радянського досвіду розбудови збалансованих, якісно досконалих ЦВВ – це ґносеологічна пастка, яка не дозволяє усвідомити їхню реальну сутність.

Слід наголосити, що 90-і й так звані «нульові» роки стали періодом широкого вторгнення в український науково-інформаційний простір численних західних підходів до характеристики ЦВВ (концепцій, шкіл, нормативно-правових документів). Саме тоді український читач отримав змогу познайомитись з роботами Б.Абрахамсона, Г.Кюммеля, Х.Ласуелла, А.Лукхема, С.Лунна, Е.Фостера, С.Хантінгтона, Дж. Шерра, М.Яновіца та ін. авторів, які розглядали не лише проблеми ЦВВ в західних країнах, а й можливості перенесення демократичного досвіду щодо їх налагодження в нові незалежні держави Східної Європи.

Часовим рубежем, починаючи з якого термін «цивільно-військові відносини» став широко використовуватись у наукових студіях, слід вважати 1957 р. Саме тоді С.Хантінгтон (США) опублікував працю «Солдат та держава: теорія та політика цивільно-військових відносин», яка стрімко набула світового визнання. Саме тоді, у 50-і роки ХХ ст., відбулося переосмислення та необхідне політологічно-історичне узагальнення чималого фактологічного матеріалу періоду Другої світової війни на тему участі професійних військовослужбовців у внутрішніх та міждержавних політичних процесах. Це стосувалося практично кожної воюючої країни, й поза сумнівом – держав «Великої трійки» (Великобританії, СРСР, США). Політичні позиції генералітету в країнах, що здобули перемогу, були надзвичайно впливовими. Наприклад, у СРСР у 1945 р. налічувалось 12 Маршалів Радянського Союзу, що являло собою ризик удатного існування для наявного політичного режиму.

Інтерес американських науковців до участі вищих військових посадовців у політичному процесі власної країни додатково пояснювався перемогою Верховного головнокомандувача експедиційними силами союзників у Європі (1944-1945 рр.), генерала армії Д.Ейзенхауера на президентських виборах 1953 р. (був Президентом США у 1953-1961 рр.). Світ не могла не турбувати ймовірність нової мілітаризації світу в умовах ескалації Холодної війни та інтенсивного ракетно-ядерного переозброєння провідних армій. Нагальним ставав пошук компромісу між мілітократією та демократією в умовах створення реальних технологій самознищення людства.

На Заході існувала небезпека закріплення мілітократії як варіанту авторитарного режиму всупереч демократичним очікуванням більшості населення. Таке становище вимагало наукового осмислення й термінового вироблення практичних рекомендацій стосовно поєднання двох складових політичного процесу – демократизації й демілітаризації суспільного життя, що варіативно можна позначити як необхідність ствердження збалансованих цивільно-військових відносин у повоєнному світі.

Однією з фундаментальних тез американського фахівця стало визначення двох чинників (імперативів), що безпосередньо впливають на формування й спрямованість розвитку воєнних інституцій у будь-якому суспільстві. Ними є функціональний імператив (залежить від рівня загроз існуванню суспільства, в тому числі воєнних факторів) та соціальний імператив (визначає провідні соціально-політичні сили, запропоновані ними ідеології, впливові суспільні інституції тощо) [3].

С.Хантінгтон запропонував систему, що давала змогу встановити баланс між компетенцією військових та всеосяжним політичним верховенством цивільних. За його визначенням, це «об'єктивний контроль». С.Хантінгтон рекомендував, щоб цивільне керівництво надало професійним військовим значну автономію в тактичній та оперативній сфері в обмін на їхнє повне та безумовне підпорядкування цивільному контролю в питаннях політики та «великої стратегії».

Пізніше цей підхід розвинули інші західні фахівці – М.Яновіц, Б.Абрахамсон, Д.Бленд, С.Файнер, С.Андрескі, Дж. Барк [4].

Грунтовні дослідження ЦВВ як «сектору безпеки», що представлені у працях С.Хантінгтона та М.Яновіца, отримали поширення далеко за межами західного світу. На наш погляд, саме цими міркуваннями пояснюється лідерство американських науковців у теоретичному осмисленні цивільно-військових відносин та розробці практичних методик з питань їхньої оптимізації.

Складна історія українського народу, його історична доля, особливості становлення української нації, невідгдані зовнішньополітичні обставини затьмарили, принизили значення військових поривів, військових намагань, та й взагалі – військову історію України, яка у якості невід'ємного елемента включає в себе історію взаємин громади та війська. Розглядаючи напрацювання української історичної науки, доводиться формулювати висновок про вторинність теми ЦВВ у загальній палітрі історичних досліджень.

Чи не першою спробою висвітлення ставлення нації до своєї армії була оприлюднена у 1936 р. у Львові колективна праця «Історія Українського війська», що стала першим та єдиним у своєму роді виданням, амбітним за задумом, популярним за зовнішнім оформленням та критично-науковим за змістом. Основним автором цієї праці став І.Крип'якевич (1886-1967), професор Львівського університету ім. І.Франка та академік Академії наук УРСР. Перші ескізи, статті, повідомлення з історії військової справи вчений почав опубліковувати ще наприкінці 20-х років. Щоправда, його дослідження були більше спрямовані насамперед на військовий, а не загальний політико-соціальний аспект історії, де ЦВВ могли б бути окреслені більш рельєфно.

Його співавтори Б.Гнатевич, З.Стефанів, О.Думін, С.Шрамченко дещо суб'єктивно висвітлили воєнні події 1914-1921 рр., оскільки самі брали у них участь [5].

На жаль, не тільки вони, а й багато інших дослідників, відчуваючи на собі ідеологічний тиск, мимоволі, а іноді й свідомо порушували римський принцип – *audiatur et altera pars* (слід вислухати також іншу сторону). Автори, захопившись історією Українських Січових Стрільців, Української Галицької армії, військом Української Народної Республіки, гетьманщини, проігнорували факт існування українських формувань радянської сторони або махновських формувань, у яких українці відігравали не останню роль.

Висновок з такої пізнавальної ситуації є доволі простим: привабливість проблеми не звільняє справжнього науковця від професійних обов'язків давати об'єктивну оцінку будь-якого факту, будь-якої, чи то дружньої, чи то ворожої сторони, проблеми, яка або приваблює, або ж викликає ненависть.

Чому необхідно поєднувати військову історію та проблематику ЦВВ? Багато хто з дослідників виділяє у військовій історії дві сфери – історію війська та історію воєн. Між ними має бути з'єднувальна ланка. Перелік основних предметних питань, з яких складаються основні складові військової історії, свідчить про важливе місце, вагому регулятивну роль ЦВВ у житті суспільства, процесі становлення збройних сил, які і претендують на роль такої ланки. Протягом всієї історії людства (і Україна не є винятком) відносини між людьми в погонах та їхніми цивільними співгромадянами мали, проникаючий, зв'язувальний характер, інтегруючи в єдину конструкцію військові (оборонні) можливості як власне війська, так і громадянського суспільства.

На користь такого припущення свідчить сама історія. Ще в стародавні часи філософія, педагогіка, мистецтво неминуче торкалися взаємин громади і війська, війська і громади. Роль війська в житті суспільства та його зв'язок з громадою завжди мали чи не вирішальне значення для існування людини.

Історія слов'ян дозволяє зробити припущення, що зародження давніх форм войовничості, захисту та оборони від ворогів відбувалася у тій же історичній послідовності та за тією ж логікою, як і в інших народів праіндоевропейської групи, що процеси становлення суспільної людини, формування родового суспільства мають загальні соціогенетичні умови, тенденції та форми соціально-воєнної (точніше соціальної оборонно-бойової або нападницької, агресивної) практики.

Механізмом соціального самозбереження ставало єднання людей, саме його пов'язують із виникненням землеробських общин, перших форм суспільної організації. Група родин, дворищ, що єдналися за принципами економічних та кровних зв'язків, утворювали село (громаду). Як зазначає М.Грушевський, в основі такої локальної сільської організації лежав територіальний принцип. Саме він становив основу для подальшого процесу суспільної оборонної організації, вихідним фундаментом якої стає «город» [6].

Для забезпечення безпеки, для захисту (оборони), місце із кількох сіл огороджували, городили, творили «город» («городище»). Оскільки слов'яни відставали від інших народів з питань озброєння, організації, – вони приділяли увагу будові городів. У цій справі вони були неперевершеними. Чисельністю і якістю городів наші пращури перевершили своїх противників. Як свідчить М.Грушевський, територія України, особливо північна її частина, й досі вкрита великою кількістю городів та їхніх останків. Усього – до півтори тисячі. Недарма скандинави називали Україну «краєм городів» – Гардарікі. Городи давали нашим пращурам надійний і безпечний захист від ворога.

Саме в будівництві городів тісно перепліталися воєнні та цивільні інтереси, а розмежування цивільних та воєнних оборонців було умовним. Городи – це найсильніша на той час сторона воєнної організації нашого народу. Вони забезпечили виживання, мінімізували загрозу поневолення та знищення, обумовлювали можливість свободи та незалежного життя.

На такій основі у суспільній поведінці закріпилася ідеологія реципрокного альтруїзму – таких суспільних відносин, головною функцією, призначенням, суттю яких став безкорисливий захист та оборона общиною кожного індивіда, всієї громади. Саме з цим пов'язані общинний спосіб життя, принципи тодішньої життєдіяльності.

Це віддзеркалилося у конкретних формах общинно-войовничих відносин. Передусім, це були культові форми із різними сакральними атрибутами, що ґрунтувалися на міфологічному світогляді стародавніх слов'ян: боги, свята, культ героя, общинні традиції – святкування перемоги, общинна тризна (пов'язана із культом смерті – загибелі оборонця, вояка). Серед великої кількості богів у першу чергу

виділявся Перун – володар грому й блискавок, безумовно, й покровитель воїнства, зброї. Давньоруські літописи та пізніші християнські твори, українська міфологія вказували також і на бога багатства, покровителя народу й держави – Велеса, Волоса (ймовірно, походить від слова «влада», «володіти»). Велес певною мірою протиставлявся Перунові як богові війни, воїнства, пізніше й княжої дружини.

Культ лицаря-богатиря, общинні традиції, вшанування героїзму на полі бою – це ті чинники, що сприяли збереженню общинного простору, розвитку народності, волелюбного духу народу.

Яскравим прикладом єднання цивільно-військового духу була козаччина, унікальне й неповторне явище. Козаччину дехто з дослідників визначає як військово-утворення, але воно, передусім, є утворенням соціальним з військово-політичною суттю. Радянська історіографія причини виникнення козаччини оцінювала з класових позицій – селянський протест проти панського поневолення. Нинішні дослідники оцінюють мотиви цього унікального явища дещо ширше, але теж не відходять від радянської класової позиції – рішучої незгоди найбільш життєдіяльних національно-свідомих українців, що волею долі опинилися у Дикому полі, з соціально-політичними та економічними реаліями того часу.

Вчені називають такі причини козакування: поривання до особистої свободи як природної умови існування; бунт проти закріпачення, панського насильства, непомірних повинностей; інстинкт національного самозбереження, збурений небезпеками зовнішньої загрози та духовного поневолення [7]. В.Голобуцький, відомий радянський дослідник українського козацтва, також звертає увагу на соціальне гноблення й класовий протест як причини виникнення козаччини, яка пройшла героїчний майже трьохсотлітній шлях аж до останнього вільного подиху Січі, обірваного волею Катерини II [8]. Д.Яворницький, на нашу думку, найточніше оцінив воєнні діяння запорозьких козаків, що прославили себе безсмертними подвигами в боротьбі за віру, народність і Вітчизну [9]. Саме боротьба проти окатоличування, проти ополячення була головним фактором козацького народного протесту, а вихідною основою цієї боротьби було «поривання до особистої свободи як природної умови існування».

Роздуми про історію війська дають можливість зазирнути в основу формування, ґенезу українських ЦВВ. У походженні українського війська саме таке співвідношення – спочатку цивільні, потім військові відносини – є особливо характерними. Військо на території нашої країни виникло, передусім, на потребу суспільства – служити вимогам громади, протидіяти експансії сусідів, боронити людей, їхні здобутки, служити владі, князю. Оскільки український народ споконвіку вів осілий спосіб життя, мав землеробську вдачу, в основному не переймався ідеями завойовництва, агресії, поневолення інших народів, то головною проблемою, що постала перед нашими пращурами була необхідність оборони, захисту. Хоча, підкреслюючи соціально-політичний аспект, не слід забувати про природні, біологічно-психологічні джерела людської войовничості. Інакше не можна пояснити штурхобочні, кулачні бої, бійки «лава на лаву», «вулиця на вулицю», «село на село», інших герців [10].

Висновки. Зі специфікою українського життя, перемогами та бідами народу, боротьбою за незалежність і самостійність, стосунками з іншими спільнотами пов'язані основні проблеми військової історії, її періодизація. Феномен ЦВВ в Україні проступає як явище культури суспільства, прояв суспільної свідомості, масового світогляду, менталітету, визначається як цілісний національно-культурний, політично-соціальний історичний процес зі своїми етапами самостійного, самобутнього, оригінального розвитку. Такими етапами (періодами) є наступні.

Архаїчний період, що характеризується природною, стихійно-народною креативністю общинних та індивідуальних форм войовничості з її зв'язком із захистом громади, з магічністю і землею в часи до Київської Русі.

Період формування та величі княжої військової інституції та церковної її підтримки за часів Київської Русі, коли співчутливе, доброзичливе, прихильне, поблажливе, зичливе ставлення до війська, дружини, набуло вигляду загальносуспільного ідеологічно-морального імперативу.

Соціальний самозахист та самозбереження за часів литовсько-польської окупації, коли виявилось соціальне, народне, національне та православне самовизначення українців.

Період козацької войовничості та самоспасіння української нації, ідейною основою чого було православ'я.

Період імперської опіки цивільно-військових відносин на Лівобережжі та Слобожанщині в XVII-XVIII ст.

Період панування загальних цивільно-військових відносин в Російській імперії (кінець XVIII – початок XX ст.).

Період визвольних змагань першої половини XX ст. на західних землях, на Правобережжі України, що ґрунтувалися на ідеї національної народної самооборони та неприйнятті втручання інших держав у життя народу.

Період панування загальносоюзних цивільно-військових відносин в Радянській Україні.

Період становлення та розвитку цивільно-військових відносин у новій незалежній, демократичній Україні.

Саме такі підходи дозволяють створити концептуальну модель ЦВВ в Україні, побачити їхню традиційність, спадковість, специфічність, підкреслити особливості їхнього становлення, пов'язані з історичними чинниками та самобутністю українського народу, вказати на демократичний цивільний контроль як механізм реалізації таких відносин в умовах демократичного державотворення в Україні.

Література

1. Дайсон Ф. Оружие и надежда / Фрімен. Дайсон. – М.: Прогресс, 1990.
2. Серебрянников В. В. Военные в «гражданском» обществе / В. В. Серебрянников // Социологические исследования. – 1995. – № 6. – С. 87-95.
3. Huntington S. The Soldier and the State: The Theory and Policies of the Civil-Military Relations. – The Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press. – 1957. – 534 p. – P. 2
4. Janowitz M. The Professional Soldier: A Social and Political Portrait. – London: The Free Press of Glencoe Collier-Macmillan Ltd. – 1960. – 464 p.; Abrahamsson B. Military Professionalization and Political Power. – Beverly Hills&London: Sage Publications. – 1972. – 160 p.; Bland D. A Unified Theory of Civil-Military Relations // Armed Forces and Society. – 1999. – Vol. 26, Issue. – 21 p.; Finer S. The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics. – London: Pall Mall Press. – 1962. – 268 p.; Andreski S. Military Organization and Society. – Berkley: University of California Press. – 1968. – 238 p.; Burk J. Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research on Armed Forces and Society // Armed Forces and Society. – 1993. – Vol. 19, Issue 2. – p.167-168.
5. Див.: Історія Українського війська / Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. — Львів: Видання Івана Тиктора, 1936.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн.; Т. I, – К., 1991. – С. 361 – 365.
7. Андрущенко В. Л., Федосов В. М. Запорозька Січ як український феномен. – К.: Заповіт, 1995 – С. 13.
8. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994. – С. 88-89, 536-538.
9. Яворницький В. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. – К.: Наук. думка, 1990 -1991. – С. 25.
10. Герць, герець – ратоборство, окремі сутички і поєдинки українських козаків перед боєм. Герці оспівані в народних піснях, думах.

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ІМПЕРІАЛІЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Ветринський І.М.

к. політ. н., н. с.

Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України

У запропонованій статті аналізуються головні підходи до концептуалізації та визначення поняття «імперіалізм», акцентується основна увага на політичних його аспектах. Розглядаються ідейно-докринальні засади імперіалізму, їх кореляція з положеннями класичної геополітики та особливості трансформації в умовах глобалізації.

В представленной статье анализируются основные подходы к изучению и концептуализации понятия „империализм“, акцентируется внимание на его политических аспектах. Рассматриваются идейно-докринальные основы империализма, их корреляция с положениями классической геополитики, а также особенности их трансформации в условиях глобализации.

The article shows us main approaches to research and conceptualization of imperialism, emphasizes attention of its political aspects. It discovers ideal-doctrinal basement of imperialism, it's correlation with classical geopolitics issues, as well as its transformation particularities in global context.

Ключові слова: імперія, імперська політика, імперіалізм, геополітика, глобалізація

Одночасно із завершенням епохи біполярності постало питання щодо нової структури системи міжнародних відносин. Приклад іракської кампанії продемонстрував неспроможність США створити монополярний світ під своїм військово-політичним домінуванням, а зростаюча роль в світовій політиці КНР, РФ, ЄС та інших акторів повернула до порядку денного концепцію багатополлярності майбутнього світоустрою. Процеси глобалізації суттєво впливають на специфіку природи сучасної світової політики подекуди докорінно змінюючи її традиційні ідейно-докринальні підвалини. Проте, незважаючи на динаміку та глобальний характер трансформацій, в системі міжнародних відносин продовжують існувати «інерційні» застарілі підходи до їх побудови. Подекуди вони можуть здійснювати важливий й навіть визначальний вплив на формування взаємин між акторами міжнародних відносин. Саме до таких підходів відноситься імперіалізм. Дане поняття не є новим для політичної теорії та наукового дискурсу в цілому, проте його ідейно-функціональний зміст ніколи не був однозначним і часом змінювався під впливом ідеологічних чинників чи навіть політичної кон'юнктури. Водночас імперіалізм як предмет вивчення та наукової рефлексії аж ніяк не відноситься до популярних та затребуваних тематик а-ні в минулому, а ні сьогодні. Часто категорію «імперіалізм» та похідні від неї теорії відносять до економічної сфери залишаючи поза увагою її не менш важливу складову – політичну.

Для України подібна тематика досліджень особливо важлива в першу чергу в контексті розробки ефективної зовнішньополітичної стратегії, адекватної новим глобальним викликам. Історично наша держава перебувала у ролі об'єкта імперіалізму, що зумовило специфіку проблем її соціально-політичного розвитку, національної самосвідомості та державності. Для подолання наслідків згубного впливу даних історичних передумов на розвиток України як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин, а також для набуття гідної ролі й місця на світовій арені необхідна відповідна стратегія розвитку, в якій було б враховано як досвід минулого, так і актуальні тенденції сьогодення. Розгляд феномену імперіалізму є першим кроком до здійснення цього завдання.

Спробуємо на основі аналізу головних підходів до вивчення й концептуалізації поняття «імперіалізм» наблизитись до сутності цього явища, зосередивши основну увагу саме на політичних його аспектах. Розглянемо специфіку кореляції імперіалізму з класичною геополітикою та динаміку їх трансформацій в умовах глобалізації.

Чимало відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників займалися проблематикою імперіалізму, акцентуючи увагу на економічних та політичних аспектах цього явища. Найбільш відомими є праці Дж. Гобсона, В. Леніна, М. Дойла, О. Мотіля, С. Хоу, Й. Шумпетера, В. Моммзена, Е. Саїда та ін.

Звертаючись до історичного екскурсу зауважимо, що, власне, сам термін „імперіалізм” є досить новим, він з'являється приблизно в середині 19 ст. та стає загальновідомим на початку 20 ст. в епоху розквіту т.з. „нових імперій” – великих колоніальних держав Європи, які швидкими темпами поширювали свій вплив й домінування на порівняно слабо розвинуті країни Азії, Африки й Латинської Америки та боролися між собою за виключні права на володіння новими територіями. Однак, звичайно саме явище імперіалізму, на відміну від

терміну, існувало протягом тисячоліть. Так Г. Моргентау зазначає, що імперіалізм є вічним, а не новітнім історичним явищем, яке існувало в усі часи і у всіх народів [1, 59]. Так само В. Ленін, чії праці слугують базисом для багатьох досліджень з даної тематики, визначаючи хронологічні та методологічні рамки свого дослідження відзначав існування імперіалізму в попередні історичні епохи та наводив приклад здійснення імперіалізму Римом [2]. Більшість дослідників погоджуються в тому, що імперіалізм явище не нове: протягом всієї історії воно супроводжувало імперії, а якщо бути точним – передувало їх виникненню.

Термін „імперіалізм” став широко відомим після виходу в світ однойменної праці англійського економіста Дж. Гобсона, в якій він приділив велику увагу цьому надзвичайно актуальному на момент його дослідження явищу в світовій, а відповідно до тогочасних уявлень переважно європейській, політичній практиці. Головною характеристикою імперіалізму він вважав прагнення одних держав до збагачення за рахунок підкорення інших. В основі цього прагнення на думку автора лежить принцип класової боротьби. Не дивлячись на аргументованість даної позиції, подібне бачення є досить обмеженим та спрощеним, оскільки імперіалізм має набагато більше вимірів. Так С. Хоу вважає, що імперіалізм це процес чи, відповідно до деяких уявлень, ідеологія та навіть філософія життя [3, 22]. В короткому оксфордському політичному словнику імперіалізм визначається, як „панування або контроль однієї країни або групи людей над іншими, і то коштом цих інших” [4, 263]. В. Моммсен розглядаючи класичні теорії імперіалізму зазначає, що у 18-19 сторіччі термін імперіалізм не мав чіткого визначення та використовувався переважно політиками під час їхніх дебатів [5, 3]. Пізніше поняття імперіалізму набуло порівняно об’єктивного значення. Стосовно нього перестали мати на увазі систему, основу на перевазі імперського правління та стали розуміти як „експансію національної держави за межі власних кордонів для набуття іноземних залежних територій та, якщо можливо, об’єднання їх у світову імперію” [5, 4]. Г. Фреджюнг зауважує, що „імперіалізм означає одночасно націоналістичну ідеологію, що закликає до розширення домінування виняткової нації та політику обумовлену неперервною конкуренцією (боротьбою) між великими державами, що характеризує міжнародну систему” [5, 4]. Й. Шумпетер вважає імперіалістичною ту політику, яка спрямована на поширення контролю даного уряду на групи іншої національності проти їх волі [6]. Імперіалізм Шумпетер визначає як властиве державі нерациональне й безцільне прагнення необмеженої насильницької експансії [4, 263]. М. Дойл пропонує найбільш узагальнююче визначення імперіалізму, він характеризує його як „процес створення (встановлення) та підтримання імперії” [7, 19]. О. Мотиль доповнює, що це не просто процес, а певна політика вказаного спрямування [8, 53]. Серед чинників, що спонукають державу до імперіалізму Г. Моргентау виділяє три на його думку основних чинники: переможна війна, програна війна та слабкість великої держави, що уособлює стару систему міжнародних відносин й тим самим спонукає потенційних конкурентів до спроби змінити розташування сил на міжнародній арені на свою користь [1, 59]. В. Моммсен зазначає, що шляхом створення колоніальної імперії більшість країн, як правило, прагнули підняти свій міжнародний престиж, та в ідеалі підняти його до статусу світової держави [5, 5]. Зважаючи на розмаїття підходів до розгляду та витлумачення імперіалізму ми вважаємо, що вивчати дане явище необхідно за допомогою комплексного аналізу його чинників та концептуальних засад, а також специфіки цілей та засобів.

Було б невірно обійти увагою праці таких відомих та авторитетних авторів як Дж. Гобсон та В. Ленін, які традиційно розглядаються в якості своєрідного фундаменту для подальших досліджень імперіалізму. Так, у вітчизняній науковій традиції переважна більшість наукових праць присвячених імперіалізму чи пов’язаних з ним ґрунтувалася саме на теорії В. Леніна, яку він виклав в своєму «популярному нарисі» - «Империализм как высшая стадия капитализма», що побачив світ у 1917 році. Розглядаючи імперіалізм крізь призму класової боротьби В. Ленін виділяв кілька стадій перетворення капіталізму на імперіалізм. Згідно його концепції переходу до імперіалізму передувало утворення великих національних монополій, об’єднання виробничого і банківського капіталу в фінансовий капітал з подальшим утворенням олігархії, поява монополістичних союзів. Все це в умовах завершеного територіального розділу світу, породжує війни за його перерозподіл. Таким чином головною рушійною силою імперіалізму за Леніним є прагнення монополій до збагачення, що реалізується шляхом експлуатації залежних територій, колоній. Держава та всі її органи в даній системі поглядів постають у вигляді інструментарію, який обслуговує інтереси панівного класу. Автор зауважує, що інтереси вивезення капіталу також штовхають до завоювання колоній, оскільки на колоніальному ринку легше (а подекуди лише так і можливо) монополістичними шляхами прибрати конкурента, забезпечити собі поставку, закріпити відповідні зв’язки тощо. Теорія В. Леніна є в достатній мірі аргументованою та переконливою, проте її не можна розглядати в якості універсальної, оскільки сам автор встановлює досить

вузькі методологічні рамки своєї праці зауважуючи, що головною її метою є спроба коротко «в якомога більш популярній формі викласти зв'язок і взаємовідносини основних економічних особливостей імперіалізму. На неекономічному боці справи, як би вона цього не заслуговувала, зупинитися не доведеться» [4]. Окрім зосередження уваги виключно на економічних аспектах імперіалізму (в свою чергу нас буде цікавити насамперед політичний бік справи) В. Ленін також свідомо відмовляється від історичного аналізу імперіалізму зазначаючи, що «загальні» міркування про імперіалізм, що ігнорують докорінну різницю суспільно-економічних формацій, неминуче перетворюються в пусті банальності чи вихвалання, на кшталт порівняння «великого Риму з великою Британією» [2].

Імперіалізм розглядають з кількох точок зору, зокрема як певну стадію соціально-економічного розвитку суспільства або історичну формацію. Теорія В. Леніна є яскравим прикладом саме такого підходу. Він розглядає імперіалізм не просто як специфічний процес, а як соціально-економічну формацію, яка являється наслідком певних міжнародних політико-економічних процесів. Подібний підхід до визначення імперіалізму є досить поширеним в науковій літературі, так історичний період приблизно з середини 19 ст. і до закінчення Першої світової війни часто називають епохою імперіалізму. Це визначення не суперечить жодному з розумінь чи витлумачень цього поняття: концепція Леніна відповідно до його методології звертається саме до цього періоду, якщо ж розглядати імперіалізм з позиції М. Дойла - як імперську політику, тобто таку що має на меті створення та підтримку імперської політичної системи, – то саме в даний історичний період подібна політика набула найбільшого поширення серед великих держав й проявилася у всьому розмаїтті форм та інструментів.

Цікавий погляд на політичні аспекти імперіалізму знаходимо в дослідженні ще одного класика теорії імперіалізму – Дж. Гобсона. Його праця „Імперіалізм”, що побачила світ на початку 20 століття (в 1902 році) стала на момент виходу найбільш ґрунтовним та узагальнюючим доробком з даної проблематики. Гобсон аналізує передумови та можливі наслідки продовження великими європейськими державами даної політики. Автор зосереджує основну увагу не на теоретичному обґрунтуванні імперіалізму, а на його критиці, виходячи з політичної практики своєї держави – Великої Британії, яка була на той час наймогутнішою та найбільшою імперією Європи. Висновки Гобсона цінні насамперед тим, що проаналізувавши основні загальновідомі аргументи на користь імперіалізму, зокрема економічні, він одним з перших довів їх практичну неефективність для держави. Зіставляючи статистичні дані щодо рівня прибутків від зовнішньої торгівлі Великої Британії з залежними територіями та іноземними державами, він демонструє, що найбільше розширення закордонної торгівлі приходить як раз на ті держави, які вважалися головними промисловими ворогами – Франція, Німеччина, Росія, США. Гобсон зазначає, що «політика імперіалізму в останні 30 років, в якості торгівельної політики виявилася приреченою, оскільки за величезних матеріальних витрат вона дала лише жалюгідне, не вигідне й ненадійне збільшення ринку» [9; 55]. Таким чином стає зрозуміло, що в основі імперіалістичної експансії лежать не тільки й не стільки економічні інтереси, а зовсім інші зовнішньополітичні імперативи. Також Дж. Гобсон спростовує теорію, згідно якої імперіалізм та колонізацію намагаються представити у вигляді пошуку життєвого простору для нації, що постійно збільшує свою чисельність він наголошує, що «на жодній з імперських територій, набутих з 1870 року, за винятком Трансваалю й колонії Помаранчевої річки, не було утворено будь якого значного англійського поселення. Й досить сумнівною є подібна перспектива в майбутньому... Нові імперські землі є ще більш неподходящими для поселення, ніж для прибуткової торгівлі» [9, 55]. Основою концепції імперіалізму Дж. Гобсона є положення про те, що імперіалістична політика в жодному разі не має позитивного впливу на розвиток зовнішньої торгівлі та економіки держави в цілому, а відповідає інтересам лише панівних соціальних класів – представникам великого капіталу: «хоча для народу новий імперіалізм був не вигідним заходом, він виявився дуже вигідним для деяких суспільних класів й для певних галузей торгівлі. Величезні витрати на озброєння, війни, що дорого коштують, ризикована й повна ускладнень зовнішня політика, стагнація політичних і соціальних реформ у Великій Британії, хоча й були пов'язані з величезною шкодою для народу, все ж принесли користь комерційним інтересам відомої частини промисловців й професійних груп» [9, 56].

Подібна позиція є традиційною для марксистських уявлень про структуру суспільства та його рушійні сили. Концепція Гобсона була розвинута й доповнена В. Леніном. Відповідно до його поглядів імперіалізм - це найвища стадія капіталізму, тобто експлуатації, що неодмінно в кінцевому рахунку призводить до переділу світу, оскільки великі держави шукають собі нові об'єкти для експлуатації. Подібний підхід є досить слушним з економічної точки зору, демонструючи реальні напрями основних прибутків від військових конфліктів між державами, він підкреслює рудиментарність концепту загарбницьких воєн, як територіальної експансії,

що збагачує державу. Водночас не можна вважати, що інтереси представників фінансових і промислових кіл можуть бути єдиною або основною рушійною силою імперіалізму. Хоча б тому, що зазначені соціальні групи у вказаний історичний період не мали прямого впливу на формування й здійснення зовнішньої політики (лобістські можливості все ж таки є опосередкованим впливом), також зважаючи на характер своєї діяльності (виготовлення зброї, фінансові позики державі) вони мають можливість отримання прибутку від будь-яких військових дій не залежно від їх характеру й вектору, тож вони не обов'язково мають бути пов'язані із захопленням і встановленням політичного контролю над новими територіями.

Незважаючи на очевидний взаємозв'язок між міжнародною політикою та економікою нас цікавлять в першу чергу політичні аспекти імперіалізму. Розглядаючи імперіалізм як певну політику спрямовану на створення (встановлення) та підтримання імперії, нам необхідно також звернутися до сутності поняття імперія. Ґрунтуючись на попередніх дослідженнях, ми визначаємо імперію як специфічну політичну систему, що характеризується силовим домінуванням центру над периферією та прагне до глобального поширення реалізуючи ірраціональний потяг до абсолютної безпеки [10; 195]. Імперія не має меж та кордонів, вона розширюється доки це можливо, тож закономірно, що коли дві чи більше держав провадять подібну політику, зіткнення є неминучими. Зважаючи на силовий характер та військові засоби цього поширення такі зіткнення відбуваються в формі конфліктів, воєн. Саме таку картину ми можемо спостерігати на прикладі Першої та Другої світових воєн: в першому випадку зіштовхнулися інтереси кількох імперій, а в другому йдеться про відповідну політику з боку насамперед Німеччини та СРСР. Німеччина часів Гітлера навіть носила назву Третій Рейх (Reich (нім.) - царство, імперія), в свою чергу СРСР є типовим прикладом неформальної імперії - такої, що має всі основні риси класичної імперії але це не відображено в назві. Звичайно імперіалізм як специфічна політика, продовжував існувати й після розпаду більшості «формальних» імперій внаслідок Першої світової війни. Нацистська Німеччина з її планами глобальної експансії, регіональне військово-політичне домінування СРСР та його стратегія поширення цієї структури на захід, а потім і на весь світ, є яскравими прикладами імперіалізму в міжвоєнний період. В період Холодної війни, відбулася трансформація засобів імперіалізму, але його мета – досягнення глобально політичного домінування – залишилася незмінним імперативом зовнішньополітичних стратегій СРСР та США.

Імперіалізм етимологічно і сутнісно тісно пов'язаний з імперією, яка в свою чергу є явищем насамперед політичним. Дослідники розділяють поняття держави та імперії зауважуючи, що вони підпорядковуються зовсім різним імперативам та логіці поведінки, що проявляється у багатьох сферах - від форм інтеграції населення всередині держави до прикордонних питань [11; 24]. З цього можна зробити висновок, що саме імперіалізм, як специфічна політика є з'єднуючою ланкою між ними, й водночас необхідною умовою для переходу одного типу політичної системи (держави) в інший (імперію). Слідуючи за визначенням М. Дойла, що розглядає імперіалізм як політику спрямовану на встановлення та підтримку імперії, та виходячи з визначення імперії, як політичної системи, що характеризується силовим домінуванням центру над периферією – можна зробити висновок, що імперіалізм це політика спрямована на набуття та здійснення політичного домінування однієї держави над іншою. Зрозуміло, що за цих умов економічні переваги будуть на стороні домінанта, але найголовніше, що за таких умов домінант може впливати на прийняття політичних рішень залежною державою. Найважливішими політичними питаннями є питання війни та миру, тож отримавши домінуючий політичний вплив в регіоні, держава в першу чергу забезпечує власну безпеку практично виключаючи можливість агресії з боку залежних країн. Така позиція цілком логічно корелюється з головною ознакою імперії – ірраціональним потягом до абсолютної безпеки, який вона реалізує в прагненні до глобального поширення шляхом військової експансії.

Одночасно з браком в науковій літературі політологічних досліджень імперіалізму, існує велика кількість теорій і концепцій, в яких розглядаються питання природи й сутності впливу і домінування на міжнародній арені, а також шляхи й засоби їх досягнення, що цілком відповідають засадам та практиці імперської політики, себто імперіалізму. Пошуками відповідей на вказані питання займалися дослідники, що їх називають батьками-засновниками класичної геополітики, й відповідно саме вони є основою її предметного поля. На відміну від «ідеологічно скомпрометованого» імперіалізму, геополітика цілком визнається в якості об'єкту вивчення та навіть стратегічного імперативу, як науковою спільнотою так і політичними елітами. Імперіалізм ніколи не був забезпечений доктринально, не існує жодної стратегії чи доктрини імперіалізму, цю роль від самого початку свого існування виконувала геополітика. Класична геополітика зароджується ще в часи існування й відповідно боротьби імперій, це синтетичне вчення про роль, взаємозалежність та взаємовплив географічних і політичних чинників в процесі досягнення державою домінуючого становища (в регіоні чи в

глобальному масштабі) швидко починає відігравати роль ідейно-стратегічних засад зовнішньої політики імперій. Як відомо ця ситуація не змінилася й після їх розпаду - німецькій, радянській, американській імперіалізм ґрунтувався саме на положеннях та концепціях класичної геополітики. Після імперіалістичної Другої світової війни починається запекле суперництво двох геополітичних стратегій - радянської та американської – Холодна війна. Саме в цей час дві наддержави починають боротьбу за сфери впливу та домінування в різних регіонах світу, прагнучи глобального лідерства. Таким чином класичну геополітику можна розглядати як концептуальне та ідейно-доктринальне втілення засад імперіалізму.

Класики політичного реалізму порівнювали структуру міжнародних відносин зі столом для більярду, а держави з кульками різного розміру, що постійно зіштовхуються на між собою. Згідно цих уявлень чим більше й сильніше держава тим безпечніше вона може себе почувати й тим сильніше може впливати на інші. В епоху глобалізації подібні уявлення цілком втрачають актуальність. Міжнародні відносини перетворилися на багатовимірну глобальну мережу економічних та соціально-політичних взаємозв'язків між державами, що має тенденцію до постійного поширення й «ущільнення», перетворюючи міжнародну систему на складний механізм ускладнений появою нових акторів і відсутністю глобального контролю. Чинник міжнародного тероризму нівелює класичні уявлення про військову могутність: атаки 11 вересня 2001 року у США продемонстрували, що навіть такий потужний військовий потенціал як американський не в змозі попередити чи протистояти новим терористичним загрозам. Ще більше впливає на міжнародну систему зростання ролі ТНК, які за розміром бюджету та відповідно економічним потенціалом можна порівнювати з невеликими державами. Проте на відміну від держав їхня діяльність не обмежується жодними міжнародно-правовими зобов'язаннями чи військово-політичними загрозами. Маючи величезні фінансові можливості ТНК можуть з легкістю «прилаштовуватись» до місцевих правових режимів держав де розташовані їхні філіали, а згодом лобювати здійснення певних змін в законодавстві на свою користь. Ще одним чинником глобалізації є ядерна зброя, що виступає універсальним засобом стримування потенційних глобальних конфліктів. Сучасна міжнародно-політична система є щільною «замкненою» мережею, що гостро реагує на будь-які потрясіння. Навіть невеликі регіональні конфлікти викликають міжнародний резонанс та практично миттєво отримують відповідну оцінку світової спільноти. За цих умов класичні уявлення про імперіалізм чи геополітику з їх територіальним детермінізмом та військовими засобами, а особливо спроби практичного їх втілення на практиці втрачають сенс, оскільки побудовані на цих засадах стратегії стають неефективними для досягнення політичних цілей. Ускладнення сутності світової політики і економіки змушує шукати нові підходи до витлумачення імперіалізму, що не можуть більше ґрунтуватися на силовому військовому захопленні територій.

Незважаючи на велику кількість визначень імперіалізму ґрунтовних праць присвячених його сутності небагато. Ще менше досліджень звертаються до його політичної складової, що на нашу думку не вірно, оскільки історично економіка була переважно інструментом політики, засобом досягнення її цілей. Питання національної безпеки було центральним для будь-якої країни - держава починалася зі збройних сил і саме їх кількість та якість визначали її міжнародно-політичну вагу. На нашу думку, головною рушійною силою імперіалізму є прагнення нарощення могутності за рахунок територіальної експансії, фінансово-економічні інтереси в цьому контексті відходять на другий план. Саме територія та переваги, що вона надає державі на шляху до набуття домінування, є центральним об'єктом геополітики, яка концептуально пов'язана з імперіалізмом й виступає його ідейно-доктринальним підґрунтям. Проте глобальні процеси та чинники сучасності, такі як міжнародний тероризм, ядерна зброя, розвиток ТНК, «замкненість» міжнародної системи, глобальні інформаційні мережі нівелюють ефективність класичних підходів до досягнення домінування. Військовий потенціал – основний інструмент імперіалізму - вже не є ефективним засобом досягнення політичних цілей. В умовах глобалізації необхідні принципово нові, відмінні від традиційних, підходи до теорії та практики міжнародних відносин, в той час як їх «інерційність» в бік геополітичних стратегій минулого гальмує розвиток й створює загрозу міжнародній безпеці в глобальному масштабі.

Література

1. Кононенко С.В. Тіні великих предків в епоху „кінця ідеологій”, або Нові слова на стару музику / С.В. Кононенко// Віче. – 2004. - №1 (142). – С. 58-60.
2. Ленин В.И. Империализм, как высшая стадия капитализма (популярный очерк): [електроний ресурс] / В. И. Ленин/ Библиотека Альдебаран / Режим доступу: http://lib.aldebaran.ru/author/lenin_vladimir/lenin_vladimir_imperializm_kak_vysshaya_stadiya_kapitalizma/

3. Howe S. Empire: A Very Short Introduction/ Stephen Howe. - New York: Oxford University Press, 2002. – 140с.
4. Короткий оксфордський політичний словник/ Іен Маклін (ред.), Алістер Макмілан (ред.) - 2. вид.; пер. з англ. — К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2006. — 789 с.
5. Mommsen W. Theories of imperialism / Wolfgang J. Mommsen. – Chicago: The University of Chicago Press, 1982. – 190 с. 6.
Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія: [електроний ресурс] / Йозеф Шумпетер/ Экономическая библиотека / Режим доступу:
<http://e2000.kyiv.org/biblioteka/index.shtml>
7. Doyle M. Empires / Michael W. Doyle. - New York: Cornell University Press, 1996. – 407с.
8. Мотиль О. Підсумки імперії / Олександр Мотиль; авторизований пер. з англ. П. Грицака. – К.: Критика, 2009. – 200 с.
9. Гобсон Дж. Імперіалізм / Джон Гобсон; пер. с англ. В. Беленко. – Ленінград: Рабочее Издательство «Прибой», 1927. – 287 с.
10. Ветринський І. М. До питання про визначення поняття «імперська політика» / І. М. Ветринський // Політологічний вісник: Зб-к. наук. праць. – К.: «ІНТАС», 2010. – Вип. 46. – С. 194 – 203.
12. Munkler H. Empires / Herfried Munkler. – Cambridge: Polity Press, 2007. – 248с.

ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ АНТРОПОЛОГІЧНИХ ВИМІРІВ**Денисенко В.М.***доктор політичних наук, професор**Львівський національний університет імені Івана Франка*

У статті досліджуються особливості функціонування історичних форм політики у зв'язку з трансформацією способів людської діяльності, форм і способів мислення та поведінки. Також досліджуються процеси інституалізації політичної дійсності.

В статье исследуется особенности функционирования исторических форм политики в связи с трансформацией способов человеческой деятельности, форм и способов мышления и поведения. Также исследуются процессы институализации политической действительности.

This article explores the peculiarities of historical forms of policy in connection with the transformation of modes of human activity, forms and ways of thinking and behaving. Also this article examines the processes of institutionalization of political reality.

Ключові слова: політична антропологія, політична дійсність, політичні інститути, інституції, трансформації політичних інститутів, політична діяльність.

Антропологічний зміст політики можна розглядати і в контексті її як явища культури, що так чи інакше взаємодіє з іншими виявами людської духовності й за сутністю є виявами індивідуальної креативності людського індивіда. Поряд з наукою, філософією та мистецтвом, котрі завжди мали й мають виразне індивідуальне обличчя, з одного боку, та релігією, правом і мораллю – з іншого, що уособлюють колективний досвід, політика, радше, посідає проміжне місце. Політик – це завжди яскрава, але насамперед – сильна особистість, правила життя і поведінки, ідеали й переконання якої стають нормами й принципами життя багатьох. Для досягнення цього ефекту людина повинна мати яскраві індивідуальні особливості, прийнятні, для так званої референтної групи, стиль котрої прагнуть наслідувати, а її саму підтримувати. Однак, для політика й цього замало. Повинна існувати суспільна атмосфера, вона формує попит на таку особистість, отже, сприяє появі конкуренції політичних суб'єктів як особистостей, що на практиці краще вдається демократичним режимам, аніж тоталітарним, де особистість нівельована до рівня середньостатистичної маси.

Водночас не лише індивідуальний стиль або почерк вирізняє людину-політика, а й її здатність бути «своїм» для маси далеких і чужих людей. Цей ефект досягається здатністю такої особистості оволодіти кодами колективної культури, котрі інтегрують суспільство в певну колективність за релігійними переконаннями, морально-етичними принципами та поняттями стосовно справедливості, які кодифіковані у нормах права. Отже, рисою політика стає здатність до спілкування символічними засобами, виробленими культурою даного народу, але в такий спосіб, щоби вони вирізняли, а не нівелювали індивідуальність політика. Ось чому якості такої особистості не можна звести ні до рівня знань, ні до вміння бути лише актором і подобатися всім. Саме такі обставини складають суть актуальності нашого дослідження.

В умовах цивілізації людина та всі її форми самоздійснення набувають принципово нових, гуманітарних функцій, їх суть полягає в забезпеченні власного виживання на принципах співіснування з усім живим, що її оточує, а також з навколишнім природним і соціальним середовищем. Саме функція співіснування людини у світі з різноманітними предметами культури, з докільям породжує гуманітарний аспект її життя, усвідомлення людського, тобто духовного виміру, зумовленого органічним узаємозв'язком з культурою та соціумом. Виходячи з цього, предметом нашого дослідження є принципи антропологізації політики, способи відображення в функціях діяльності політичних інститутів та інституцій сутності людини, способів її діяльності, відносин.

Гуманітарна необхідність конституювання політичної антропології в спеціальну галузь антропологічного знання впливає зі зазначеного принципу співіснування людини з навколишнім природним і соціальним середовищем. Вона забезпечує розуміння нероздільності розв'язання конкретних політологічних проблем від вивчення самого суб'єкта пізнання, умов його життя та діяльності. Це надзвичайно важливо у процесі створення спеціальних технологій організації політичного життя відповідних суб'єктів під час прийнятті політичних рішень. Гуманітаризація вітчизняної політології зумовлюється також і низкою інших чинників: посиленням ролі політологічних знань в процесі переходу нашої країни від моделі виживання нації до моделі стабільного розвитку; відмовою від старої технології здійснення політичного курсу за принципом спроб і помилок та переходом до науково вивіреної, всебічно й антропологічно об'ґрунтованої стратегії; встановленням тісного взаємозв'язку політології з іншими гуманітарними науками, зокрема філософією,

культурологією, соціологією і под.; формуванням світоглядного характеру політологічних дисциплін, який би зумовлював, довершував їхні результати як такі, що мають не лише прикладне, а й фундаментальне значення для життя людини.

Більшість вітчизняних політологів розглядає сутність політики сферою колективної участі, виходячи з основних – соціоцентричних засад. Ігнорування індивідуальної складової політичного процесу в межах досліджень – і класичної, і сучасної політології зумовлює перетворення окремих політиків на «коновалів історії» (В. Ільїн.), а політологів – на ортодоксальних раціоналістів, переконаних у справедливості гегелівської тези: «Якщо дійсність не узгоджується з теорією, то тим гірше для дійсності».

Нестача політичного антропоцентризму, що перетворився на своєрідну ахіллесову п'яту вітчизняного – історичного й політичного дискурсу, призвела до того, що серед розмаїття традиційних систем-парадигм, про які вже йшлося, властивими для нас стали ті, котрі, якщо й не ігнорували повністю людський чинник, то, принаймні, не надавали йому належного значення. Чи не тому ліберально-демократична ідеологія, сформувавшись у річищі класичного лібералізму як парадигми на Заході, так, по суті, ніколи й не стала керівною і політико-творчою на наших теренах?

Якщо політика є сферою безпосередньої практики завдяки прямій участі її суб'єктів у розв'язанні конкретних проблем життя, а політологія – теорія цієї практики, то політичну антропологію можна розглядати як концепцію індивідуальної участі в колективному процесі творення влади та користування нею. Крім цього, її цікавлять також аспекти політичного буття – технологія політичної поведінки електоральних груп, чий вибір здійснюється на альтернативній основі, контроль за владою та ін.

Конституювання політичної антропології в принципово нову галузь антропологічних знань зумовлено не лише потребами гуманітарної необхідності розвитку самої політології, а й процесами диференціації традиційної загальної антропології. На сьогодні виникли і сформувались підсистеми антропологічних знань, про котрі вже йшлося, – теологічна, філософська, культурна, етнічна, соціальна й епістемологічна антропології. Кожна з них претендує на своє цілісне бачення людини, виходячи зі свого предмета дослідження. Політична антропологія на основі політологічних напрацювань з розкриття природи політичного у життєдіяльності людей, здійснює осягнення людини, що складається у відносно самостійну підсистему людинознавства, не лише уточнюючи предмет дослідження політології, а й збагачуючи загальну антропологію.

Розкриття взаємозв'язку людини та політики має на меті дати розуміння місця й ролі людини в пізнанні та практичному перетворенні політичної дійсності. Суть цього розуміння полягає у розкритті активної ролі людини як суб'єкта-творця політичної реальності. Воно не завжди може вкладатись в буденну схему національного світогляду народу, котрий одночасно відображає і вдосконалює існуючу політичну доктрину. Однак, нагальні завдання сьогодення у формуванні власного політичного простору потребують активізувати пошуки шляхів становлення саме такого світорозуміння, яке б і відображало, і вдосконалювало політичну реальність.

Розв'язання цієї проблеми покладено у площину всебічного та ґрунтовного розроблення антропологічної проблематики, що сьогодні має стати вагомим підґрунтям, світоглядною основою для наших громадян, політиків і державних діячів, зокрема для молодого політичного еліти України. Цей світоглядний вакуум, в якому ми сьогодні опинились, повинен заповнитись чіткими знаннями співвідношення загальносвітоглядних та індивідуально-життєвих характеристик політичного буття народу. А в цьому світогляді український громадянин має виглядати таким, що репрезентує індивідуальним життям загальнонаціональну сутність свого народу, причому залишаючись самодостатньою, суверенною й автономною особистістю. Тому політична антропологія як гносеологія політології та епістемологія застосування політологічних знань у процесі життєдіяльності громадян має створити в суспільній свідомості й свідомості наших громадян атмосферу впевненості у власних силах, сприяти підйому їхнього настрою в пошуку перспектив сенсу життя.

Підсумовуючи сказане, можна окреслити основні проблеми політичної антропології для становлення та розвитку сучасної вітчизняної політико-антропологічної думки: проблема концептуального світовідношення й світорозуміння громадян і проблема їхньої життєвої та політичної позиції; проблема подолання традиційного відчуження індивіда та влади; проблема репрезентації владою не лише загальних, а й соціальногрупових, корпоративних, а головне – особистих інтересів людини.

Об'єктом усіх існуючих сьогодні антропологій, у тому числі й політичної, є людина у всьому багатстві її соціальних і духовно-інтелектуальних виявів. У цьому ніхто з дослідників не сумнівається, але коли йдеться про визначення свого аспекту дослідження, його предмета, то виникає безліч різноманітних поглядів, інколи зовсім протилежних. У цьому

легко переконатися, звернувшись до питання стосовно місця та ролі політичної антропології в системі антропологічних знань.

Так, В.Ільїн вважає, що предметом політичної антропології є процес перетворення суспільства із мети людини на засіб її життя: «Цінності й пріоритети політичної антропології концентруються в її фундаментальному принципі «не людина для суспільства, а суспільство для людини»¹. Інший дослідник – А.Логунів, розглядаючи міфологічні вияви сучасної політики, доходять висновку про необхідність створення політичної антропології, яка б систематизувала наші уявлення стосовно компоненти політичного чинника у життєдіяльності людини: «ця тема може стати початком серйозних роздумів про людську компоненту політичного, саме про те, що найменш повно та яскраво представлено у сучасній політологічній літературі»².

Українська дослідниця Л. Кліманська переконана: «Політичну антропологію можна визначити як науку про «людину політичну» – суб'єкта політичної творчості, його можливості та обмеженість, специфіку його впливу на соціальне та духовне середовище. ... Політична антропологія протистоїть, з одного боку, уявленню про людину в політиці як про безмірно малу величину, як про гвинтик політичного механізму, а з іншого боку - вузькому прагматизму, що випускає з поля зору гуманістичний, ціннісний вимір політичного. Разом з політичною психологією ця галузь політичних знань порушує питання про специфічну мотивацію «людини політичної», про політику як покликання і професійний обов'язок, як мету та засіб досягнення мети, як творчість і ритуал»³.

Безперечно, політичний підхід до розкриття природи та сутності людини дає нам «людину політичну». Цей підхід зумовлений різноманітними інтересами людей, їхніми симпатіями й антипатіями: індивідуальними, колективними, національними, культурними, демографічними, релігійними, регіональними і под. Незбіжність цих інтересів, симпатій й антипатій часто спричиняє конфлікти, політичні кризи, війни та революції. Але ж політичний підхід до розкриття природи і сутності людини зазвичай фіксується у мові, літературі, картинах та інших символах і знаках, життєвих сентенціях, масовій психології, менталітеті народу. Тому, насправді, можна сказати: політичний підхід до розкриття природи і сутності людини завжди є виразом цілком певного типу культури. І треба погодитись з Л. Кліманською, що «політичну антропологію можна називати наукою про політичний діалог культур і субкультур, про людину політичну як соціокультурний феномен»⁴.

Зазначені погляди на предмет становлення гносеологічного статусу політичної антропології на сьогодні найтипівіші для політичної науки на пострадянському просторі. Вони фіксують проблему на трьох рівнях. Відповідно до першої концепції, висловленої, наприклад, В.Ільїним, антропологічний підхід у політиці має змінити вектор суспільно-політичної психології та мислення, зламавши стереотип розглядати людську особистість у політиці як її підмет, а не присудок, як засіб, а не мету. Конститування політичної антропології в окрему галузь політичної рефлексії має долучити до аналізу дані широкого діапазону соціогуманітарних знань, починаючи від політичної економії та закінчуючи політичною міфологією.

Згідно з іншим поглядом, що висловлює А.Логунів, ідея політичної антропології полягає у визначенні ролевого статусу людини у сфері політичного буття, на відміну від її буття як істоти соціальної, економічної чи етичної тощо. Третій погляд належить Л. Кліманській. Він полягає у конкретизації політичної антропології як такої. Адже людина політична завжди є результатом відповідної політики, на чому наголошує ця дослідниця, достатньо кваліфіковано характеризуючи вияв людини політичної у суспільному бутті й використовуючи інструментарій і культурології, і політичної психології.

На наш погляд, для здійснення своєрідного «антропологічного оберту» в політичній свідомості нам необхідно вийти за межі розуміння політики як суто соціального феномену і перейнятися розумінням політики як креативної характеристики людського буття. Тобто, зрозуміти сутність політичного не лише як традицію, а й як проект, що підлягає здійсненню не кимось або чимось, а конкретно людиною. Це дасть змогу задіяти мотиви й інтереси людини, котрі, зрештою, рухають історію, як творчої істоти в політичному світі, а не розглядають її лишень у контексті макросоціальних процесів і тенденцій, де людина губиться, стає анонімною, хайдеггерівським «das Man». Тоді й політичні цілі, мета і засоби будуть відповідними до людських, індивідуальних потенцій, а не «політичних армій», що доводиться мобілізувати на «історичні звершення», очолюваних «культурою особою».

¹ Политическая антропология /под редакцией В.В.Ильина. – М., 1995. – С.3.

² Современная политическая мифология: содержание и механизмы функционирования / сост. д-р ист. наук., проф. А.П. Логунов, канд. ист. наук, доц. Т.В. Евгеньева. – М.,1996. – С.4.

³ Кліманська Л. Політична антропологія. – С.170-174.

⁴ Там само. – с.171.

Завдяки антропологізації політичної рефлексії відкриваються нові горизонти досягнення людського як особистісного, а людське розглядається як загальновизнане і таке, що набуло норми та значення суспільної легітимності. Ця проблема нині хвилює й представників західної політичної антропології⁵. Серед таких горизонтів – аналіз умов та закономірностей трансформації креативних потенцій політика у політичну владу. Адже влада – атрибут людської істоти, яка реалізується по-різному в родині, колективі, спільноті й державі. Політика є однією зі сфер, де індивідуальність набуває характеристик публічності, й у демократичному суспільстві важливо знати, що спонукає людину до цього.

Зазначена трансформація завжди мала місце у минулому, але її майже не контролювало суспільство, адже визначальними чинниками залишалися звичаї та традиції, котрі сприяли закріпленню інституту династичного права на політичну владу або ж підконтрольність формального волевиявлення тоталітарним режимом. Авторитарний, а тим паче тоталітарний режими не допускають соціального контролю за владою», оскільки політика відчужується від суспільства та людини і стає власністю диктатора або корпоративної групи, непідконтрольної суспільством. І лише демократичний режим, сформований на самодостатній особистості, дає право та можливість такого контролю, що природно, підвищує вимоги до політичного лідерства як суспільного і водночас особистісного феномена в політиці.

Для розкриття власного змісту політична антропологія застосовує такі підходи до об'єкта і предмета свого дослідження: цивілізаційний, аксіологічний, культурологічний та соціологічний. Визначальним є цивілізаційний підхід. Суть його полягає в тому, щоби розглядати процес трансформації влади у політику як такий, що відбувається не в неухильному нарощуванні сили влади, поступальний характер котрого визначається через опозиції «нижче-вище», «гірше-краще», а в тому, аби кожна людина в процесі самовизначення і самоствердження відтворила ці опозиції влади для себе заново, «відкрила їх для себе по-новому, збагатила їх чимось своїм власним, національним і тільки притаманним їй екзистенційним досвідом, утвердила в них інваріантні структури цінностей загальнолюдського характеру»⁶.

Методи політичної антропології – емпіричний та теоретичний – є загальнонауковими, але, трансформуючись крізь призму предметного поля політики як динамічного процесу, набувають конкретної визначеності й змісту. Так, на емпіричному рівні здійснюється спостереження й опис явищ, їхня фіксація як типових чи унікальних, закономірних або випадкових. На теоретичному ж рівні відбувається їхнє осмислення, пояснення, інтерпретація, класифікація й типологізація через застосування категорійно-понятійного інструментарію аналізу й синтезу, порівняння, екстраполяції та прогнозу. Внаслідок аналізу встановлюють подібність та відмінність явищ із застосуванням також й інших аналітико-дискурсивних процедур індукції та дедукції, моделювання, реконструкції, а за необхідності – й проектування нового об'єкта чи модернізацію старого.

За предметною основою політична антропологія застосовує соціологічні, культурологічні, аксіологічні, психологічні й математичні методи. Теоретична система політико-антропологічних знань ґрунтується на системі принципів, завдяки чому та набуває логічної стрункості й завершеності. До системи принципів доцільно зарахувати принцип взаємодоповнюваності антропологічних знань. Сучасне антропологічне знання за характером, формою і змістом надзвичайно різноманітне, що передбачає його узгодженість. Ця різноманітність достатньо складно та суперечливо узгоджується зі специфічністю різних антропологічних концепцій. Однак під час формулювання принципів політичної антропології ми повинні зауважувати: всі антропологічні концепції завжди в чомусь єдині та взаємопов'язані, тобто об'єкт політичної антропології є багатоаспектним не лише тому, що має нескінченну множину своїх якостей, а й завдяки конкретній змістовності, індивідуальній визначеності. Саме ця обставина, внаслідок розвитку культури, приводить до внутрішньої предметної диференціації антропологічного знання, яке зберігає за собою його змістовну взаємозумовленість і, отже, своєрідну єдність. Політична антропологія, розкриваючи природу політичного в житті людини, доповнює антропологічні знання новими даними.

Другий принцип – гуманізму (антропоцентризму). Суть його полягає у спрямованості досліджень політичної антропології на саму людину в її відношенні до світу власного життя і самої себе, свого буття. Іншими словами, дослідники повинні дотримуватися таких методологічних вимог: сенс людського буття має стати сенсом існування влади у соціумі;

⁵ Див.: Абеле М. Политическая антропология: новые задачи, новые цели / М.Абеле // Междунар. журн. социальных наук. – 1998. – № 20. С. 27-44; Херцфельд М. Антропология: практическое применение теории / М. Харцфельд // Там само. – С.7-28.

⁶ Бойченко І.В. Нелінійна соціальна філософія: цивілізація як монада історії / І.В.Бойченко // Філософ. студії Київ. ун-ту. – К., 1995. – Вип. 1. – С.84.

сила влади полягає не у всевладді сили; політика є способом репрезентації владного буття людини у суспільстві.

До поняттєво-категорійної системи політичної антропології варто зарахувати ті, які відбивають специфіку взаємодії індивіда та соціуму в контексті політичної практики і політичних відносини. Такими, на наш погляд, передусім є: людина політична, політичний клас, політична система, соціально-політична структура суспільства, влада, політична боротьба, політичне лідерство, політична свідомість, моральність політики, морально-психологічні чинники у політиці тощо.

Процес становлення людини як політичної особи передбачає використання низки категорій соціально-філософського змісту, котрі можуть сприяти поглибленню політико-антропологічних досліджень: опредмечення–розпредмечення, засвоєння–відчуження, оволодіння–привласнення та ін. Сюди ж належать категорії – публічність політичної діяльності, психологія й етика політики, політична позиція та диспозиція, політична поведінка й політична тактика і стратегія. Отже, політична антропологія охоплює і буттєво-екзистенційний, і феноменологічний аспекти політичного життя людини, яке складається з її психо-ментальних, соціально-статусних та поведінкових характеристик. Використовуючи понятійну основу категорійності як системи, політична антропологія застосовує і низку понять, що характеризують ті чи інші сторони політичної дії, спрямованої на прикінцевий політичний ефект, наприклад, перемоги у політичній боротьбі на виборах за електоральну базу. До таких понять можна зарахувати поняття політичної активності, політичної ініціативи, політичного іміджу, політичної технології, політичних настроїв та уподобань, політичних інтересів і оцінок, політичних традицій.

Розробляючи зміст та структуру політичної антропології, ми свідомо не зосереджуємо увагу на відмінностях різних антропологічних концепцій (вони, безперечно, є), а намагаємось відшукати їхню взаємодоповнюваність. Причому використовуємо прагнення авторів цих концепцій для політико-антропологічного обґрунтування природи і сутності людини.

Свого часу, на межі XIX–XX ст., Ф.Ніцше ввів до філософського аналізу поняття «воля до влади», де самоствердження людини через владу розглядається як глибинний стан людської природи, що нібито у такий спосіб реалізує свою людську сутність. Біологізація людського чинника у його політичному аспекті, без огляду на ті механізми, котрі впродовж тисячоліть виробила людська цивілізація та культура, на наш погляд, не виправдовує себе, оскільки рано чи пізно стає підґрунтям для появи ультрарадикальних течій у політиці, ґрунтованих на культі сили. Цьому сприяє, зокрема, те, що апеляція до глибинних інстинктів природи пробуджує в людині її стадні, а не індивідуальні інстинкти. У зв'язку з цим виникають антропологічні теорії, які експлуатують у людині не її соціально-етичні якості, а насамперед біосоціальні, де переважають колективні або масові механізми контролю соціальності над індивідуальністю. Саме на цих засадах засновані расово-антропологічні й расово-етнічні теорії та концепції, котрі не витримали випробування часом і були засуджені як такі, що ставлять інстинкти вище за моральність, етику і духовність⁷.

Отже, політична антропологія є не лише концепцією обґрунтування первинності індивідуального начала у політиці, якої дотримуються світоглядно-політичні системи лібералізму, демократії, частково навіть анархізму і ін. У ґенезі політичної антропології можна виокремити й ті напрями, котрі намагалися звести сутність людського до вітальних характеристик як основи імморалізму; для обґрунтування самої антропології у політиці використати теоретичні засади еволюційної теорії, присвяченої світові природи, а не людського суспільства.

Водночас назвемо й іншу тенденцію, котра під впливом марксизму проникла в антропологію, – тенденцію до «соціологізації» людини, тобто тотального зведення її сутності до соціального буття, що загрожувало поглиненням людини соціумом. Такий підхід був небезпечним, оскільки ставав зручним засобом звинувачення людини в антисоціальних намірах та діях, якщо такі мали не лише кримінальну, а й політичну спрямованість. Іншими словами, політична антропологія, заснована на вульгарно соціологізаторських ідеях, за авторитарно-тоталітарної влади ставала зручним засобом розправи над людиною, керуючись виключно політичними мотивами, скажімо, сумнозвісним принципом «політичної доцільності». Ось чому актуальність утвердження сучасного антропологічного підходу стосовно політики зумовлена необхідністю подолання в людині не лише біологізаторських, а й соціологізаторських підходів. Не можна сьогодні однозначно погодитись з тим, що сутність

⁷ Див.: Вольтман Людвиг. Политическая антропология. Исследования о влиянии эволюционной теории на учение о политическом развитии народов/ Людвиг Вольтман/ пер. с нем.; предисл. Авдеева В.Б. – 2-е изд., исправ. и дополн. – М., 2000.

людини полягає у сукупності її суспільних відносин. Сутність – у тому, що вона виражає в собі, згідно з твердженням М.Шелера, єдність світового буття⁸.

З погляду політичної антропології, сутність людини – у ній самій, її індивідуальному тілесному бутті, її здібності й здатності творити суспільне і особисте життя, утверджувати свої зв'язки у світі, змінювати їх за власною волею і бажанням, вибирати краще життя. Звідси випливає висновок: головним завданням політичної антропології є розвиток основ, підґрунтя для окреслення меж застосування влади і політики у власному житті людини. Ігнорування висновків політичної антропології відкриває шлях до безмежних експериментів над людською свободою, використання її для абсурдних цілей та ідей, котрі розглядають людину лише як засіб, а не як «ціль саму по собі» (І.Кант). Минуле століття продемонструвало надто переконливі докази того, що робиться не лише із людиною, а й суспільствами та державами, які не знаходять адекватного розуміння та застосування кантівському антропологічному постулатові. Рано чи пізно суспільства й держави, на службі котрих перебувають соціальні чи національні міфи, в системі яких немає місця автономній волі людини як особистості, втрачають потенціал динамічного розвитку, потрапляють у стан економічної та соціальної стагнації й морально-психологічної депресії. Рано чи пізно такі системи зазнають кризи, звідкіля є лише один вихід – змінити суспільно-політичну парадигму розвитку, в основі котрої – зростання ресурсів людської свободи.

У політичній антропології розкривається складність політичної структури розвитку людства взагалі та вхід того чи іншого народу в світовий політичний простір, обґрунтовується цілісність тенденцій, які організують політичне життя громадянського суспільства. Зрештою, саме в політичній антропології застосовується інтегративний підхід до вивчення політичних явищ, процесів та інститутів. Політична економія, політична соціологія й психологія, культура й філософія знаходять у політичній антропології своє узагальнене вираження. Якщо філософська антропологія дає нам знання про загальні закони буття людини в універсумі, а культурна та теологічна – про екзистенційні цінності людського життя, то політична антропологія розкриває зміст, характер і тенденції його практичного здійснення.

Політична антропологія має стати бар'єром, який стримуватиме безцеремонне втручання у життя людей, політичний суб'єктивізм та свавілля. Цей час прийшов. Епоха цивілізації висуває перед нами саме таке завдання і примушує нас до створення політичної антропології. Вона покликана встановити виникнення політики не з виробництва, його потреб чи з фізичної сили вождів, харизматичної аури політичних лідерів, а зі самого процесу, плінності життя людини.

Отже, в основу політичної антропології покладено індивідуально-ціннісний підхід, і кризь його призму досліджуються ті чи інші явища суспільно-політичного життя. І хоча політична антропологія як окремий напрям політичної науки конституювався відносно пізно – на межі ХІХ–ХХ ст., але політичне мислення та політична культура, засновані на антропологічних засадах, з'явилися давно, відчутно вплинувши на формування західноєвропейського політичного дискурсу. В той чи інший спосіб антропологічні ідеї озвучували й вітчизняні політичні мислителі та діячі, однак вони ніколи не були домінуючими в системі національного політико-культурного етосу. Щоби пересвідчитися в цьому, доцільно окремо розглянути особливості вітчизняного політико-антропологічного дискурсу на прикладі вже відомих нам політичних мислителів, котрі так чи інакше торкалися цієї проблематики.

Література

1. Политическая антропология /под редакцией В.В.Ильина. – М., 1995. – С.3.
2. Современная политическая мифология: содержание и механизмы функционирования / сост. д-р ист. наук., проф. А.П. Логунов, канд. ист. наук, доц. Т.В. Евгеньева. – М.,1996. – С.4.
3. Климанська Л. Політична антропологія. – С.170–174.
4. Абеле М. Политическая антропология: новые задачи, новые цели/ М.Абеле // Междунар. журн. социальных наук.– 1998. – № 20. С. 27–44.
5. Херцфельд М. Антропология: практическое применение теории / М. Харцфельд // С.7-28.
6. Бойченко І.В. Нелінійна соціальна філософія: цивілізація як монада історії/ І.В.Бойченко // Філософ. студії Київ. ун-ту. — К., 1995. – Вип. 1. – С.84.
7. Вольтман Людвиг. Политическая антропология. Исследования о влиянии эволюционной теории на учение о политическом развитии народов/ Людвиг Вольтман/ пер. с нем.; предисл. 8. Авдеева В.Б. – 2-е изд., исправ. и дополн. – М.,2000.
8. Шелер М. Избранные произведения/ М.Шелер – М., 1994.

⁸ Див.: Шелер М. Избранные произведения/ М.Шелер – М., 1994.

ДЕТЕРМІНАНТНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИМВОЛІЧНО-ЗНАКОВИХ СТРУКТУР ПОЛІТИКИ

Ільтьо Г.Ф.

кандидат політичних наук

доцент кафедри суспільних дисциплін Мукачівського державного університету

Розкрито механізми виникнення локально-актуального стану риторично-знакової системи. Встановлено закономірності співвіднесення риторичного знаку із політичним символом. Виявлено сталий зв'язок між смисловою інтерпретацією політичного символу та досвідом індивідуального переживання смислу буття людини.

Раскрыты механизмы проявления локально-актуального состояния риторично-знаковой системы. Установлены закономерности соотношения риторического знака с политическим символом. Выявлено постоянство связи между смысловой интерпретацией политического символа и опытом индивидуального переживания смысла бытия человека.

The article discloses the arising mechanisms of the local-actual condition of symbolic-token structures of politics. It ascertains the regular conformity of the rhetorical token and of the political symbol. The constancy of relation between meaningful interpretations of political symbol is examined in accordance with individual experience of reflection upon sense of human being.

Ключові слова: актуальний стан, акт вольового творення, ідентичність, «Я – Інший», трансцендентний вихід.

Метою цієї статті є дослідження принципів перетворення політичних символів на систему риторичних знаків політичної комунікації в структурах людської свідомості. Оскільки перетворення відбувається саме у структурах політичної свідомості людини, то й розв'язання проблеми перетворення політичного символу на риторичний знак залежить від розв'язання проблеми утворення перетворених форм та вимірів буття людини, зокрема виміру політичного. Такий політичний вимір моделює буття людини, відтворюючи у власній політичній риторично-знаковій системі окремі принципи, закони, механізми, унікальна конфігурація яких створює життя конкретної людини.

Риторично-знакова система політичної комунікації не є «дослівним» перекладачем, ретранслятором принципів людського буття. Будучи універсальною мовою передачі смислу в просторі політичного дискурсу, вона відтворює окремі властивості життя людини разом із принципами системоутворювальних символів, здатних структурувати простір політичної комунікації разом, а інколи і всупереч принципам життя людини, утворюючи в підсумку актуальний стан риторично-знакової системи. Наше завдання полягає в тому, щоб віднайти ці особливі механізми утворення політичного виміру життя людини в просторі політичної комунікації.

Природа людини складнопорядкова і багатовимірна. Якщо вважати людину чимось більшим, ніж матеріальним тілом, натомість наділити її низкою соціально-культурних означень, пріоритетність статусу яких для розуміння людської природи є беззаперечною, то належить звільнитись від хибного уявлення про те, що життя людини є лише зміною пасивних станів, які визначаються дією зовнішніх щодо неї законів.

Життя кожного члена суспільства підпорядковане певним принципам, а не законам. Принципи виступають визначниками або умовами визначення сутності індивіда, проте закони, які реалізують ці принципи, утверджуються як результат втілення індивідуальної волі людини у соціальні норми.

Такі норми, як встановлена Мною для Себе необхідність, є необхідною умовою перекодування подій політичної дійсності в події власного досвіду, перетворення політичних фактів у структури індивідуальної свідомості (тобто ідеться про процес «символізування»). І навпаки, відтворення структур власної свідомості в риторично-знаковій системі політичної комунікації є процесом протилежної спрямованості (його можна означити терміном «десимволізування») дозволяє об'єктивувати своє символічне «Я-політичне» в системі політичних відносин. При цьому відбувається розпредмечування принципів власного буття (у політичному його вимірі) у знаковій системі політики. А отже, цей діалектичний процес дає змогу в підсумку реалізації кожного свого етапу виявити актуальний стан риторично-знакової системи політики. При цьому такий «стан», з одного боку, вміщує принципи політичного виміру буття людини як свій внутрішній момент, з іншого – є зовнішнім щодо цього буття людини як інформаційне середовище та єдність низки умов самопізнання та самопереживання індивідом Самого Себе.

Отже, діалектика процесу символізування політичної дійсності та процесу формування актуального стану риторично-знакової системи політики (як результат процесу

десимволізування) є сутнісним виразником механізму народження символічного «Я-політичного» як особливого виміру буття людини.

Власне у процесі самонародження не самого буття людини, але окремих його вимірів (як-то політичного, наприклад) полягає суть людської природи. Людина не може зупинитись у своєму прагненні бути людиною, адже, залишаючись самою собою, тобто на рівні мудрості свого тіла та своїх почуттів, вона не досягає повноти буття людини і залишається на рівні фізіологічної мудрості примата, основа буття якого визначена морфологією еволюційних змін.

Людська сутність з'являється в індивіда не з фактом його народження, а із залученням світу позаприродного; не нарощенням біологічної досконалості його тіла, а з її запереченням, точніше, довизначенням цієї досконалості знову створеним предметно-смысловим світом символів та знаків. Ця «маска забутого буття» є складною діалектикою символу, втіленого в житті людини як принцип та розпредмеченого з досвіду переживання цього життя у формі знака як закону формування риторики систем соціальної комунікації.

Відтепер «Я» перетвориться на символічне «Я-політичне», прийнявши політичну дійсність не лише як середовище чи єдність низки умов здійснення цього «Я», але й як сутнісне означення самого себе. Саме сутнісне означення, адже символічне «Я-політичне» як перетворена форма буття людини в політичному вимірі є «Я-символічним» (а не психічним чи емпіричним). Відтак лише політична дійсність, як простір зосередження смислів, та воля людини, як джерело встановлення потрібних зв'язків, є двома однаково важливими складниками процесу символізування, результатом якого є творення символічного «Я-політичного». Символічне «Я-політичне» виступає учасником необхідних зв'язків і процесів риторично-знакової системи, яка, як структура свідомості людини, заміщає собою політичну дійсність. У цьому ж зазорі ми знаходимо прозорий механізм символізування політичної дійсності у структурах політичної свідомості людини.

По суті, йдеться про визначення принципів побудови риторично-знакової системи політичної дійсності й формулювання механізмів її пере-живання, тобто легітимації політики як кодифікованої системи символізації дійсності, здатної переводити політичні події в поле власного досвіду індивіда, з одного боку, і, перекодовуючи індивідуальні вольові імпульси людини, включати їх у загальний простір політичної комунікації. Останнє значення важливіше для нас з огляду на те, що людина інтерпретуючи події пере-живання власного життя в символах політичного виміру її буття, покладає цю інтерпретацію на символічну мову політичних знаків та політичних кодів, закладаючи координати майбутнього стану риторично-знакової системи політичної комунікації.

Такий механізм дає змогу інтеріоризувати зовнішні політичні означення людини, пояснюючи процеси не лише перетворення дійсності навколо людини через розпредмечування її людської сутності в діяльності, але й описуючи процес зміни самої людини, щонайменше її символічного «Я-політичного», даного в політичному вимірі її буття, яке опредмечує у власній самототожності політичні сутності первинно зовнішні щодо неї, зв'язок з якими встановлюється у процесі символізування (як до символів) та десимволізування (як до знаків) риторичної системи політичної дійсності мірою її відображення у свідомості людини.

Проведення подальшого дослідження передбачає, передусім, з'ясувати статус причинно-наслідкових зв'язків в системі відносин та відношень, необхідних у множинному світі багатосторонності буття людини (зчеплень, зв'язок, законів та меж їх реалізації, тобто закономірності). Оголити ці зв'язки повинна процедура аналітичного розчеплення людини, адже лише в цьому розчепленні можна знайти незамінне місце «Я» у складному й суперечливому нагромадженні подій політичної дійсності. Пропонуємо низку ключових питань, відповідь на які повинна привести нас до розуміння природи шуканого поняття. Наприклад, чи дані зв'язки детермінують волю людини з необхідністю закону, трансцендентного людській волі, або ж, навпаки, виступають узагальненим результатом активності людини? Чи такі закони (незалежно від їх природи та походження) варто розглядати як події поля політики чи як атрибут життя людини? Пропонуємо такі відповіді на ці та інші можливі запитання.

Виходимо з того, що єдині доступні нашому пізнанню закони, яким підкоряються явища та процеси соціальної природи – це закони нашого пізнання, а саме – закони логіки, які об'єднують та впорядковують усю множину виявлених фактів навколишньої соціальної дійсності, у нашому випадку політичної дійсності. Ця теза при докладнішому розгляді не викликає сумніву й оцінюється як очевидність [3]. Проте залишається відкритим питання про походження законів або, точніше, логічних послідовностей і причинно-наслідкових зв'язків, які в межах окремої теорії чи наукової парадигми наділяємо статусом закону. І справді, чи наша свідомість відкриває давно утверджені у світі закони, проникаючи у суть речей та

процесів, чи, можливо, людина в акті вільного творення встановлює певну залежність як достеменно істинну та необхідну.

Первинні закони наукового пізнання утверджуються на рівні теоретичного узагальнення статистично повторюваних фактів очевидної істинності відображених у досвіді дослідника, реалізуючи таким чином загальнологічний метод індукції. Це не єдиний можливий шлях, навіть ті з нас, для кого наука не стала ні професією, ні покликанням, спроможні навести численні приклади, коли закони тієї чи іншої галузі наукового пізнання переносилися з одного в інше предметне поле в готовому вигляді згідно з науковим методом аналогії, і лише за фактом такого перенесення ці закони утверджували свою істинність перевіркою на практиці, відповідно до принципу верифікації. Така ситуація особливо характерна для знання з міждисциплінарних галузей науки.

Утвердженню кожного закону передують первинна фіксація унікальної події. Отож можна стверджувати, що закони встановлюються, а не перебувають у трансцендентному світі сутностей, в очікуванні бути пізнаними [2]. Це нагадує процес зведення будинку, коли істинне місце та значення кожної цеглини не впливає з її власної природи, а стає зрозумілим лише по завершенні будівництва, коли загальна архітектура будівлі ділиться смыслом із кожним її елементом. Цей смисл полягає у відношенні частини до цілого.

Визначальними для процесу символізації політичної дійсності стають не кожні речі, залежності чи події, а лише ті з них, що органічно вписалися в актуальний стан риторично-знакової системи політичної комунікації, про інші система «забуває» як про моменти випадковості, якою сьогодні можна знехтувати.

Утім як саме тоді актуальний стан риторично-знакової системи політичної комунікації на кожній окремій стадії свого становлення співвідноситься з остаточною універсальністю законів та механізмів символізації політичної дійсності? Розв'язання цієї проблеми можна подати у наступній формі. Втілення визначення та розуміння смислу політичного символу – поліваріантні і множаться в кожному актуальному стані риторично-знакової системи політичної комунікації, будучи початком і кінцем індивідуального переживання символу в досвіді життя кожної людини, закриваючи універсальну глибину символу в обмеженій структурі риторично-знакової системи.

Такий процес, хоча й обмежує смислове навантаження символу, є єдиним способом його розуміння і визначення в досвіді життя людини, тобто є механізмом повернення символу в політичну дійсність. Ї можна сподіватись на утвердження єдиного наскрізного для усіх можливих станів політичної дійсності адекватної і головне незмінної інтерпретації смислового наповнення символу в структурах риторично-знакової системи політичної комунікації. Кожний наступний актуальний стан риторично-знакової системи політичної комунікації замикає на собі усю універсальність смислу політичного символу, перетворюючи останній на знак, у формі якого політичний символ стає доступним досвіду індивідуального життя людини. Таке перетворення політичного символу на знак відбувається за реалізації системи принципів, які містяться саме і тільки в актуальному стані риторично-знакової системи політичної комунікації.

Отже, спостерігаємо взаємозумовленість, навіть більше, взаємопроникнення процесу символізації політичної дійсності, який детермінований принципами риторично-знакової системи політичної комунікації та процесу розпредмечування політичного символу в риторичний знак через призму актуального стану політичної дійсності.

Сформульована проблема взаємопроникнення процесів символізації політичної дійсності та перетворення політичного символу на знак не може бути розв'язана лише з уваги на природу чи то символу, чи знака. Адже і символ, і знак є принципово новими і не стійкими у своїй визначеності утвореннями, вони не містять жодної внутрішньої константи, яка дозволила б сформулювати закони переходу одного в інше і навпаки.

З позиції і символу, і знака закономірності виникнення нового стану риторично-знакової системи чи нової інтерпретації політичного символу витісняються за межі системи координат означеної рамками цього стану чи цієї інтерпретації. Власне закономірності таких перетворень містяться в певному зазорі, який не є послідовно чи хронологічно вкоріненим у сам процес. Такий парадоксальний зазор може бути описаний аристотелівським «раптом». Цей висновок проте не заперечує наявності власних принципів та законів розвитку політичної дійсності.

Проблема детермінування процесу символізації політичної дійсності та розпредмечування символу в риторично-знаковій системі політичної комунікації поставлена в контексті політичного виміру буття людини зовсім не випадково, а цілком закономірно. Адже неможливо пояснювати механізми протікання згаданих процесів лише на підставі їх внутрішніх принципів, тому можемо спрогнозувати, що саме місце та роль індивіда в цій

детермінації є основним чинником фактором пояснення механізмів символізації політичної дійсності.

«Раптове» виникнення локально-актуального стану риторично-знакової системи політичної комунікації в результаті розпредмечування політичного символу (формалізації його риторичного означення) в ході переживання символу в досвіді життя окремого індивіда встановлює певне відношення риторичного знака із політичним символом, виокремлюючи з універсальності смислу політичного символу певну обмежену, але цілісну структуру його значення, визначену системою принципів, що містяться в досвіді життя індивіда, а отже, хоч як це парадоксально, зумовлену конфігурацією структур самого актуального стану риторично-знакової системи політичної комунікації. Ці два акти є одночасні і незалежні від ціннісного сприйняття та від наслідків для політичної дійсності риторично-знакового означення політичного символу.

Звідси робимо висновок про те, що ані політичний символ, ані його розпредмечена форма – риторичний знак – не є ідеальною системою відліку, яка миттєво «схоплює» універсальність буття людини. Але є розмаїттям імовірних сценаріїв переживання людиною власного буття в політичному вимірі, які прописуються відповідно до принципів та механізмів, визначених всередині локально означеного актуального стану [6].

Важливо відзначити, що чітка послідовність, порядок, структура риторично-знакової системи (а надто її актуального стану) можливі тільки коли дивитися зсередини, де структуруючим чинником виступає смисл буття людини в його індивідуальному переживанні. Натомість за зовнішнього погляду такий смисл нерозрізнуваний і цілковито втрачається. Звертаючись до рівня елементарних одиничних сутностей, які становлять основу досвіду кожного індивіда (будучи продуктами його власного життя), ми віднаходимо механізм жорстко структурованої «машини розвитку» з визначеним стилем (як форма законів), яка постає як «каркас», навколо якого здійснюються формоутворюючі вилучення досвіду (недоступні для раціонально-логічних схем). Цей же механізм стоїть за індивідуальними подіями, які вибудовуються в певні емпіричні послідовності. Він може визначатись як певний «топос» чи форма законів. Значення ж кожного окремого «контексту індивідуального переживання» встановлюється через визначення відношення між різними «контекстами індивідуального переживання» і понад усе завдяки їх взаємовпливу.

Людина цілком правомірно виступає центром тяжіння (висловлюючись мовою синергетики – «атрактором»), відповідно до якого визначаються усі факти політичної дійсності, обмеженої інтервалом актуальної континуальності дискретного стану риторично-знакової системи як не лише розпредмеченого смислу символу, але й вияву буття людини в політичному його вимірі.

Проблема континуальної єдності дискретних станів риторично-знакової системи політичної комунікації може і повинна бути розв'язана через вольову компоненту буття людини. Волю розуміємо як феномен саморегуляції суб'єктом своєї поведінкової та діяльній активності, що забезпечує векторну орієнтацію іманентних станів свідомості на об'єктивовану екстериорну ціль та концентрацію зусиль на її досягнення.

Ми стверджуємо, що у вольовому акті суб'єкт об'єктивує (через усвідомлення своїх потреб), легітимізує (на підставі реалізації вибору) та санкціонує як цілі суб'єктивне бажання, конституційоване в цьому процесі як об'єктивно реалізована ціль діяльності, що виступає, з одного боку, результатом рефлексії над потребою, з іншого – прогностичним образом майбутнього результату. Ядром вольового акту є усвідомлення ціннісного змісту та особистої значущості сформульованої цілі, її відповідності чи не відповідності особистим ціннісним параметрам життя людини в політичному її вимірі.

Допускаємо, що акт вольового напруження втримує у єдності процес символізації політичної дійсності та розпредмечування політичного символу в риторичний знак, а також в акті цілепокладання чи прогностичного передчуття очікуваного результату визначає механізм актуалізації окремого стану риторично-знакової системи з цілого простору політичної комунікації. Водночас привноситься момент суб'єктивного переживання в індивідуальному досвіді, який і забезпечує континуальність дискретних станів риторично-знакової системи.

Отже, в акті вольового напруження утверджуються закономірності механізму становлення майбутніх станів риторично-знакової системи через об'єктивацію інтуїтивного переживання людиною власного життя в політичному вимірі та іманентних станів її свідомості, втілених у політичних символах. Так, воля людини постає як особлива сила, яка, будучи винесена за рамки політики, залишаючись для політики трансцендентальним фактором детермінації, утверджується самим актом вольового напруження людини і лише згодом, цілком сформованою транслюється на різні виміри буття людини (зокрема й політичний) як визначальний принцип.

Завдяки діяльній складовій вольового напруження, воля невіддільно від себе «тут» ангажує моє життя і відтворює себе «там» (у різних вимірах та різних риторичних знакових системах), при цьому не в порядку послідовної зміни станів, а вкладенням і взаємопроникненням одного виміру (наприклад, політичного) чи актуального стану (наприклад, риторично-знакової системи) в інші виміри чи стани, а значить продовжує «Мене» в структурах «там», інтегруючи в загальну суспільну систему соціальних дискурсів.

При цьому, не варто заперечувати той факт, що світ не складається суто зі станів людської свідомості або ж переживання особою якогось внутрішнього моменту самої себе, адже навколишня дійсність не вичерпується об'єктиваціями таких внутрішніх станів людини. Навколишня дійсність тому і «навколишня», що є зовнішньою щодо індивіда, зрештою, тому і «дійсність», оскільки є дійсною незалежно від нас. Раніше ми стверджували, що справжнє буття не має підстав у світі, тепер маємо визнати, що не існує жодного іншого буття, крім нашого власного, або ж, що закони світу не утверджуються нашою волею в акті вольового напруження. Тоді, по-перше, як утворюється «зазор» між дискретними станами і, по-друге, як людина в акті вольового напруження утримує цілісність й необхідність законів, завдяки яким можна визнати у множині дискретних станів ланки єдиного ланцюга, об'єднаного єдиним механізмом чи логікою?

Насправді, суперечності немає, адже політична реальність, як специфічний вимір буття людини, містить як власний внутрішній момент людину не як матеріальне тіло, людину в її тілесності, а як принципово символічне за своєю природою «Я-політичне», як визначену закономірність становлення та функціонування виміру буття, а не самого буття!

Ця символізація людини є необхідною умовою для утвердження в акті вольового напруження законів політичної реальності та об'єднання їх у внутрішньогармонійну систему, яка в сумі дає несуперечливу, цілісну політичну реальність.

Про політичну реальність ми можемо говорити лише символічно, адже навіть потрапивши до неї (тобто увівши себе як момент політичної реальності та реальність як визначник нашої ідентичності), ми й надалі є природними істотами, а отже, політична реальність для нас залишається тільки виміром, природа якого принципово символічна.

Очевидно, що життя людини складається з численних вимірів її буття, і якщо кожен із цих вимірів утворений, з одного боку, буттям людини, а з іншого – специфічними особливостями реальності, в якій втілюється цей вимір людського буття, то правомірно виникає питання, що потребує додаткового роз'яснення, – звідки беруться унікальні характеристики цієї перетвореної форми буття людини – символічного «Я-політичного», на чому ґрунтується розрізнення унікального досвіду окремих індивідів, які формують специфічно-неповторну риторично-знакову систему політичної комунікації та інтерпретації політичної дійсності в межах досвіду власного життя. Інша частина цього ж питання – чи така унікальність є стала або ж постійно змінювана і що, власне, забезпечує таку сталість або ж змінність?

Символічне «Я-політичне» з'являється як залишок процесу переходу від однієї структури актуального стану риторично-знакової системи політичної комунікації до іншої. Адже процес розпредмечування політичного символу в риторичний знак відбувається у просторі індивідуального досвіду людини, коли ж безперервний ряд дискретної змінюваності актуальних станів риторично-знакової системи політичної комунікації цілковито змінює політичну реальність, у свідомості людини залишається надлишок унікальних нашарувань індивідуального досвіду переживання політичних символів, досвіду політичної комунікації, досвіду інтерпретації різних станів політичної реальності тощо. Власне ці відкладення, які людина набуває упродовж життя, частково діляться з іншими через комунікацію (щоправда, завжди не до кінця контролюючи цей процес, адже спілкування опосередковане риторично-знаковою системою та обмежене власним досвідом іншого учасника політичної ієрації), такі відкладення і становлять символічне «Я-політичне» людини. Таке символічне «Я-політичне» є між-відношенням буття людини та політичної дійсності і позначає простір їх взаємопроникнення.

Тому людина, формуючи власний символ «Я-політичного» та беручи участь у формуванні політичної реальності, у просторі цієї політичної реальності виступає творцем самої себе в кожних нових умовах: символічне «Я-політичне» – все те, що від мене для себе мною ж створено, це акт вільного творення. При цьому такий акт вільного творення формує новий актуальний континуальний стан риторично-знакової системи в результаті дискретного «стрибка» від попереднього актуального стану, який тієї ж миті перестає існувати, втрачаючи ознаку актуальності. Актуальний стан риторично-знакової системи політичної комунікації обернений сам до себе, всередину себе і лише там шукає підстави для власного утвердження. Так, у центрі такого стану є символ «Я-політичного», але це лише внутрішній момент самого актуального стану, його локальна структура!

Аби усвідомити, в який спосіб актуальний стан риторично-знакової системи політичної комунікації впливає на формування символу «Я-політичне», коли сам символ «Я-політичне» є визначальним чинником формування риторично-знакової системи маємо дещо глибше розглянути «акт вільного творення».

Зрозуміти природу «акту вільного творення», або «творчої дії», можна лише через логіку **відтворення узаконеної волі** людини або вільного творення необхідного. Адже лише скінченні написання нескінченного породжують формульовані явища (як, наприклад, що добре знав уже Монтень, – справедливість можлива лише після закону) [1].

Для ілюстрації звернімося до прикладу, який використав автор: суть проблеми в тому, що не можна виводити існування закону з якоїсь причини в минулому і звідти продовжувати лінію його існування дотепер і надалі аж до виникнення граничної ситуації повного розпаду, спричиненої втратою легітимності. Закон має своєю причиною *causa efficiens* – діючу причину, яка *передуює* закону в *теперішньому*.

Ключ до розуміння останнього твердження полягає в усвідомленні того, що хронологічно вони одночасні – діюча причина та її ефект (закон), оскільки закон не може виникнути без розуміння справедливості, а справедливість не можна зрозуміти без закону (бо «...лише скінченні написання нескінченного породжують формульовані явища»). Проте сутнісно первинною є діюча причина, а її ефект є похідним від неї. Їх також не можна ототожнювати чи з'єднувати в одне. Водночас закон не може існувати самостійно, адже, будучи позбавлений діючої причини, він втрачає не лише телеологічну, а й онтологічну основу свого існування, тобто перестає бути законом [1, 64–65].

Отже, «акт вільного творення», або ж, як ми його ще позначили, «творча дія», можлива лише в мить зміни дискретних станів риторично-знакової системи політичної комунікації, коли закони недовизначені, а явища не сформульовані, в цей момент і в цьому місці в «акті вольового напруження» існування утверджується як одиничність.

Таке трактування механізму символізації політичної дійсності має доповнюватись розумінням того, що політичний символ проявляється лише у «відношеннях», які артикулюються через систему складно організованих знаків і де смисл знака не обмежується референцією означуваного предмета, а водночас вказує й на інший смисл, який може розкритись лише всередині та за допомогою першого смислу.

Ми підступили до кульмінаційної стадії нашого дослідження, а саме – визначення механізмів формування ідентичності символічного «Я-політичного» у вимірі символічно-знакових структур політики. Розв'язання проблеми ідентичності зобов'язує нас встановити чітку кореляцію політичної ідентичності особи із символічними структурами політики (політичними символами та риторично-знаковою системою політичної дійсності).

Наголосимо, – трактування механізму символізації політичної дійсності має доповнюватись розумінням того, що політичний символ проявляється лише у «відношеннях», які артикулюються через систему складно організованих знаків. Ірреферентний за своєю суттю політичний символ набуває завершеної форми знака-референта через механізми індивідуального переживання в досвіді життя людини. Такий знак-референт позначає в комунікативному просторі не тільки, або навіть не стільки, політичний символ, скільки інтерсуб'єктивне трактування його смислу, яке утверджується в комунікативному просторі міжособистісної взаємодії.

При цьому, плюральність трактувань знаку, трактувань можливих і дійсних (тобто реалізованих у просторі міжособистісної комунікації) може настільки ускладнюватись або розмиватись, внаслідок розмиття політичної ідентичності особи, що знак-референт може втратити власну референційність. За таких умов знак втрачає уніфіковане, прийняте в рамках спільноти тлумачення і перетворюється на чинник руйнування риторично-знакової системи політичної дійсності. Разом з тим марно сподіватись на перетворення такого знака на символ, який є значною мірою самодостатній у власній смисловій визначеності, байдуже чи ця смислова визначеність буде потенційно-можлива чи актуалізована в реальних політичних інтеракціях.

Можемо твердити, що знак, який втрачає власну референційність, стає деструктивно ірреферентним без жодної можливості до утвердження самореферентності, яка б, за аналогією до політичного символу, могла започаткувати інший актуальний стан символічної структури політичної дійсності. Імовірність втрати знаком його референційності значно зростає в спільнотах, де, по-перше, відбувається руйнування політичної ідентичності особи; а отже, по-друге, втрата принципу системності суспільних зв'язків, і передусім – комунікативних каналів; по-третє, руйнування символічних структур політичної дійсності, що свідчитиме про більш масштабні деструктивні процеси, як-то розмиття самоідентичності соціальності як такої, тобто втрату її національної, історичної, культурної, релігійної тощо означеності.

Відтак, поняття ідентичності символічного «Я-політичного» є базовим питанням у проблемі референційності політичного знака та цілісності риторично-знакової системи політичної дійсності.

Визначення ідентичності (відмінності у своїй одиничності) вимагає визнання подібності об'єктів у певних спільних розрізненнях та опозиціях, тобто визнання їх розрізнюваності (адже немає тотожності без розрізнення, яке завжди «всередині» тотожності, так само як і нема розрізнення, «всередині» якого не було б тотожності, – інакше всі об'єкти перетворилися б на той самий предмет). У такому разі розкриття Самості відбувається в її співвіднесеності з «Іншим», тобто «Я» завжди визначається в точках незбіжності із самим собою, у його ідентифікаціях з «Іншим».

Ідентичність не може бути зафіксована як реальність, вона протяжна у своїй проблемності. Людина не може довільно утверджувати власний символ «Я-політичного» в «акті вільного творення», її ідентичність задається, з одного боку, завершеністю, замкненістю актуального стану риторично-знакової системи політичної дійсності (тобто соціально-політичного ареалу її існування), з іншого – вона може бути реалізована лише в межах доступного інтерсуб'єктивного діалогу-комунікації.

Людина проектує себе в інтерсуб'єктивний горизонт міжіндивідуальних інтеракцій, отримуючи «гарантію» своєї ідентичності від «Іншого». Іншими словами, моя ідентичність може бути виявлена лише в процесі взаємодії «Я – Ти» і лише у факті визнання «Іншим».

Якщо самоідентичність є здатністю конструювати своє буття (мається на увазі перетворена форма або символічний вимір) у співвіднесеності з «Іншим» з позиції власного (відповідального) вибору, то вона із необхідністю передбачає співвіднесеність іще з двома аспектами (як умовами реалізації): по-перше, самовизначення (простір вибору позицій, цілей, засобів, тобто простір свободи вільного творення); по-друге, вихід за межі себе та (або) самовизначення себе «ззовні», що передбачає закріплення, утвердження себе в ролі суб'єкта творення/відтворення риторично-знакової системи політичної дійсності, а отже, і символічних структур політики.

Що означає «вийти за межі себе»? По суті, це передбачає заміну методологічного принципу іманентності принципом трансцендентності. Побудований на такій методологічній основі концепт політичного символу визначатиметься на вістрі розрізнення творення/відтворення риторично-знакової системи політики або символізування/десимволізування політичної дійсності, виходячи з індивідуального досвіду самоідентичного суб'єкта.

Концентрація, зосередження суб'єктних напружень «Я» на самому собі, своєму символічному «Я-політичному» безпосередньо у свободі свого актуального стану риторично-знакової системи політичної дійсності, свободі, що ґрунтується на факті виникнення існуючого всередині анонімного існування, передбачає як можливий наслідок незмінність «Я», прив'язаного до самого себе і водночас відстороненого від усього світу. Трагічність усамітненості існування полягає не в тому, що вона означає втрату «Іншого», а в тому, що існування набуває патологічної залежності від власної ідентичності як принципово іманентної само значущості [5, 109–111]. Подолати таку усамітненість, запобігти її утвердженню в процесі визначення ідентичності означає досягнути присутності в риторично-знаковій системі, отримати право на творення структур цієї системи, через відтворення «точок інтенсивності» в «акті вільного творення».

Свобода Суб'єктності є усвідомленням влади як можливості вийти за межі себе в акті утвердження «Я-політичного». Проте це ще не свобода утвердження ідентичності, а лише свобода початку, необхідна для «усамітненості», тобто «незалежності» в стані передвибору. Сам вибір можливий лише після звільнення «Суб'єкта» від самого себе, тотальності власного «Я», тобто в момент, коли усвідомлюється та переживається потреба в трансцендентному, шлях до якого пролягає через заперечення свого «Я». Потреба у трансцендентному постає як прагнення до «іншості», що є відмінним від буття, але яке утримується у відношенні з буттям.

Вимогам трансцендентного засобу утвердження ідентичності поза собою в політичному вимірі найбільше відповідає поняття політичного знаку, яке за сутністю передбачає звернення до «Іншого». Політичний знак дає змогу утворити складну й динамічну систему комунікативних нашарувань у процесі утвердження ідентичності, трансцендентна орієнтованість якої мала б зруйнувати цілісність символічного «Я-політичного» і розірвати зв'язок між буттям (як іманентно усамітненою самототожністю) та перетвореною формою буття, представленою в політичному вимірі риторично-знакової системи. Оскільки покладання власної ідентичності на систему політичних знаків – єдиний спосіб, що дозволяє «Я» утвердитись у формі перетвореного буття «Ти Собою», на противагу до «Я сам», завдяки чому «Я» може стати іншим «Самому Собі».

По суті, утверджена наново у структурах риторично-знакової системи політичної дійсності ідентичність особи (у процесі трансцендентного виходу за межі себе) зберігає свою самототожність через встановлення відношення з «Іншим», тобто зовнішнім щодо мене, яке, тим не менше, є «Я сам». Іншими словами, ідеться про продовження мене у формі політичної знакової системи, яка є «Іншим», тобто відмінна від мене подібність мені, завдяки чому я, у пошуках шляхів утвердження ідентичності, можу звертатись до «Себе» в рамках механізму векторно-комунікативної орієнтації на «Іншого».

Література

1. Мамардашвілі М. К. Картезіанські роздуми / М. К. Мамардашвілі. – К. : Стилос, 2000. – 311 с.
2. Мамардашвили М. К. Стрела познания: набросок естественноисторической гносеологии / Мераб Константинович Мамардашвили ; Ю. П. Сенокосов (ред.). – М. : Языки русской культуры, 1996. – 304 с.
3. Мамардашвили М. К. Эстетика мышления / Мераб Константинович Мамардашвили. – М. : Москов. шк. полит. исследований, 2000. – 414 с.
4. Межуев В. М. Проблемы современности в контексте модернизации и глобализации / В. М. Межуев // Полития. – 2000. – № 3. – С. 21–32.
5. Модусы времени: социально-философский анализ: сб. ст. / под ред. И. В. Кузина. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 229 с.
6. Мосс М. Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии / Мосс Марсель ; РАН. Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая ; А. Б. Гофман (пер.). – М. : Восточная лит., 1996. – 360 с.

КАТОЛИЦЬКИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Палінчак М.М.

кандидат історичних наук, доцент

завідувач кафедри міжнародних відносин Ужгородського Національного Університету

Проаналізовано питання чи можливий "католицький фундаменталізм"? Чи цей термін вигадали противники церкви? Також висвітлено проблему міжконфесійних зв'язків в сучасній Польщі, та особлива увага приділена польсько-українським міжконфесійним та міжнаціональним зв'язкам.

The question of whether it is possible "Catholic fundamentalism"? Is the term invented by enemies of the church? Also highlights the problem of inter-faith Relations in Contemporary Poland.

Проанализирован вопрос: возможен ли "католический фундаментализм"? Или этот термин придумали противники церкви? Также освещены проблемы межконфессиональных связей в современной Польше.

Ключові слова: церква, католицький фундаменталізм, демократія, лібералізм, міжконфесійні зв'язки.

Значна частина польського суспільства і польська церква зустріли падіння комунізму в 1989 р., будучи впевненими у своїй політичній непогрішності. У цієї безгрішності два обличчя – морального абсолютиста, шукача абсолютної справедливості, і повстанця, який повалив комунізм і прагне до влади. Але в обох проявах була відмінна риса, яка споріднювала їх із людиною з попередньої ери радянського комунізму – звичка до маніхейського мислення.

Метою статті є з'ясування особливостей посткомуністичного становища церкви та релігійної свідомості в Польщі, а також польсько-українських міжконфесійних зв'язків на сучасному етапі.

В радянські часи комуністична партія обіцяла своїм підданам залучення їх до абсолютної істини, а комунізм подавався як остаточна мета на шляху до абсолютної справедливості. З одного боку, комунізм був нібито "царством свободи", втіленням абсолютного добра, світу рівних, вільних і справедливих людей, які згуртувалися для боротьби зі світом абсолютного зла – експлуатації, рабства і соціальної нерівності. З іншого боку, комунізм проголошував власне відкриття секрету історичного детермінізму і непогрішність свого передбачення майбутнього. Тому "безкласовий рай" не тільки не був світом мрій; більше того, він був "раєм", якого не можна було уникнути. Протестувати проти комунізму, який створив ілюзію раціонально організованої і "вільної" праці, могла тільки обмежена людина. Саме це робило радянський комунізм не просто поліцейською диктатурою. Система отримала підтримку народу. На думку Й. Тишнера, людина, яка зобов'язана цими ілюзіями комунізму, постала залежною від нього. Так виник конфлікт між повстанцями і молодістю демократичною державою.

Чи можливий "католицький фундаменталізм"? Чи цей термін вигадали противники церкви? Схоже на те, що в Польщі виник певного ґатунку католицький фундаменталізм, що взяв на озброєння тактику, яка властива всім різновидам релігійного фундаменталізму. Зокрема, він використовує з вигодою для себе всі блага і зручності, які надає демократичний лад, з фінансовими перевагами включно. Водночас він звинувачує демократичний порядок у втраті цінностей і намагається, таким чином, нав'язати демократії власну систему цінностей. Це означає, що суспільство в цілому, навіть якщо воно дотримується принципу плюралізму, має жити згідно з цими нормами. Католицький фундаменталізм гостро викриває "чуму лібералізму" в лоні церкви; зразком крайньої форми прояву такого викриття може слугувати вислів польського архієпископа М. Лефевра: "Колись метою взаємин церкви і держави було створення католицької держави, ідеального втілення в життя царства Господа нашого Ісуса Христа. Сьогодні наслідком створення нелегітимного союзу церкви Ватикану з атеїстичною державою стало суспільство плюралізму, релігійна Вавилонська вежа, нейтральна держава, межа мрій масонства" [16, 201]. Ніщо не вказує на те, що європейська демократія знайшла вирішення цієї проблеми. Демократія приймає релятивізацію всіх абсолютів, підносить до абсолюту лише демократичну процедуру вирішення ідеологічних суперечок і пошуку компромісів у конфлікті інтересів. Дилема вибору між можливістю авторитарних рішень і логікою безмежної свободи, очевидно, буде завжди супроводжувати демократичну цивілізацію.

У цьому контексті польський філософ Л. Колаковський зазначає: "Я не знаю жодного гарного аргументу на підтримку переконання, що найкращим шляхом зміцнення

християнської моралі є збільшення числа шпигунів, інформаторів, в'язниць і поліцейських. Якщо церква не може відмежувати гріховність шляхом проповіді і духовного впливу, не застосовуючи насилля, якщо її діяльність така неефективна, церква має звинувачувати себе, а не світську владу" [16, 201].

Інший відомий фундаменталіст Я. Яковський пише: "З позицій демо-лібералізму терпимість виявляється як необмежене прийняття чи допущення всього, в тому числі і зла, і розпусти. Ідеологія демо-лібералізму намагається знищити традиційні розуміння та релігію і замінити їх псевдоетичною терпимістю. У сучасних демо-ліберальних країнах існує тенденція до їх переродження в теократії світського гуманізму, завуальованого під іменем демократичної правової держави. Перевага закону над етикою є нормою. Закон порушує принцип ненасильства по відношенню до особистості, а також право людини на автономію, людське мислення підкорене законам держави, всі сфери життя знаходяться під контролем" [10, 109-110].

З огляду на сказане вище варто розглядати закріплення традицій Польської Республіки, де прибічники різних віросповідань жили в злагоді, навіть якщо вони, можливо, і не відчували великої приязні один до одного. Криза терпимої держави почалася, коли дух агресивного реваншизму охопив католицьку церкву, і католики стали обмежувати права громадян-некатоликів. Як результат провалу толерантної держави виник "католицизм саксонської епохи", релігія трансформувалася в ідеологію домінування. І ці дві різні ідеї, два різних уявлення про форму католицизму і його місце в національній культурі продовжують боротьбу донині.

Одні поляки називають свою країну "католицькою державою польської нації". І додають, що справжнім поляком є поляк-католик. На підтримку своєї ідеї вони пропонують систему історичних аргументів, розроблених низкою письменників, починаючи від Ж.-Ж. Руссо і закінчуючи архієпископом Ю. Михаликом. Вони закликають: "Покохай ближнього свого, своїх ворогів, істина дарує тобі звільнення". Інакше кажучи, щоб знайти ідеологічне обґрунтування для своїх діянь, вони звертаються до Нагірної проповіді. Ключем до їхньої віри є прощення. Одні вважають, що Провидіння доручило їм місію переслідувати і карати грішників. Інші шукають гріхи в самих собі. Такими є два різні типи католицизму. Після періоду диктатури будь-яка нація опиняється перед вибором. Більше того, в кожній людині існує в цьому відношенні своя проблема. І кожна людина вирішує її по-своєму. Католицька церква була важливим фактором протистояння комунізму, але не єдиним, а її антикомунізм не був позбавлений внутрішніх суперечностей. Серед духовенства були мужні та послідовні у своєму протистоянні священики, але також були й опортуністи. Сьогодні ритуальний антикомунізм став символом конформізму, що слугує власним інтересам. Й. Тишнер зазначає: "Якщо ми говоримо про так звані християнські групи, то я вбачаю в них польський варіант глибокого антидемократичного лефєбризму. Я не замовчую це. Я говорю про це для того, щоб колись не сказали, що свобода вмирала в мене на очах, а я мовчав про це" [14, с. 12]. У цій полеміці папа Іван Павло II відіграє особливу роль. Як захисники "католицької держави польської нації", так і адвокати "правди прощення" можуть знайти в його настановах аргументу на свою підтримку. Останні знають, що немає нічого більш небезпечного ніж упевненість у своїй безгріховності. В іншому випадку, терпимість рідко є результатом благородства. Люди в державі мають жити з терпимістю до віросповідання один одного; толерантна демократична держава є фінальним продуктом війни, в якій жодна сторона не виявилася достатньо сильною, щоб вийти переможницею. Тому від того, чи зможе польський народ досягти примирення в релігійній війні, що триває й донині, залежить майбутнє демократичного ладу. На сьогодні Конституція Польської Республіки передбачає свободу релігій і віросповідання, і уряд гарантує це право на практиці.

Не буде зайвим більш докладно зупинитися на тлумаченні Святим Престолом понять "польський католицизм", "литовський католицизм" тощо, віддзеркалених в енцикліках "Fidei donum" папи Пія XII, "Mater et Magistre" та "Pacem in terris" папи Івана XXIII, "Populum progressio" папи Павла VI та інших. Річ у тім, що під ідеєю міжнародної солідарності, ідеєю "католицької єдності народу Божого" [11] Ватикан подає той самий космополітизм, інтернаціоналізм чи ще якийсь "ізм", кінцевою метою розвитку якого є об'єднання людства в єдину "наднацію", єдине позаетнічне суспільство, культурними виразниками якого будуть виступати саме релігійні виразники. Національні держави за таких умов розглядаються лише як доступні умовні, й до того ж суто територіальні утворення. Відтак, національна ідея і похідна від неї ідея національної незалежності для католицизму є неприйнятними. В Декреті "Ad Gentes", ухваленому II Ватиканським собором, чітко зауважується, що "Христос і Церква, яка репрезентує свідоцтво про нього шляхом проголошення Євангелія, стоять над будь-якими особливостями раси чи національності, а тому ніхто й ніде не може їх вважати чужими". Перефразовуючи цю тезу, можна виразити це інакше: Христос і церква перебувають над

будь-якими особливостями раси чи національності, а тому ніхто й ніде не може їх вважати своїми, рідними, адже вони виведені за межі рас і націй, а відтак сфера етнічного чи національного буття для католицизму є чужою. У цій площині такі поняття як "польський католицизм", "литовський католицизм" та інші є лише поняттями умовними й не несуть у собі ознак етнічності, не мають насправді національних ознак, оскільки в іншому разі це буде суперечити духу й букві віровчення католицької церкви. Тут, скоріше, йдеться про пристосування церкви до конкретних націй з метою навернення їх у своє лоно, зміцнення їх у вірі, аніж про якість уможливлення процесів етнізації католицизму серед тих чи інших "католицьких народів" [2].

Як політика уряду, так і взагалі позитивне ставлення держави до релігії сприяють вільному здійсненню конституційного права, про яке йшлося вище, на практиці; однак є поодинокі випадки зловживання й насилля з боку щодо окремих релігійних конфесій, зокрема це стосується єврейської та греко-католицької громад і полягає в оскверненні єврейських і греко-католицьких кладовищ. Хоча результати соціологічних опитувань останніх років вказують на занепад антисемітських почуттів, а тому відверто антисемітські переконання кандидатів в органи влади не знаходять підтримки у населення країни на виборах. Представники посольств і консульств продовжують контролювати ставлення польського уряду до релігійної свободи і свободи віросповідання тих громадян своїх країн, які в цей момент перебувають на території Польщі, а представники міжнародних організацій із захисту прав і свобод громадян спостерігають за релігійним життям польської громадськості, контролюють взаємини релігійних організацій та органів державної влади. Вони часто зустрічаються з представниками релігійних об'єднань, уряду і муніципалітету та обговорюють нагальні проблеми, зокрема проблеми вандалізму, укладення угод тощо [15, с. 165].

Представники посольства і консульства України, включно з послом, також регулярно зустрічаються з представниками уряду Польщі та головних релігійних об'єднань усередині країни. Громадські секції посольства і консульства у Кракові забезпечують підтримку законних видів діяльності, розроблених для підвищення культурної та релігійної толерантності [9, 1-10]. Така діяльність є дуже важливою зважаючи на міцні антиукраїнські стереотипи, що зберігаються в польському суспільстві.

У відповідності до норм конкордату від 1998 р. та інших міжнародно-правових документів уряд проводить політику інтенсивної співпраці як із місцевими, так і з закордонними релігійними напрямками та конфесіями. Цю політику спрямовано, крім іншого, на вирішення питань повернення церковного майна і предметів культу, експропрійованих комуністичним урядом тодішньої тоталітарної Польщі, а також у період нацистського переслідування. Уряд налагоджує дружні взаємовідносини з міжнародними єврейськими конфесіями.

Уряд Польщі у свою програму міжнародної політики заклав розвиток і співпрацю з різноманітними міжнародними організаціями, як урядовими, так і неурядовими, включаючи й українські. Поступ простежується, зокрема, у забезпеченні реалізації законів, які дозволяють релігійній конфесії представляти вимоги до уряду стосовно повернення їй власності, котрою вона володіла до Другої світової війни і яку було згодом націоналізовано; такі закони можна розцінити як великий крок польського законодавства до справжньої демократії. Тепер закони регулюють повернення церков і синагог, цвинтарів, а також будівель, які використовувалися за іншим призначенням. До прикладу, у 2000 р. майже дві з половиною із трьох тисяч представлених церквою вимог були задоволені; 844 об'єкти було повернуто церкві через рішення Комісії з відшкодування майна [9, 1-10].

Однак закони про релігійну громадську власність не стосуються приватної власності будь-якої конфесії. У вересні 1999 р. Рада міністрів схвалила Закон повторної приватизації. До нього комітетом були внесені поправки і зміни в частині, яка робить неможливими вимоги колишніх польських громадян, які проживають за кордоном. Уряд не схвалив поправки, і комітет був змушений відтоді змінити проект Закону в інтересах цієї категорії громадян та їхніх спадкоємців [9, 1-10].

Релігійна панорама сучасної Польщі є такою. В країні налічується понад 150 визнаних або зареєстрованих церков і релігійних громад [5, 447]. Найбільш чисельною з-поміж них, є, звісно, римо-католицька церква, число прихильників якої сягає майже 34,5 млн. осіб. Згідно з матеріалами статистики, православних у Польщі понад півмільйона. Українські греко-католики та свідки Єгови у реєстрі церков і конфесій за числом вірників ділять між собою третю і четверту позиції [5, 448].

Є в Польщі вже міцно вкорінені секти, серед яких на першому місці, як найчисельніша група, знаходяться свідки Єгови. Є й нові релігійні рухи, що шукають свого місця у країні. Так звані "деструктивні" секти нечисленні, але про них найбільше говорять і пишуть, від них застерігають. До таких сект відносять: Об'єднану церкву, або Рух Святого Духа за єдність світового християнства (називається також церквою Сун Мунг' Муна); Міжнародне товариство

свідомості Крішни; Інститут трансцендентального знання; саєнтологію та церкви саєнтології; Спільноту незалежних місійних згромаджень "Сім'я" (колишня назва – "Діти Бога"); Небо – збір християн лікування Божим Духом; сатанинські рухи [4, 442]. Загальна чисельність сект і нових релігійних рухів сягає восьми десятків [4, 434-450].

Таким чином, Польща стала нині релігійно і світоглядно плюралістичною країною. Проте ця плюралістична панорама віровизнань і певне коло невіруючих людей не послаблюють промовистого феномену абсолютної більшості католиків у країні: на 38% мешканців 95% складають римо-католики (тобто їх навіть більше ніж тих, хто декларує свою віру в Бога). Тому католицька церква була й залишається на політичній арені Польщі авторитетною духовною потугою. Вона має потужну розгалужену інфраструктуру, яка розвивалася і в комуністичні часи. Кількість священників (майже 30 тис.) дозволяє костьолові спрямовувати місіонерів до країн Європи, Азії, Африки та Америки [5, 470].

Разом з тим нині експерти з тривогою констатують згасання релігійного піднесення 80-х рр. ХХ ст., поширення атеїстичних та матеріалістично-споживацьких настроїв у суспільстві після приєднання країни до Європейського Союзу. В Польщі дедалі більше встановлюється хрестів, проте, як засвідчують результати соціологічних опитувань, все менше стає справжньої гарячої віри в Бога. Лише 53% респондентів у 2010 р. заявили: "Я віруючий і керуюсь вченням церкви" [6, 13]. Хоча переважна більшість поляків за традицією вважають себе католиками (95-96%), лише 13% визначають свою віру як дуже глибоку і щирю. Для більшості мешканців країни Пасха стала більшою мірою сімейним, аніж релігійним святом. Дивовижно, що для 13% громадян релігійні свята – лише гарний привід розважитися у вільний від роботи час. Все менше й менше людей регулярно моляться (навіть безробітні не знаходять для цього часу). Рідше поляки ходять до костелу. А ті, хто регулярно відвідують храми, зовсім не впевнені, що знайдуть там Бога (25% вірників мають у цьому сумніви). Тільки кожна третя полячка з упевненістю може сказати, що віра надає смисл її життю. А в поляків-чоловіків із пошуком смислу життя ще гірша картина – його знаходить лише кожний четвертий [6, 13].

Головна причина цих тривожних тенденцій, вочевидь, полягає в падінні довіри польських громадян до костелу. Факт активної присутності церкви на суспільно-політичній арені самим суспільством сприймається іноді доволі складно. Церкву критикують за те, що непомильність у питаннях віри вона ототожнює з непогіршністю в політичних і соціальних питаннях і втручається в особисте життя громадян. Зсекуляризовані суспільства не вважають, що церква має нині відповіді на всі питання. Намагання церкви домогтися відповідності державної політики найбільш принциповим нормам і цінностям, які впливають з її віровчення, призводили і призводять до гострої суспільної боротьби.

Значно поглиблює й уточнює наші знання про конфесійну специфіку Польщі і параметри релігійності її мешканців доробок науковців Люблінського католицького університету. У світлі проведених ними соціологічних досліджень щодо подружньо-сімейної моралі з'ясовано, що близько третини поляків більш-менш дотримуються тих позицій, які репрезентує церква. Близько третини – висловлюють сумніви, принаймні щодо деяких норм. І, нарешті, приблизно третина поляків упевнено відходить від християнської моралі, трактуючи релігійний моральний порядок як ускладнення людині щоденного життя [1, 97]. Результати соціологічних досліджень свідчать про досить інтенсивний процес секуляризації цієї сфери людського життя, навіть серед осіб, які регулярно ходять до церкви. Фактична подружньо-сімейна мораль частково формується незалежно від релігії та її вимог. Звідси випливає висновок про те, що навіть Іван Павло II, який був для поляків величезним суспільним і моральним авторитетом, отримував лише часткове схвалення свого вчення про подружжя та сім'ю. Сумніви щодо компетенції церкви в моральних питаннях свідчать не тільки про послаблення довіри до інституції, а й про ослаблення самої церковної релігійності. Офіційний дискурс церкви у справах сімейної етики, а особливо сексуальної, значно відбігає від фактичних переконань дуже багатьох поляків. Моральні переконання і щоденне життя є далекими від інституційних взірців. Подружжя і сімейна мораль, яка, згідно з ученням церкви, в житті католиків повинна бути інспірована релігійними цінностями, розуміється багатьма дуже по-різному і часто формується незалежно від релігії. Вплив церкви у цих питаннях обмежений і радше розпорошений.

Слід віддати належне громадянській мужності люблінського вченого Я. Маріяньського, який на підставі емпіричних даних пише про своїх співгромадян таке: "Релігійність поляків має значною мірою селективний характер, є частково непослідовною і "не закінченою", із сильними індивідуалістичними тенденціями в царині моралі. Це є релігійність, яка часто співіснує з моральною вседозволеністю. Продовження суспільно-господарської кризи може означати подальше руйнування етосу польського суспільства і розвиток патології в багатьох проявах індивідуального і суспільного життя, що не є корисним

для релігійного життя. Це виявляло б ситуацію, в якій Бога теоретично визнають, але на реальну поведінку це визнання ніяк не впливає... Отож можна сказати, що поляки є досить релігійні, але мало моральні" [1, 121-122].

Разом з тим важливо зазначити, що міжконфесійні відносини в сучасній Польщі не є безхмарними. Не послаблюється неприязнь між різними частинами єдиного тіла християнської віри: католицизмом, греко-католицизмом і православ'ям. Продовжується з'ясування причин розколу у християнстві, який стався ще в 1054 р. На думку прихильників католицької віри, народи й держави цієї орієнтації досягли більшого прогресу в розвитку науки, техніки, економіки, літератури, мистецтва, міжлюдських відносин, організації свого щоденного побуту, ведення мікро- і макроросподарування, тимчасом як країни Візантійського обряду у християнстві живуть бідніше, менш структуровано та організовано, з меншим поступом просуваються вперед. Ідеологи католицизму констатують, що їхні церковні постулати кращі і прогресивніші, що в основу їхнього трактування людської екзистенції та міжлюдських взаємовідносин покладені головні принципи: "працюй у поті чола свого, молися, покайся, і твоя душа потрапить до раю", тимчасом як головні постулати віри Візантійського обряду закликають "молитися, страждати, покаятись у земному житті", і тоді душа православного вірника також потрапить до раю. Тобто, згідно з православним трактуванням душа може потрапити до раю без щоденної копіткої праці. Отже, своє благополуччя не потрібно творити своїми руками – воно може прийти само собою, або його можна досягти за рахунок інших. Такі протилежні тлумачення проблеми, суперечки, "як краще вірити в Бога – по-католицькому чи по-православному", точаться й понині в міжлюдських відносинах [12, 12].

Аналіз польських джерел засвідчує наявність не лише телеологічних, а й історико-ідеологічних першопричин міжетнічної напруги в досліджуваній країні. В Україні звикли сприймати Польщу як країну, яка найбільше підтримує демократичні процеси в нашій державі, є нашим постійним "адвокатом у Європі", тобто виконує місію, протилежну російській. Попри це існують речі, які об'єднують і Варшаву, і Москву, – це постімперський антиукраїнський комплекс, що проявляється в неприйнятті права України на власних героїв. Ідеться про ОУН-УПА. Останнім часом у Польщі розгорнулася справжня "антибандерівська" кампанія, в якій українцям дедалі частіше відводять роль головних винуватців фашистських злочинів, "вбивців поляків" [7, 7]. Такі дії польської сторони призводять до зростання конфліктогенного потенціалу суспільно-релігійних відносин в означеній країні.

Важливо зазначити, що стереотип "злого українця" має в Польщі свою довгу, ще з часів Хмельниччини, історію, а переказувана з покоління в покоління генетична упередженість поляків до східного сусіда, посилена власним, не завжди позитивним досвідом, донесла його до наших днів. Це переконливо довів у своїй добре документованій польськими джерелами книзі український діаспорний історик і публіцист М. Трухан [8, 12]. На переконання вченого, завдяки вродженому почуттю гумору полякам відносно легко вдавалося виставити на посміх своїх противників. Не позбавлені комплексу неповноцінності супроти Заходу, поляки, відчуваючи натуральну потребу компенсації, згідно з давньою традицією, зганяли оскому на своїх східних сусідах, на яких звикли дивитися згори, вважаючи їх за народи культурно відсталі. Багато польських авторів, веде далі М. Трухан, схильні вважати, що українці є недержавною нацією, а незалежна українська держава – абстрактним поняттям, адже, на їхню думку, такої держави ніколи не було. Обстоюючи погляд, згідно з яким Україна завжди була об'єктом, а не суб'єктом міжнародної політики, країною, на території якої безкарно переміщалися чужі армії та якою управляли сусіди, а тому "українці виявили себе недієздатним народом, що протягом усієї історії плентається у хвості інших націй, ці автори не бачили в українській психіці державотворчих елементів і закидали своїм східним сусідам брак державницьких традицій та історичної пам'яті" [8, 13-14].

Отже, можна передбачити, що налагодженню толерантних польсько-українських відносин, очевидно, ще довго перешкоджатимуть як генетична упередженість поляків до східного сусіда, так і різноманітні історичні "підрахунки" і претензії, від яких ніяк не може звільнитися польська громадськість [3, 163].

Література

1. Маріянський Я. Суспільний характер релігії / Я. Маріянський // Релігія в сучасному світі: Матеріали до курсу релігієзнавства / За ред. Г. Зімоня. – Переклад з польської Г. Теодорович. – Львів : Свічадо, 2007. – 504 с.
2. Минкявичус Я. В. Католицизм и нация / Я. В. Минкявичус. – М. : Мысль, 1971. – 285 с.
3. Потульницький В. А. Теорія української політології: Курс лекцій / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.

4. Павлович З. Позиція Церкви щодо сект і нових релігійних рухів / З. Павлович // Релігія в сучасному світі: Матеріали до курсу релігієзнавства / За ред. Г. Зімоня. – Переклад з польської Г.Теодорович. – Львів : Свічадо, 2007. – 504 с.
5. Рынковский М. Государство и церковь в Польше / М. Рынковский // Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / Под ред. Г. Робберса. – М. : Институт Европы РАН, ТЦ Юнеско, 2009. – 720 с.
6. Свенхович М. Польский перекресток / Малгожата Свенхович, Агата Янкович // Новая Польша. – 2011. – № 1. – С. 13.
7. Тима П. У Польщі відроджують моду на термін "банди УПА" / П. Тима // Україна молода. – 2011. – 18-19 березня. – С. 7.
8. Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі / М. Трухан. – Львів : ВП Троян, 1992. – 256 с.
9. Annual Report on International Religious Freedom: Poland Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor U. S. Department of State. – 2000. – September 5. – P. 1-1
10. Jankovskiy J.M. Bitwa o Polske / Jan Maria Jankovskiy. – Warszawa, 1993. – 253 p.
11. Lumen gentium [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19641121_lumen-gentium_en.html
12. Piwowarski W. Od Kościoła ludu do Kościoła wyboru. Religia a przemiany społeczne w Polsce. Red. I. Borowik, W. Zdaniewicz. Kraków 1996, 176 s.
13. Borowik I. Religia a przemiany społeczne w Polsce / I. Borowik, W. Zdaniewicz. – Krakow : Zakład Wydawniczy NOMOS, 1996. – 176 s.
14. Tischner J. Małe prawdy, duże kłamstwa / J. Tischner // Tygodnik Powszechny. – 1997. – № 21. – P. 12.
15. Tischner J. Niezczesny dar wolności / J. Tischner // Znak. – Kraków, 1995. – № 5. – S. 165-177.
16. Tischner J. W krainie schorowanej wyobraźni / J. Tischner. – Kraków, 1997. – 487 p.

ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ

Пахолок В. М.

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Проаналізовано особливості функціонування місцевого самоврядування в АРК з огляду на місцеве самоврядування України; виокремлено специфіку місцевого самоврядування на території півострова, зумовлену статусом автономії та розглянуто можливості зміцнення самоврядного потенціалу АРК.

Проанализировано особенности функционирования местного самоуправления в АРК в контексте местного самоуправления Украины; выделено специфику местного самоуправления на территории полуострова Крым, обусловленную статусом автономии.

Specific features of local authority functioning within Autonomous Republic of Crimea in the context of local authority of Ukraine are analysed; the specificity of local authority within Crimea peninsula that is caused by its autonomy status is singled out.

Ключові слова: автономія, самоврядування, місто з особливим статусом, уряд автономії, парламент, поділ влади.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Основною особливістю, що свідчить про автономний характер здійснення влади в Криму, є право представницького органу республіки здійснювати нормативно-правове регулювання з питань, що визначені у частині першій ст. 137 Конституції України. Такий характер децентралізації на рівень Автономної Республіки Крим відображається насамперед у тому, що її нормотворчі повноваження, на відміну від обласних рад, визначені безпосередньо в Конституції. Це означає, що Верховна Рада України не може відкликати їх шляхом прийняття звичайного закону. Про особливий статус нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які формально хоча і не називаються законами, але й не відносяться до ординарних підзаконних актів, свідчить те, що вони не можуть бути скасовані у звичайному судовому порядку. Відповідно до частини другої цієї ж статті, дію цих актів з мотивів невідповідності Конституції та законам України може зупинити лише Президент України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності. Такий механізм реалізації самоврядних повноважень не є типовим для інших адміністративних одиниць України і потребує детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми.

Дослідження окремих аспектів даної проблематики присвячені роботи ряду вітчизняних науковців. Зокрема, особливості нормативно-правових актів представницького органу територіальної автономії досліджувалися В. М. Шаповалом та М. І. Корнієнком, який у свою чергу вважає, що з термінологічної точки зору назва «закон» є не зовсім вдалою, оскільки територіальна автономія відрізняється від місцевого самоврядування. Місце та роль Верховної Ради АРК у системі органів державної влади знайшло своє відображення в науковому доробку Н. А. Мяловицької.

Наш аспект дослідження поставленої проблематики є недостатньо представлений в роботах дослідників, а тому потребує вивчення.

Мета дослідження – зробити політологічний аналіз особливостей функціонування місцевого самоврядування на території АРК та виявити особливості зумовлені статусом автономії. Для досягнення поставленої мети слід виконати наступні **завдання**: проаналізувати правові межі діяльності Верховної Ради АРК; виявити особливості роботи даного «представницького» органу; дослідити механізм реалізації виконавчих повноважень в межах автономії та принципи розмежування виконавчих і нормотворчих функцій між органами влади автономії.

Виклад основного матеріалу. Згідно з конституційним положенням про Верховну Раду України як єдиний орган законодавчої влади характер своєрідного постулату має теза, згідно з якою принцип поділу влади у «повному обсязі діє тільки на вищому державному рівні, де саме і здійснюється законодавча влада» [6, 19].

Тим самим заперечується не тільки існування інших органів законодавчої влади на будь-якому рівні, включаючи місцевий [10, 32], а й можливість передачі повноважень на рівень територіальних автономій. Хоча вживане у Конституції України визначення Верховної Ради України як «єдиного органа законодавчої влади» не виключає децентралізації законодавчої влади. Однак В. М. Шаповал, оцінюючи природу нормативно-правових актів представницьких органів територіальної автономії, які у конституціях зарубіжних держав називають законами,

вважає їх підзаконними актами [9, 93]. Такої ж думки дотримується М. І. Корнієнко, який вважає, що з термінологічної точки зору назва «закон» є не зовсім вдалою, оскільки це не відповідає природі територіальної автономії як у формі децентралізації державної влади в унітарій державі» [5, 624].

Він також цілком слушно зазначає, що «територіальна автономія відрізняється від місцевого самоврядування, здійснюваного на рівні територіальних громад, бо поряд із адміністративною автономією вона наділяється деякими елементами нормотворчої автономії». Проте сфера нормотворчої діяльності автономій не може бути дуже широкою, тоді як адміністративна автономія може поступово розширятися. Адже в державі, яка вважає себе демократичною і правовою, повинна забезпечуватися єдність у законотворенні та застосуванні законів [5, 625].

На підзаконний характер нормативно-правових актів представницьких органів територіальної автономії, зокрема Верховної Ради АРК, наголошують й інші автори [7, 11; 11, 16]. У такий спосіб територіальна автономія фактично зводиться до децентралізації тільки виконавчої влади, що характеризує явище звичайного місцевого самоврядування.

Слід зазначити, що сам по собі факт підзаконності нормативно-правових актів представницьких органів територіальної автономії не може слугувати підставою для заперечення можливої децентралізації окремих повноважень законодавчої влади на рівень територіальних автономій. Адже за такого підходу зводиться нанівець різниця між територіальною автономією та місцевим самоврядуванням, яке є також проявом децентралізації виконавчої влади і якому притаманна підзаконна нормотворча функція. До того ж слід враховувати й те, що сфера законодавчого і підзаконного регулювання ніде не має чітко визначених меж, а тому природу нормативно-правових актів територіальних автономій за формальними ознаками однозначно визначити не можна [8, 59]. І зумовлено це тим, що законодавче і підзаконне регулювання є частинами більш загального явища – функції державного регулювання, в реалізації якої беруть участь всі органи держави та органи місцевого самоврядування.

У зв'язку з цим, вихідною теоретико-методологічною засадою вирішення питання про природу нормотворчої діяльності автономії, очевидно, має бути не формальна назва представницького органу автономії чи його нормативно-правового акту, а характер здійснюваного ним регулювання суспільних відносин. Іншими словами, йдеться про те, яке саме регулювання суспільних відносин: первинне чи вторинне, здійснює відповідний представницький орган автономії. Так, якщо представницькі органи територіальної автономії уповноважені конституцією чи навіть спеціальним законом здійснювати первинне нормативне регулювання суспільних відносин у відповідних сферах суспільного життя, які в принципі не врегульовані парламентськими актами, то таке регулювання слід розглядати як форму децентралізації законодавчої влади. У тих випадках, коли представницькі органи автономій приймають нормативно-правові акти з питань, що в цілому врегульовані законами, на підставі й на їх виконання, то такі акти об'єктивно є результатом децентралізації функцій і повноважень виконавчої влади [2, 17–18].

З вище наведеного можна, на наш погляд, зробити висновок, що в сучасних умовах демократична децентралізація державної влади не повинна зводитися виключно до розподілу функцій і повноважень лише у сфері виконавчої влади. Адже з логіки постулатів теорії розподілу влад, за якої створення правових норм є виключною прерогативою парламентів, випливає, що у державному механізмі взагалі не повинно існувати органів, до повноважень яких віднесено видання нормативно-правових актів. Однак ця теоретична конструкція не зовсім узгоджується з реаліями державно-правового життя, оскільки у сучасних умовах парламенти не в змозі охопити первинним (законодавчим) регулюванням всі сфери суспільного життя через те, що законодавство у сучасній державі настільки обширне, що в парламенти не вистачає часу й енергії, а часто і бажання вникати у всі деталі [3, 98]. Саме тому сучасна доктрина розподілу влади не виключає можливості видання нормативно-правових актів іншими органами держави.

Сказане стосується насамперед урядової правотворчості, коли уряди уповноважуються на видання нормативно-правових актів, які мають силу закону і позначаються в юридичній літературі узагальнюючим терміном «делеговане законодавство». У зв'язку з цим постає питання не риторичного характеру: чому, наприклад, уряди можуть видавати нормативно-правові акти, які мають силу закону, а обрані у демократичний спосіб представницькі органи територіальних автономій не повинні мати права здійснювати окремі повноваження законодавчого характеру у межах, визначених конституцією і законами? Адже у сучасних умовах парламенти не можуть охопити первинним законодавчим регулюванням весь спектр суспільних відносин, що виникають у процесі спільної діяльності людей. А тому первинне

регулювання окремих видів менш важливих суспільних відносин може бути безболісно віднесено до повноважень представницьких органів територіальної автономії.

Такий підхід більше відповідає первісній суті територіальної автономії, яка може бути проявом децентралізації не тільки виконавчої, а й законодавчої влади, що, звичайно, не порушує унітарної природи сучасних держав, а також природи парламентів як органів законодавчої влади. Адже у багатьох випадках вихідні принципи нормативного регулювання суспільних відносин у нормативно-правових актах представницьких органів автономій встановлюються загальнодержавними законодавчими актами. До того ж таке регулювання здійснюється під відповідним контролем з боку центральних органів державної влади, в тому числі органів судової влади. Між іншим, така практика розмежування повноважень у законодавчій сфері властива для федеративних держав, коли на федеральному рівні приймаються закони-основи, що встановлюють загальні принципи регулювання суспільних відносин у відповідних сферах суспільного життя, які деталізуються з урахуванням місцевих особливостей у законодавчих актах суб'єктів федерації. Зокрема, такий характер властивий, наприклад, законам суб'єктів Російської Федерації з питань місцевого самоврядування та муніципальної служби, які були прийняті у розвиток федеральних законів про загальні принципи місцевого самоврядування та про основи муніципальної служби. Однак ніхто їх не кваліфікує як підзаконні акти через те, що вони прийняті на основі федеральних законів. Сказане зовсім не означає, що нормативно-правові акти представницьких органів територіальних автономій обов'язково мають позначатися терміном «закон», який за умов унітарної держави є не зовсім вдалим.

Використання цього терміну на офіційному рівні – конституції чи законі – призвело б до визнання існування в унітарній державі двох підсистем законодавства, що, звичайно, характеризує федеративну державу. Ось чому в умовах України для відповідних цілей використовується поняття «нормативно-правовий акт», який за змістом частини другої ст. 27 Конституції АРК має форму постанов Верховної Ради АРК. Проте термін «нормативно-правовий акт» також є не зовсім вдалим, оскільки охоплює акти нормативного характеру всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Що стосується органів місцевого самоврядування, що функціонують в адміністративно-територіальних утвореннях, які не наділені статусом автономії, то вони також уповноважуються на видання актів нормативно-правового характеру, які в зарубіжній літературі теж іноді позначаються терміном «міське законодавство». Проте за своєю природою ці акти є звичайними підзаконними актами, оскільки видаються виключно на підставі та на виконання законів, у зв'язку з чим явище місцевого самоврядування кваліфікується як прояв децентралізації вузько визначеного державного управління або виконавчої влади.

Завершуючи аналіз явища територіальної автономії, треба зазначити, що територіальна автономія – це одна з форм місцевого самоврядування населення на відповідній частині території держави, яка має особливий статус відносно інших адміністративно-територіальних одиниць унітарної держави. Її суть, як і місцевого самоврядування, полягає у децентралізації функцій державної влади, у залученні громадян до управління державними справами на місцях, у зв'язку з чим вона не є якимось унікальним явищем державно-правового життя. Такі територіальні утворення є особливими лише у тому смислі, що організація влади в них є дещо відмінною від організації влади у звичайних адміністративно-територіальних одиницях, де здійснюється міське самоврядування чи державне управління [2, 19].

У зв'язку з цим важко погодитися з авторами, які розглядають Верховну Раду АРК органом, який не входить до системи органів державної влади України, а також не відноситься до системи органів місцевого самоврядування [1, 9; 11, 7]. За своєю природою Верховна Рада АРК є органом місцевого самоврядування, якому, на відміну від обласних рад, притаманні лише певні особливості.

Найбільш виразно особливості статусу територіальних автономій проявляються на фоні тих адміністративно-територіальних одиниць вищого рівня, де представницькі органи взагалі не обираються, або відіграють декоративну роль. Тому наявність територіальної автономії у складі унітарної держави може бути реальним показником децентрації державної влади в цілому лише тоді, коли відповідна автономія поєднана з реальним місцевим і регіональним самоврядуванням, що функціонує на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою, або ж тоді, коли територія держави повністю поділяється на територіальні одиниці з особливим, автономним статусом. У такому сенсі досвід функціонування територіальних автономій може бути використаний при подальшому вдосконаленні територіальної організації влади в Україні, зокрема, у частині, що стосується розвитку регіонального самоврядування.

У контексті визначення реальності автономного статусу республіки варто звернути увагу на особливий статус Ради Міністрів АРК, яка у ст. 136 Конституції України визначена урядом АРК, але таким по суті не є. У частині третій ст. 1 та частині першій ст. 35 Конституції АРК вона визначається як орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим, який самостійно здійснює виконавчі функції і повноваження з питань, віднесених до відання Автономної Республіки Крим Конституцією України, Конституцією АРК і законами України. Втім це не означає, що Рада Міністрів АРК фактично перестала бути виконавчим органом Верховної Ради АРК. Це зумовлено тим, що на рівні територіальних автономій, як і на рівні звичайного місцевого самоврядування, не діє принцип поділу влади, за яким побудована система центральних органів державної влади [5, 650]. У зв'язку з цим відносини між представницькими органами та виконавчими органами Автономної Республіки Крим багато в чому є подібними до відносин між відповідними місцевими радами та їх виконавчими органами. Зокрема, такий характер цих взаємовідносин відображений у частині четвертій ст. 1 Конституції АРК, в якій визначено, що «організація і діяльність Верховної Ради АРК і Ради Міністрів АРК ґрунтуються на поділі повноважень між ними, підконтрольності, підзвітності і відповідальності перед Верховною Радою АРК як представницьким органом, що обирається безпосередньо громадянами. органів, що утворюються або формуються нею, посадових осіб, які обираються, призначаються або затверджуються Верховною Радою Автономної Республіки Крим».

Ключовим для розуміння природи взаємовідносин між Верховною Радою АРК і урядом АРК є положення частини другої ст. 35 Конституції АРК, за якою Рада Міністрів АРК формується Верховною Радою АРК на термін її повноважень, відповідальна перед нею і очолюється Головою Ради Міністрів АРК. У частині, що стосується формування уряду, це відображено у відповідних положеннях ст. 26 та 37 Конституції АРК [4], за якими Голова Міністрів АРК призначається на посаду і звільняється з посади Верховною Радою АРК за поданням Голови Верховної Ради АРК, погодженим із Президентом України, а заступники Голови Ради Міністрів АРК, міністри і голови республіканських комітетів АРК – за поданням Голови Ради Міністрів АРК.

За результатами відповідного контролю Верховна Рада АРК може зупиняти дію постанов і розпоряджень Ради Міністрів АРК з питань виконання державних функцій і повноважень у випадках, якщо вони суперечать Конституції України і законам України, актам Президента України і нормативно-правовим актам Верховної Ради АРК з одночасним зверненням до Президента України про їх скасування. А з питань, віднесених до відання Автономної Республіки Крим Верховна Рада АРК має право скасувати постанови і розпорядження Ради Міністрів АРК у випадку, якщо вони суперечать Конституції України, Конституції АРК, законам України і нормативно-правовим актам Верховної Ради АРК.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Таким чином, створена в Автономній Республіці Крим модель взаємодії представницького органу автономії та уряду багато в чому відмінна від моделі взаємодії Верховної Ради України з Кабінетом Міністрів України. Верховній Раді АРК, властивий підзаконний характер, у зв'язку з чим територіальна автономія кваліфікується здебільшого як форма децентралізації державної влади. Проте обсяг її повноважень є ширшим за обсяг повноважень звичайних органів місцевого самоврядування.

Верховна Рада АРК, за змістом ст. 93 Конституції України хоч і не визнана суб'єктом права законодавчої ініціативи у Верховній Раді України, проте бере певну участь у законотворчому процесі. Вона може ініціювати розробку нових законів. Зокрема, Постановою Верховної Ради АРК «Про проект закону України «Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим»» від 22 жовтня 2003 року був схвалений проект закону, який був внесений до парламенту України через народних депутатів України, обраних в АРК і прийнятий 22 грудня 2006 року.

Однак для врахування інтересів Автономної Республіки Крим у законотворчій діяльності Верховної Ради України цього недостатньо. У контексті можливого внесення змін до Конституції або прийняття нової редакції доцільно надати Верховній Раді АРК право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України. Таке положення посилює б статус Верховної Ради АРК, наблизило б її більше до парламенту а ніж до представницького органу обласного рівня. При чому, така норма є типовою для європейських держав у складі яких є автономії.

Література

1. Абасов Г. Г. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної Республіки Крим : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Г. Г. Абасов. – К., 2004. – 21 с.

2. Борденюк В. Територіальна автономія як форма децентралізації державної влади: конституційно-правові аспекти // Юридична Україна. – 2004. – №11. – С. 8–20.
3. Гарнер Д. Великобританія: центральное и местное самоуправление / Д. Гарнер. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.
4. Закон України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим Відомості Верховної Ради України» // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 5–6. – С. 43.
5. Конституційне право України : підруч. / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, О. В. Городецький. – К. : Наукова думка, 1999. – 735 с.
6. Копейчиков В. В. Організація державної влади і розробка нової Конституції України / В. В. Копейчиков // Вісник Академії правових наук. – 1995. – № 3. – С. 15–21.
7. Мяловицька Н. А. Місце і роль Верховної Ради Автономної Республіки Крим у системі органів державної влади України // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – Вип. 49–51. – С. 112–114. – (Серія «Юридичні науки»).
8. Рисіч Й. Л. Конституція Автономної Республіки Крим: політико-правовий аспект інституту територіального устрою України / Й. Л. Рисіч // Вісник університету внутрішніх справ. – Вип. 7. – Х., 1999. – Ч. 1. – С. 57–61.
9. Шаповал В. М. Територіальні автономії в постсоціалістичних країнах / В. М. Шаповал // Місцеве самоврядування. – 1998. – № 1–2. – С. 93–99.
10. Шаповал В. М. Парламентаризм і законодавчий процес в Україні / В. М. Шаповал, В. І. Борденюк. – К. : Видавництво УАДУ, 2000. – 216 с.
11. Швачка Г. О. Правова природа нормативних актів Автономної Республіки Крим : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень» / Г. О. Швачка. – Х., 2004. – 20 с.

УДК 316. 48

КОНФЛІКТ «БОРОТЬБИ ЗА ГЕГЕМОНІЮ» В ТЕОРІЇ СИСТЕМНИХ ЦИКЛІВ НАКОПИЧЕННЯ ДЖОВАННІ АРРІГІ

Казаков В. С.

старший науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Шевель І. П.

*кандидат соціологічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціології*

Київського національного університету культури і мистецтв

Конфлікт "боротьби за гегемонію" - це досить тривалий період часу, це боротьба міждержавна, її суб'єктами є держави, великі держави, це боротьба двопланова. Конфлікт розгортається і відбувається на фазі (етапі) фінансової гегемонії і виникає, коли значна частина суспільства приймає існуючий порядок речей, існуючий світопорядок. І тоді гегемонія - це добровільна, але неорганізована згода з тим "напрямом соціального життя", яке задано панівною групою, власне, згоду з існуючим світопорядком, але не тільки згода підкорятися. Всі гегемонівські держави прагнуть до нескінченного накопичення капіталу, що призводить до "неминучого розширення, розвитку і поглибленню військової та політичної могутності.

Конфликт "борьбы за гегемонию" - это довольно длительный период времени, это борьба межгосударственная, ее субъектами являются государства, великие державы, борьба двоплановая. Конфликт разворачивается и происходит на фазе (этапе) финансовой гегемонии и возникает, когда значительная часть общества принимает существующий порядок вещей, существующий миропорядок. И тогда гегемония - это добровольное, но неорганизованная согласие с тем "направлением социальной жизни", которое задано господствующей группой, собственно, согласие с существующим миропорядком, но не только согласие подчиняться. Все гегемонивского государства стремятся к бесконечному накоплению капитала, что приводит к "неизбежному расширению, развитию и углублению военной и политической мощи.

Conflict "struggle for hegemony" - a fairly long period of time, it is a struggle interstate, its actors are states, great powers, fighting two-dimensional. The conflict unfolds and takes place on the stage (stage) financial hegemony, and there is a significant part of society accepts the existing order of things, the existing world order. Then hegemony - is voluntary, but unorganized agreement with the "direction of social life," which asked the dominant group, in fact, agree with the existing world order, but not only consent to obey. All hehemonivski states strive to endless accumulation of capital, which leads to "the inevitable expansion, development and deepening military and political power.

Ключові слова: гегемонія, конфлікт, напрям соціального життя, панування, підкорення.

Джованні Аррігі (італ. Giovanni Arrighi, 7 липня 1937 — 18 червня 2009) — італійський економіст і соціолог, один з провідних представників світ-системного аналізу. Професор соціології в Університеті Джонса Хопкінса (1998).

Центральне місце в цьому дослідженні глобальних конфліктів займає конфлікт, який можна досить умовно назвати "боротьбою за гегемонію". Так, наприклад, Аррігі пише, що з початку англо-голландських воєн у 1652 році наступні півтора століття до закінчення наполеонівських воєн у 1815 "міждержавна система перебувала у стані боротьби за світову перевагу між" [3, 91] двома великими державами того часу, Англією і Францією. Він також згадує про двох "конфронтацій" у світі: "гарячої" англо-германської, що включала в себе дві світові війни і "холодної" американо-радянської [3, 57]. Більш того, він підкреслює:

"Всякий раз, коли світові процеси накопичення капіталу для даного часу досягали своїх меж, наступали тривалі періоди міждержавної боротьби, протягом яких держави, які контролювали чи готові встановити контроль над найбільш важливими джерелами надлишкового капіталу, прагнули також придбати організаційні можливості, необхідні для просування, організації та

регулювання нової фази капіталістичної експансії, ще більш масштабною і широкою, ніж раніше» [3, 54].

Тобто, власне, конфлікт "боротьби за гегемонію" - це досить тривалий період часу, а не короточасна акція, не окрема одинична дія чи якась окрема взаємодія суб'єктів, не окрема історична подія, хоча б і вельми значуща. По-друге, це боротьба міждержавна, її суб'єктами є держави, великі держави. По-третє, це боротьба двопланова, точніше, двоцільова: а) за контроль над найбільш важливими джерелами надлишкового капіталу, б) за "організаційні можливості" (влада), необхідні для проведення, організації та регулювання нової, більш широкої та масштабної, фази капіталістичної експансії в цілому. По-четверте, цей конфлікт розгортається і відбувається на фазі (етапі) фінансової, а не матеріальної експансії кожного системного циклу накопичення, тобто на початку кожного циклу і при його завершенні.

Слід, мабуть, додати, по-п'яте, конфлікт "боротьби за гегемонію" не тільки тривалий: а) являє собою певну сукупність численних дій, взаємодій, подій, що відбуваються в цей тривалий період; б) це дії досить різноманітні за своєю формою і характером, це світові війни, міждержавні війни різного роду інші конфлікти. По-шосте, вказані вище дві мети мають найбільш загальний характер, вони кілька абстрактні, в реальності цілей значно більше, останні більш конкретні і історичні, тобто для кожного конкретного історичного системного циклу вони різні і досить специфічні.

Це можна більш повно зрозуміти при відповідях на здавалося б прості питання: "за що йде боротьба між світовими державами?", "Через що конкретно відбувається конфронтація в конкретно-історичному глобальному конфлікті боротьби за гегемонію?". "За гегемонію? Але яку? Гегемонія для чого вона? Які цілі гегемонії?"

Ці питання досить актуальні і значимі, так як Аррігі, розуміє гегемонію в чому в руслі ідей, висловлених у свій час Антоніо Грамші, для якого, як вказують Г.Дерлугьян і К.Харріс, "гегемонія зовсім не синонім панування. Це панування плюс згода підкорятися. Ситуація гегемонії виникає, коли значна частина суспільства приймає" [6, 19] існуючий порядок речей, існуючий світопорядок. Це відбувається, коли: а) даний порядок представляється загальним благом, б) суспільству запропоновано комфортний матеріальний компроміс, в) існуючим порядком просто не видно ніякої реальної альтернативи [6, 19].

Однак, по-перше, ідеї Грамші щодо гегемонії значно глибше і обширніше вище викладених. По-друге, вони викладаються їм не прямою мовою, відкрито, так як він був "змушений всіляко маскувати" [5, с. 18] їх. Тому ці ідеї (щодо гегемонії) багатьма аналітиками і політиками інтерпретуються і викладаються абсолютно по-різному. Разом з тим можна сказати, що в концепції гегемонії Грамші є кілька основних ідей.

Перша: гегемонія як керівна роль одного класу (соціальної групи) є необхідною не лише в період боротьби за владу, але і після завоювання влади, так як державна влада будь-якого класу не може триматися на одному насильстві. "У неї повинна бути друга опора - згода інших класів (" консенсус "), яке може бути активним або пасивним" [5, 15].

Зокрема, сам Грамші пише: "Інтелігенти служать" прикажчиками "панівної групи, використовуваними для здійснення підлеглих функцій соціальної гегемонії і політичного керування, а саме: 1) для забезпечення «спонтанної» згоди широких мас населення з тим напрямком соціального життя, яке задано основною панівною групою, - згоди, яке «історично» породжується престижем панівної групи (і, отже, надаваним їй довірою), обумовленим її положенням, її функцією в світі виробництва; 2) для приведення в дію державного апарату примусу, "законно" забезпечує дисципліну тих груп, які не "висловлюють згоди" ні активно, ні пасивно; цей апарат, проте, заснований для всього суспільства на випадок таких критичних моментів в командуванні та управлінні, коли спонтанна згода зникає" [4, 332-333].

Тобто гегемонія - це добровільна, але неорганізована згода з тим "напрямок соціального життя", яке задано панівною групою, власне, згоду з існуючим світопорядком, але не тільки згода підкорятися. Далі - це а) згода, заснована на престижі гегемона (згода-престиж), б) згода, заснована на довірі гегемону (згода-довіра); в) згода, викликана соціальним становищем панівної групи-гегемона (при цьому дана соціальна група може не мати ні престижу, ні довіри); г) згода, заснована на визнанні легальності та легітимності примусу до дотримання якоїсь обов'язкової для всіх дисципліни, установлюваної гегемоном (згода легітимності). Тобто, згода може бути вельми різноманітним і зовсім різним, більш того, воно може мати зовсім різні підстави.

Друга важлива ідея Грамші щодо гегемонії: завоювання гегемонії - це одночасний рух класу вшир і вглиб (вгору). Вшир - залучення гегемоном на свій бік якомога ширших мас, самих різних союзників, самих різних інших соціальних груп, верств і класів. Для цього піднімається до гегемонії клас, який повинен значно об'єктивно розширити коло своїх інтересів, включити в цей круг інтереси своїх союзників, попутників і всього населення. Він

повинен подолати наявну в нього класову егоїстичну тенденцію дбати лише про себе, реалізувати і захищати лише свої класові інтереси. Вглиб - піднімається до гегемонії клас, який повинен реально приймати інші, "чужі", інтереси як свої, він повинен піднятися морально. Він повинен не робити вигляд, що "чужі" інтереси це інтереси "його власні", а реально прийняти і сприймати їх як свої, реально реалізувати і захищати їх як свої, він повинен їх "перехворіти" як свої. Саме тому для Грамші гегемонія є етико-політичним і економічним феноменом.

Крім того, гегемонія - це і культурно-педагогічний феномен. Гегемон повинен постійно і систематично вчитися і вчити інших. Педагогічні відносини тотальні, активні і оборотні: кожен учитель у той же час - учень, а кожен учень - учитель. "Кожне відношення" гегемонії "- це по необхідності відношення педагогічне, і воно виявляється не тільки всередині однієї нації між різними складовими її силами, а й у міжнародному та світовому масштабі: між комплексами національних і континентальних цивілізацій" [4, 50] - пише Грамші. Тобто, в навчанні і не тільки в ньому важливий "культурний момент". Більш того, необхідно "досягнення такого" культурно-соціального "єдності, при якому безліч розрізнених бажань, переслідуючих різні цілі, сплавляються воедино для однієї і тієї ж мети на основі однакового і єдиного світогляду (загального або приватного, чинного тимчасово - емоційним шляхом - або поступово, коли інтелектуальна основа цього світогляду так вкорінюється, засвоюється і приживається, що стає здатною перетворитися на пристрасть). Від того, що все це відбувається саме так, стає ясною важливість загального питання про мову, тобто про колективній свідомості однакового культурного "клімату" [4, 50]. Власне, Грамші знову ж пише про розширення гегемонії "вшир", але на культурній і світоглядній основі.

Він підкреслює, що гегемонія являє собою "теоретико-практичний" принцип [4, 64]. Вона не просто зводиться до якихось теоретичних міркуваннях, вона є практикою, політичною діяльністю, спрямованою "на те, щоб вивести маси з пасивного стану, тобто порушити закон великих чисел" [4, 158], досягти у фазі "гегемонії" "активного консенсусу" [4, 69]. Тобто, в ході практичної діяльності, залишаючись добровільною згодою, гегемонія стає і згодою (консенсусом) створюваним і організованим.

Можна в деякому плані узагальнити вище викладене - існує значна і різноманітна кількість форм і типів гегемонії, вони досить різні між собою, що, ймовірно, зрозумів і зафіксував Аррігі.

Зокрема, він пише: "по Грамші, гегемонія - це додаткова влада, яка накопичується панівною групою в силу її здатності вести суспільство в напрямку, який не тільки відповідає інтересам панівної групи, але й сприймається підлеглими групами як відповідає більш широким інтересам ... Якщо підлеглі групи довіряють своїм правителям, системи панування можуть управлятися без звернення до примусу" [1]. Але що таке "додаткова влада"? Яка вона за своєю формою, змістом, сутністю? Який механізм її дії? Це влада престижу, соціального статусу, легітимності, соціокультурних норм, традиції і т.д.?

Слід зазначити, що розуміння гегемонії, її сутності та змісту, її специфічних і конкретно-історичних особливостей розкривається Аррігі цілим рядом різних і часто суперечливих теоретичних положень, висловлених як їм, так і іншими аналітиками, але ними використовуваними.

По-перше, він вважає, що все гегемонівські держави прагнуть до нескінченної накопиченню капіталу, що призводить і до "неминучого розширення, розвитку і поглиблення військової та політичної могутності" [1]. Але зростання останньої, наводить думку Пола Кеннеді, підриває саме накопичення капіталу, а не обумовлює його. Нескінченне зростання військової та політичної могутності викликає у гегемона "перенапруження", це - для нього пастка, ахіллесова п'ята всіх гегемонівських держав і імперій [1], їх нерозв'язне протиріччя. Разом з тим положення гегемона, зазначена вище його міць і її незаперечні переваги [1], дозволяють йому запобігати економічну конкуренцію з ним інших суб'єктів. Дозволяють забезпечувати йому свій контроль над цінами, умовами та розподілом основного економічного ресурсу, від якого багато в чому залежать його конкуренти, тобто дозволяють йому встановити свій контроль над світовою економікою. Інакше: гегемон - це "центр глобальної політичної економіки" [1] і його здатність зберігати за собою таку його роль.

По-друге, найбільш загальною і основною метою, завданням і функцією гегемонії є створення нового світового порядку, підтримання його стійкості, рівноваги, збереження його легальності та легітимності, причому як на глобальному, так і на регіональному рівні, тобто у себе в країні [1]. В іншому можливому варіанті - додання нового соціального сенсу порядком старому [1]. Цим самим гегемоном переборювався якийсь існуючий або існуючий всесвітній хаос [2], обмежувалося міжнародне суперництво за "життєвий простір" [2] і іншого роду конфлікти, відбувалася інституціоналізація нових ідей, відносин, організацій, порядків, норм або їх реструктуризація. .

Глобальний конфлікт за гегемонію не просто тривалий, варіативний і різноманітний, але і має досить складну, постійно змінену структуру, зокрема, він складається з трьох частково перетинаючихся фаз.

На першій з них територіалістичні правителі чи інші суб'єкти, які виходять з територіальної логіки різними засобами, в основному війною, намагаються включити виникає або вже виникло провідна капіталістична держава (виходить із капіталістичної логіки) у свої володіння. Ці спроби завершуються фіаско, оскільки, з одного боку, "потенційна жертва" виявляється вже значно більше перевершує в своїх стратегічних можливостях ведення війни своїх "завойовників". І як мінімум вона була здатна відбити і нейтралізувати їх військові акції. З іншого боку, самі "завойовники" (а їх зазвичай буває декілька) суперничають і навіть часто воюють між собою за можливість підкорення наміченої "жертви".

Так як спроби територіального завоювання нового капіталістичного центру шляхом війни провалюються, конфлікт за гегемонію переходить у другу фазу. У ній зусилля його супротивників бувають спрямовані не на завоювання капіталістичної держави, а на поглинання його основних джерел багатства і влади. Зокрема, територіалістичної держави (колишні або вже старіючі гегемони) починають прагнути йти по шляху розвитку капіталістичної держави, але в ще більших масштабах. Вони роблять спроби "модернізуватися", перехопити або перевести світову торгівлю з під контролю останнього в свої володіння, часто реалізуючи свої наміри за допомогою ряду "малих війн". Власне, вони намагалися або намагаються перевершити нову провідну капіталістичну державу в основному не в його військовій силі, а в його перевазі багатства і влади.

Як вважає Аррігі, в останні століття і в сучасну епоху конфлікт за гегемонію може починатися відразу зі своєю другою фазою, а перша може зникнути взагалі. Так, у боротьбі за світову могутність між Британією та претендентами на нього (США та Німеччиною) "конфлікт пройшов деякі, але не всі фази, характерні для більш ранньої боротьби за перевагу в світі. Початкова фаза, на якій територіалістичні правителі намагалися поглинути провідну капіталістичну державу, яка зникла зовсім" [3, 104].

У сучасну епоху на своїй другій фазі конфлікт за гегемонію придбав деякі особливості. Зокрема, з'явилися претенденти на світову перевагу об'єктивно посилюють один одного і об'єктивно спільно підривають могутність існуючого гегемона. Вони частково і тимчасово не сперечаються, а об'єктивно (можливо не цілеспрямовано і в деякій мірі неусвідомлено) співробітничать одна з одною. Далі - зникнення першої фази конфлікту обумовлено багато в чому тим, що відбувається "переплетення територіалістичних і капіталістичних логік влади серед трьох основних суперників (Британія, Німеччина та Сполучених Штатів) в боротьбі за світову перевагу», яке «зайшло настільки далеко, що тепер важко було сказати, які правителі були капіталістичними, а які - територіалістичними" [3, 104].

Третя фаза конфлікту боротьби за гегемонію, на якій відбувається виникнення і зростання системної хаосу, ескалація міждержавних конфліктів, боротьба за світову перевагу (гегемонію) поєднується з соціальним конфліктом. Ця фаза в сучасну епоху досить тривала. З точки зору Аррігі, наприклад, ця фаза конфлікту боротьби за гегемонію США включила в себе не тільки дві світові війни (Першу і Другу), Велику депресію кордону тридцятих років ХХ століття, але і безліч інших конфліктів, включаючи "холодну війну". Ця фаза на сучасному етапі характеризується також "безпрецедентним насильством і запеклістю".

Розкриваючи механізм конфлікту «боротьби за гегемонію», Аррігі виділяє, як один з його основних структурних елементів, якийсь феномен (суб'єкт), симбіоз двох різних структур - блок урядових і ділових організацій - якому приділяє значну увагу.

Він досліджує його поведінку, цілі та мотиви дії. Так як цей феномен різноманітний, досить мінливий, має історичний характер, різноманітні форми і варіанти, то в роботах Аррігі, як він сам, так і його поведінку, дії, позначається різними термінами. Найбільш загальні із них - "міжкапіталістична конкуренція" і "міждержавна конкуренція", що є елементами конфлікту «боротьби за гегемонію». Зокрема, цим аспектам концепції Аррігі приділяє увагу П.Кутуєв у праці «Новітні соціологічні теорії: модерн у континуумі «Схід-Захід» [7].

Так як ці терміни позначають, по суті, один феномен, то вони дуже близькі між собою за своїм змістом і разом з тим різні. Однак вони обидва, з тієї чи іншої сторони, описують конкуренцію тих чи інших суб'єктів, в тих чи інших умовах. Як вважає Аррігі, конкуренція є розвиток співробітництва і кооперації між суб'єктами в умовах поділу праці. Він посилається на Маркса і Хікса, пише про два типи конкуренції між центрами накопичення капіталу.

Перший тип конкуренції виникає в умовах, коли загальний прибуток на капітал зростає, а якщо і знижується, то залишається досить високою. Як підкреслює Аррігі, цей "перший тип конкуренції - це і не конкуренція зовсім" [3, 296]. Це скоріше спосіб регулювання відносин між автономними центрами накопичення капіталу, які, по суті і на ділі, фактично співпрацюють з

метою отримання прибутку. Від цієї співпраці всі разом вони (центри накопичення капіталу) отримують вигоду, так як прибутковість кожного центру є умовою прибутковості всіх інших центрів. Власне, перший тип конкуренції є якоюсь перехідною формою між співпрацею-кооперацією і дійсною конкуренцією в справжньому сенсі.

Другий тип конкуренції виникає в умовах, коли прибуток падає нижче того, що вважається "розумним" або "терпимим" рівнем прибутку. Як підкреслює Аррігі, це - "конкуренція у власному розумінні слова, коли перенагромодження капіталу призводить до вторгнення капіталістичних організацій в сфери діяльності один одного; коли поділ праці, який раніше визначав умови взаємовигідного співробітництва, руйнування і збитки однієї організації служать умовою отримання іншої" [3, 296]. Ця конкуренція стає нещадною, вона спрямована на витискування інших суб'єктів з бізнесу і перетворюється в боротьбу. Аррігі підкреслює, другий тип конкуренції, це - "братовбивча конкурентна боротьба" [3, 296] і елемент конфлікту "боротьби за гегемонію".

Як наслідок, Аррігі часто нарівні разом з терміном "міжкапіталістична конкуренція" використовує термін "міжкапіталістична конкурентна боротьба", а з терміном "міждержавна конкуренція" - "міждержавна конкурентна боротьба". Однак, ці терміни не є тотожними, оскільки відбивають ті чи інші особливості, специфіку зазначеного мінливого феномена в тій чи іншій конкретній ситуації при його систематичній трансформації.

Коротко і схематично можна сказати, що міжкапіталістична конкуренція - це сукупність тих чи інших дій, спрямованих на отримання прибутку (максимально можливою, максимально високої, розумної величини) в умовах її падіння до "нерозумного" або "нетерпимого" рівня за рахунок прибутку та інших ресурсів інших суб'єктів. Міжкапіталістична боротьба - це сукупність тих чи інших дій, спрямованих на "видавлювання" (по Аррігі) інших суб'єктів з бізнесу, яке перешкоджає або припиняє отримання ними прибутку або взагалі призводить до завершення їх капіталістичної діяльності (банкрутство). З цієї точки зору міжкапіталістична боротьба являє собою засіб (знаряддя) міжкапіталістична конкуренції з одного боку, а з іншого, є одним з вказаних її дій, елементом їх сукупності.

У роботах Аррігі досить важко провести різницю між поняттями "міждержавної конкуренції" та "міждержавної боротьби". Наприклад, він досить часто багато в чому в тотожній з ними сенсі використовує термін "міждержавне суперництво" [3, 53; 59] або іноді користується всі ці терміни як взаємозамінними. Разом з тим, знову ж схематично і коротко, можна сказати, що, з точки зору Аррігі (слідом за Вебером), міждержавна конкуренція - це суперництво за мобільний капітал між великими, але приблизно рівними, політичними структурами [3, 56], міжкапіталістична боротьба - це конкуренція за владу змагання держав [3, 56].

Розкриваючи сутність і зміст цих понять і структурних елементів зазначеного феномена, Аррігі пише, що міждержавна конкуренція є найважливішою складовою всіх фаз фінансової експансії. При цьому він зазначає, що вона є "головним чинником у формуванні тих блоків урядових і ділових організацій, які провели капіталістичну світову економіку через послідовні фази матеріальної експансії" [3, 52], але вони є як суб'єктом міждержавної конкуренції, так і суб'єктом міждержавної боротьби, тобто суб'єктом конфлікту "боротьби за гегемонію".

Одночасно він вказує, що "міждержавна конкуренція приймає форму гострої і тривалої збройної боротьби" [3, 74], тобто війни. Інакше - війна може вестися як за прибуток, так і за владу. Він також підкреслює, що "конкуренція між державами і між підприємствами може приймати різні форми" [3, 75], більше того, він пише, що механізм міждержавного суперництва за мобільний капітал (міждержавної конкуренції?) Може фундаментально змінюватися, тобто можуть змінюватися їх форми і структурні елементи, які можуть бути різними, змінюються комбінації.

Можна сказати, що до форм і елементів (дій), як міжкапіталістичної конкуренції, так і міжкапіталістичної боротьби (міждержавної боротьби) Аррігі відносить різні типи воєн, у тому числі і світові, глобальні війни, військові завоювання, "холодну війну", ідеологічну боротьбу, торгові війни, гонку озброєнь, накопичення через вилучення, соціальний конфлікт, різні типи витрат захисту і т.д. Але це і форми, і елементи (дії) конфлікту "боротьби за гегемонію".

На закінчення слід ще раз підкреслити, що з точки зору Аррігі конфлікт "боротьби за гегемонію" загострюється, приймаючи різні форми, у тому числі і світових воєн, на фазі фінансової експансії і особливо в періоди фінансових криз.

Література

1. Аррігі 2005а, Аррігі Дж. Утрата гегемонии / Джованни Аррігі // Прогнозис. – 2005. - № 2 (3). http://www.prognosis.ru/prog/summer_2005.pdf
2. Аррігі 2005б, Аррігі Дж. Утрата гегемонии 11 / Джованни Аррігі // Прогнозис. – 2005. - № 3 (4). http://www.prognosis.ru/prog/autumn_2005.pdf

3. Арриги Дж. Долгий двадцатый век: Деньги, власть и истоки нашего времени / Джованни Арриги; [пер. с англ. А.Смирнова и Н.Эдельмана]. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 472 с. – (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского).
4. Грамши А. Тюремные тетради. В 3 ч. / Антонио Грамши; [пер. с итальянского Г.П. Смирнова, В.А.Дмитренко, П.А.Козлова, Е.Г.Молочковской, А.К.Орла, Л.Б.Попова, Ю.А.Суворова]. – М.: Политиздат, 1991. Ч. 1 – 1991. - 560 с.
5. Грецкий М.Н. Антонио Грамши и его «Тюремные тетради» / Грецкий М.Н. // Грамши А. Тюремные тетради. В 3 ч. – М.: Политиздат, 1991. Ч. 1 – 1991. – С. 5 – 22.
6. Дерлугьян Г. Эволюция командных высот капитализма: Венеция – Амстердам – Лондон - Нью-Йорк / Г.Дерлугьян, К.Харрис // Арриги Дж. Долгий двадцатый век: Деньги, власть и истоки нашего времени; [пер. с англ. А.Смирнова и Н.Эдельмана]. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. - С. 6 – 30.
7. Кутуєв П. Новітні соціологічні теорії: модерн у континуумі «Схід-Захід» / П.Кутуєв // Навчальний посібник. / К.: Вид-во НПУ ім..М.П.Драгоманова. 2012.- с.291.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИСТОКИ СОВРЕМЕННОГО НЕОЛИБЕРАЛИЗМА И СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС О РАЗВИТИИ

Кутуев П.В.

доктор социологических наук, профессор

Герчановский Д.Л.

магистрант факультета социологии и права

Национальный технический университет Украины «Киевский Политехнический Институт»

Статья рассматривает аспекты становления характерной для современного неолиберализма категории развития как «свободы-невмешательства» в рамках английской социологической утилитаристской парадигмы.

The article examines the rise of peculiar for modern neoliberal theory categories of development such as "freedom-and-non-interference" within the framework of the English sociological utilitarian paradigm.

Стаття розглядає аспекти становлення характерної для сучасного неолібералізму категорії розвитку як «свободи-невтручання» в межах англійської соціологічної утилітарної парадигми.

Ключевые слова: развитие, модернизация, социология развития и модернизации, либерализм, неолиберализм, laissez-faire, английский утилитаризм.

Ключові слова: розвиток, модернізація, соціологія розвитку і модернізації, лібералізм, неолібералізм, laissez-faire, англійський утилітаризм.

В современном мире неолиберализм достиг статуса гегемонистической идеологии, как в сфере политической практики, так и дискурса о развитии и модернизации. Тем не менее, несмотря на значительное количество исследований, которые посвящены генезису неолиберализму, его связи с глобализацией и его влиянию на социально-политические практики как в развитых капиталистических обществах, так и развивающихся странах и социумах, выведших из лагеря ленинизма, в социологической литературе отсутствует систематическая экспликация идейных истоков неолиберализма. Критики неолиберальной парадигмы обычно понимает под ним увеличение контроля капитала (как национального, так и интернационального) над трудящимися в процессе формирования с помощью ряда международных учреждений определенной политики, которая в конечном итоге служит интересам гегемона, обычно под ним имеется в виду США. С другой стороны, сторонники свободного рынка утверждают, что переход к политике неолиберализма просто отражает растущее признание эффективности саморегуляции рынка во всех сферах общественной жизни, в том числе признание преимущества рыночных императивов над социальными. Другие же исследователи рассматривают веру в силу рынка как социальный конструкт, который эффективно поддерживается всемирными организациями (например, МВФ, Всемирный банк). [5, 20-21], [11, 534-536].

Иначе говоря, неолиберализм – форма идеологии, которая сегодня фактически сняла остроту противоречий между консерватизмом и социал-демократией, превращая эти движения из самостоятельных мировоззрений на две очень схожие формы одного того же мировоззрения. Суть неолиберализма заключается в десоциализации общественного производства при одновременном примате рыночных императивов над общественными. Как следствие, формируется более атомизированная и приватизированная система, необходимым компонентом которой становится переход от государства всеобщего благосостояния (welfare state) к государству всеобщего труда (workfare state). Это приводит к упадку кейнсианского национального государства всеобщего благосостояния, каковое заменяется шumpетерианским постнациональным режимом труда. Под режимом труда имеется в виду отказ от кейнсианской политики полной занятости в пользу подчинения социальной политики требованиям гибкости рынка рабочей силы и системной конкурентоспособности.

Сокращение бюджетных расходов на образование, здравоохранение и социальное обеспечение легитимируется с помощью нового определения гражданина, который рассматривается не столько как участник республиканской публичной сферы, сколько как потребитель и/или инвестор, действующий в рамках рынка. Объективными факторами большого влияния идеологии неолиберализма в политических кругах стали усиление конкуренции на мировом уровне и обострение борьбы за инвестиции. Мобильный транснациональный капитал постоянно оказывает давление на национальные государства,

имея целью дерегулирование их экономик, снижения налогов и предоставления льгот корпоративным деятелям.

В плоскости неолиберального мышления государство дискредитируется и воспринимается не как средство решения проблемы, а как составляющая проблемы. Соответственно, утопическая вера в рынок остается привлекательной основой для оптимистичной политической риторики. Неолиберальные политические рецепты сохраняют легитимность и харизму, не смотря на очевидность проблем, порождаемых жестким соблюдением прорыночной ортодоксии.

Социологическая наука с момента своего зарождения уделяла большое внимание аспекту развития общества. Изобретатель самого термина «социология», О. Конт использовал для рассмотрения общественного движения концепцию социальной динамики. Другой ранний теоретик социологии, заложивший основу ее институционализации как науки, Э. Дюркгейм, рассматривал социологию как сравнительную дисциплину, которая анализирует социальные изменения. Свое видение изменяющегося общества и вектора таких изменений представили А. Смит, К. Маркс, Г. Спенсер. Одну из наиболее совершенных представлений о развитии как о рационализации общественной жизни представил М. Вебер. На протяжении XX века свой важный вклад в разработку проблемы внесли Т. Парсонс, П. Сорокин, Ч. Тилли, Т. Скочпол, П. Эванс, И. Валлерстайн, А. Г. Франк. К современным исследователям неолиберализма относят И. Валлерстайна, Г. Дерлугьяна, Б.Кагарлицкого, А. Малюка, Б. Джесопа [2], [6, 5-8], [8], [13].

При всем богатстве политических сил, что действуют на мировой арене, все они вне зависимости от деклараций – зачастую противоположного характера - *de facto* предлагают именно неолиберальный путь развития (так, британский ученый К.Хей демонстрирует, как под видом модернизации, лейбористы осуществили конвергенцию с консерваторами на основе неолиберальных принципов) [12].

Концепция развития в рамках неолиберализма редуцируется к экономическому развитию, а последнее – к дерегуляции рынков, преимущественно финансовых рынков, при одновременном ужесточении репрессивного характера государства по отношению к непривилегированным группам [1], [17]. «Развитие» в рамках неолиберальной парадигмы подразумевает дихотомию «развитые» vs. «развивающиеся» государства, т.е. экономическое неравенство между странами «ядра» и «периферии», которое проистекает не из несправедливого/неравного устройства современной капиталистической мир-системы, а является результатом разной степени модернизированности того или иного социума. Способ осуществления такого «развития» раскрывается с помощью другой характерной для либерализма категории, «рыночной свободы», которая тут понимается узко, как невмешательство государства в экономику. Соответственно рецептом панацеи для достижения «развитого» общества становится *laissez-faire*. Выявление связи категорий «развития» и «рыночной свободы» является чрезвычайно важным, поскольку относится к ядру доминирующей сегодня неолиберальной парадигмы [6, 44].

Таким образом целью статьи является экспликация интеллектуальной генеалогии неолиберализма в контексте эволюции категорий «развития» и «рыночной свободы» в социологии развития и модернизации.

Развитие понимается авторами «как взаимодействие экономического роста, консолидации институций демократии, участия в политике и уважения к правам человека в сочетании с равенством возможностей и общим благосостоянием. Следовательно развитие может пониматься и как основа эмансипаторских проектов, и как средство контроля: социального - внутри границ индивидуальных обществ и политических - в плоскости межгосударственной системы. Развитие больше сосредоточивается на изменениях на макроуровне: экономическом росте, развитии/перестройке государства, социальной политике. Но все эти действия не могут не отражаться на индивиде, его ценностях и стратегии построения социального действия. Соответственно, развитие и модернизация переплетаются, поскольку новая идентичность члена национального (мнимого) сообщества (микроуровень) может возникать как следствие внедрения государством соответствующей образовательно-политики (макроуровень)» [5, 201].

Современное общество в социологии *argot* понимается как развивающееся – вне зависимости от конкретного способа и вектора этого развития [6; 28-29]. Однако, как убедительно показывает И.Валлерстайн, подобное, кажущееся нам самоочевидным, понимание общественных процессов зародилось относительно недавно [2]. До эпохи Нового Времени общественный идеал виделся диаметрально противоположно - в прошедшей эпохе, «Золотом Веке» - подобная визия объединяет античную философию со средневековым богословием. Соответственно любые социальные изменения носили негативный характер, отдаляли общество от его оптимального состояния. Подобная

ультраконсервативная (хотя и не осознаваемая еще как консервативная) идеология существенно ограничивала идейное обоснование любых общественных реформ, и адекватно породила потребность в новом понимании социальных процессов.

Одним из первых ярких проявлений нового видения общества можно считать спор «старых» и «новых» во французской литературе конца XVII века, когда Шарль Перро на заседании Академии Франции в присутствии короля Людовика XIV огласил поэму «Век Людовика Великого» («Le Siècle de Louis le Grand», 1687). Поставленное в ней под сомнение величие античной эпохи, приоритет современных писателей относительно античных литературных образцов вызвало негодование в лагере «древних», для которых античное наследие было абсолютным эталоном вне времени – среди них оказались теоретик классицизма Никола Буало, поэт и драматург Жан Расин, поэт и баснописец Жан де Лафонтен. Несомненно, что основу такого спора заложили и Реформация в поле идеологии, и последовавшее постепенное вытеснение античного наследия из естественных наук, – однако именно во Франции эпохи Нового Времени вопрос был поставлен ребром. Этому во многом способствовала ранняя централизация абсолютистского государства, и, соответственно, быстрое развития искусства, в том числе литературы, для широкого круга просвещенной знати. Однако эта тенденция не стала локальной, наоборот, достаточно быстро была экспортирована в другие государства континентальной Европы и пересекла Ла-Манш, где оказала существенное влияние на становление английской литературы и общественных наук [6, 28], [9, 1-2].

Другой стороной этого вопроса является осознание современниками своего общества как «модерного», развитого. Сам термин впервые был использован в конце V века латинскими богословами, чтобы отделить «просвещенную» христианскую эпоху от «темного и языческого» Римского прошлого. Однако использовался термин в духе сторонников превосходства античной традиции, соответственно в дихотомии «новое-античное» декларировался примат последнего [6, 28-29].

Осознание необходимости развития общества одновременно с противопоставлением наличествующего общественного устройства прошлым закономерно приводит к необходимости выработки конкретной методологии, которая покажет наиболее эффективный путь изменения общественных отношений. При этом такая методология трактовалась в духе модерной эпохи – она должна была быть всеобщей, научной, то есть опираться на эмпирические данные, которые можно подвернуть эмпирической проверке, и, наконец, она должна предполагать выражение в конкретных практических реформах.

Несомненно, что подобный запрос породил разнообразные пути его разрешения, в частности одним из первых в социальных науках стала социальная физика, позднее социология Конта [5, 164]. Однако наиболее перспективным в данном контексте мне видится обращение к утилитарной традиции в английской социальной философии 1700-1800 годов, поскольку именно в ее рамках зародилось симбиотическое отношение «развития» и «рыночной свободы», и соответственно оформилось идеология, ставшая позднее известной как либерализм, который в свою очередь, создал предпосылки для возникновения неолиберализма. Именно в ее рамках категория развития была вначале легитимизована, а позднее надолго монополизирована.

Начать историко-социологический экскурс в английскую утилитарную традицию стоит с английского социального теоретика Томаса Гоббса, одного из основателей теории общественного договора. Его видение общества существенно отличалось от такого сторонников позднее оформившегося либерального подхода, однако основа их общественно-политической системы была заложена именно в его работах. Основой его протосоциологической теории был достаточно новаторский тезис о том, что все люди рождаются равными и в одинаковой мере свободными, однако им присущи соперничество из-за страсти к наживе, недоверие к другим для обеспечения собственной безопасности и честолубие. Из этого проистекает естественное состояние «войны всех против всех», однако со временем инстинкт самосохранения и разумное стремление каждого человека к миру провоцируют переход к «общественному договору» - системе норм, установленной людьми для общего блага и положившей конец естественному состоянию, однако лишив людей части естественных прав. Результатом такого соглашения стало государство, абсолютный суверен, обеспечивающий соблюдение условий этого договора, а следовательно – мир и безопасность всего общества и ограниченный в своих действиях лишь Божьей волей и естественным законом. Важную роль в поведении отдельных членов общества играет мораль, понимаемая материалистически, как естественный закон, заключающейся в стремлении каждого члена общества обеспечить свою безопасность и удовлетворение потребностей. Такой моральный долг совпадает с вытекающими из общественного договора личными моральными обязанностями – эта система была позже

взята на вооружение адептами (нео)либерализма. Из подобной концепции логично вытекает видение члена общества как рационального индивидуалиста, предложенное позднее Локком. Однако визия общественного управления Гоббса отлична от либеральной. В период гражданской войны он решительно осуждал антимонархистов, в области социальной политики был сторонником невозможного для свободного рынка принудительного трудоустройства и государственной борьбы с безработицей путем создания занятости на «полезных промыслах» [5, 24], хотя его взгляды далеки от классического протекционизма, так его суверен должен оказывать равную поддержку всем экономическим субъектам.. Иначе говоря, в сфере регулирования экономики Гоббса необходимо рассматривать скорее как предшественника концепции государства, способствующего развитию, нежели как либерального адепта, хотя его социологические конструкции позже легли в основу именно последнего мировоззрения.

Выдающийся современный американский социолог Рэндалл Коллинз в своей работе «Четыре социологических традиции» («Four Sociological Traditions», 1994) констатирует, что основы либерального мировоззрения были заложены позднее, в эпоху «Славной революции» 1688–1689 годов. В ее ходе не снискавший популярности ни у консерваторов-тори, ни у недавно сформировавшейся им в противовес либеральной оппозиции-вигов, король Яков II Стюарт был свергнут. Заговорщики при помощи интервенции войск Вильгельма Оранского быстро одержали победу, работа парламента была восстановлена, а королевская власть была ограничена «Биллем о правах». Идеологом этих событий стал яркий представитель протосоциологического научного знания Джон Локк – изгнанный из Англии Яковом и возвратившийся вместе с Вильгельмом Оранским. Именно ему принадлежит наиболее полное выражение прогрессивного вектора общественного развития, заложенного в Англии в эту эпоху. Основой общественных взглядов Локка является примат рационального индивида, наделенного природными правами, над обществом, которое является лишь суммой таких индивидов. Свое мировоззрение индивид формирует только на основе чувственного опыта, ничто априорное ему не присуще. Такая логическая система, не смотря на свою слабую связь с вопросами общественного развития, несла в себе громадный потенциал. Подобный эмпиризм автоматически нивелировал культурную традицию как оправдание общественного консерватизма, формировал историю каждого следующего поколения с нуля, исходя лишь из условий его существования. Гибкие реформы в таком случае становились источником рационализации общества для блага всех индивидов, в нем живущих [4, 137-138], [15, 532].

Практическая реализация подобной визии общественного развития предполагала следующий пакт: конституционную монархию, разделение властей, верховенство закона. Функции государства сводились к только гарантии фундаментальных естественных прав: личной свободы и собственности на продукты своего труда, соответственно оптимальным является минимальное вмешательство государства в общественную жизнь – все эти тезисы стали позже ядром либеральной идеологии, заодно привнеся в нее и концепцию развития, активного изменения существующего социального порядка. У Локка это выражалось в «праве народа на восстание против тирании» - тезисе, логично следующим из признания неотъемлемых прав человека и наиболее полно развитом в «Два трактата о государственном правлении» («Two treatises of government», 1690). Фактически мы видим взятое в конкретной форме «право общества на рациональное (для Локка) саморазвитие» [4, 138], [7], [15, 534].

Куда более реалистичную позицию занял другой социальный теоретик, последователь Локка Дэвид Юм. Его индивид уже руководствуется не личной рациональностью, а привычным для него опытом. Таким образом Юм дает простое объяснение тому факту, что люди мирятся с не полезными лично для них социальными институтами. Однако решение этого вопроса сразу поставило другой, не менее важный, ответ на который Юм найти так и не смог - откуда, в таком случае, вообще происходят социальные изменения? Позиция Юма достаточно консервативна – однако не стоит считать ее реакционной. Если Локк жил в революционную эпоху и в качестве одной из основных задач видел изменение общественного строя, то для эпохи Юма куда более важным было сохранение достижений революции [4, 139], [10].

Следующей вехой формирования неолиберального понимания развития стали идеи, изложенные Бернардом де Мандевилем в его сатирических произведениях «Ропущий улей, или Мошенники, ставшие честными» (The Grumbling Hive: Or knaves turn'd honest, 1705) и более позднем переиздании - «Басня о пчелах, или Частные пороки — общественные выгоды» (The Fable of the Bees: Or private vices, publick benefits, 1714). Их суть сводилась к достаточно очевидному сейчас, хотя несомненно новаторскому для своей эпохи тезису о том, что расточительство, тщеславие и легкомысленное потребление служат развитию

торговли в частности и экономики вообще. Фактически рост потребления признавался залогом прогрессивного экономического развития [4, 140-141].

Своего рода антитезисом к концепции Бернарда де Мандевиля стала куда более совершенная теория Адама Смита. В современных социологии и экономической теории его концепция обычно воспринимается достаточно узко, как своего рода «ода свободному рынку». Однако выдающийся американский социолог итальянского происхождения Джованни Арриги занял диаметрально противоположную позицию относительно наследия Адама Смита, фактически заново открыв его для социологии. По его мнению, понимание Смита как идеолога саморегулирующегося рынка, дерегуляции и приватизации является конструктом сторонников радикального неолиберализма, которые достаточно избирательно трактуют его наследие [5, 368-369].

Ключевым для понимания категории развития у Адама Смита является его видение общества как состоящего из 3-х социальных классов: живущих на ренту с земли, на зарплату и на прибыль с капитала. При этом если интересы первых двух классов по мнению автора совпадают с интересами общества в целом, то интересы капиталистов обособлены, а порою и деструктивны. Соответственно идеалом общественного развития у Смита становится не европейская «промышленная революция», а азиатская «трудолюбивая революция» в терминологии Арриги. Подобную дихотомию можно охарактеризовать таким образом: «Первая основывается на капиталоемком и энергоемком производстве, в то время как сутью второй были капиталовложения в труд людей». Такая экономическая динамика являет собою пример поступательного развития при сохранении существующих общественных форм, в отличие от капитализма, развитие которого неизбежно приводит к стремительному разрушению существующих на момент его зарождения общественных институтов. Применение к «трудолюбивой революции» эпитета «азиатская» не случайно, сам Адам Смит в «Богатстве народов» анализирует экономику Китая, наиболее экономически развитого государства своего времени. С точки зрения Смита путь развития Поднебесной – «естественный», ориентированный на внутреннюю экономическую политику, и противопоставляется с «неестественным» европейским путем развития, основанном на экстенсивной внешней политике и неограниченном накоплении капитала. Таким образом взгляды Смита фактически были куда ближе к сторонникам парадигмы государства, способствующего развитию, нежели к позиции адептов неолиберального пути развития [5, 369-371].

Одним из наиболее известных адептов либерализма в социологии и последним из представителей классической английской социологической школы является Герберт Спенсер. Его деятельности приходится на конец XIX века и является продолжением традиции Конта. Будучи представителем органицизма, Спенсер идентифицировал общество с живым существом. Однако, в отличие от Конта, Спенсер стоял на куда более консервативных позициях, в его интерпретации любые реформы были неестественны и нецелесообразны; они могли только ухудшить положение, поскольку рост общества, как и любого другого организма, должен быть природным. Такое видение делало общественным идеалом концепцию *laissez-faire*, т.е., полного невмешательства государства в экономику [12, 54-55].

При этом органицизм Спенсера нельзя считать абсолютным: вместо достаточно логичного для этого течения социального реализма, примата общества над индивидом по аналогии примата всего организма над клеткой, Спенсер противопоставляет по этой линии биологическое и социальное. Его человек максимально атомизирован и индивидуалистичен, зато имеет право на все, что не задевает права других. Политические права гражданина существуют постольку, поскольку они помогают защищать права личные, но не служат консолидации общества. Способом выживания такого индивида является своего рода «борьба всех против всех» за ограниченные ресурсы – на Спенсера большое влияние оказывали работы Мальтуса – при этом в такой борьбе выживание сильнейшего является естественным и не должно быть предметом вмешательства государства. Подобную социально-политическую позицию Спенсера принято обозначать как «социальный дарвинизм», на позицию Спенсера действительно во многом повлияли ранние издания «Происхождения видов». Однако именно Спенсер впервые использовал афоризм «выживание сильнейшего» («*survival of the fittest*») в работе «Принципы биологии» (*The Principles of Biology*, 1864), в связи с чем Чарльз Дарвин ссылается на него в более позднем, пятом, переиздании своей знаменитой работы [12, 55].

Не менее важна для понимания Спенсеровской визию социального развития его эволюционная теория. История человечества представляется Спенсеру как движение от простых к сложным, правильнее сказать усложненным формам. Количественное увеличение общества ведет к появлению более крупных структур и дифференциации функций в их

рамках. Группы не являются статичными, они сливаются, более крупные поглощают меньшие. Соответственно увеличению меняется и способ существования обществ: на смену воинственным, основанным на увеличении за счет присвоения приходят индустриальные, для которых война теряет функциональный характер и служит уже регрессором. В основе нового общественного устройства лежит рациональная кооперация, разделение труда и поощрение индивидуальных достижений, а не врожденных качеств. Такой общественный прогресс несомненно служит совершенствованию общества, не смотря на то, что принцип «выживания сильнейшего» распространяется и на эту сферу [12, 56].

Принятие тезиса о естественности и полезности общественных изменений автоматически оправдывает любые процессы, происходящие при невмешательстве государства в экономику. Это было понято современниками Спенсера в социологии, сторонниками государственного амелиоризма, который согласовывался с логикой политики Империи, что породило антиспенсеровскую реакцию. Под влиянием критики Спенсер отказался от некоторых наиболее радикальных тезисов, однако продолжал отстаивать *laissez-faire* в политике и выживание сильнейшего в обществе [12, 54-57].

После пика популярности Спенсера в 1890-х английская социологическая традиция на долгие годы, фактически до 50-х годов, пришла в упадок из-за экономических кризисов и двух мировых войн. Не смотря на основание Социологического общества в 1903 году, начиная с 1907 и до первой половины 50-х британская социологическая наука с трудом находила себе место. В этот период не начитывались академические курсы, не издавались профильные журналы, не функционировали профессиональные ассоциации, социология отсутствовала как в практической, так и в теоретической формах. Фактически оплотом социологической науки оставались лишь школы социальной работы и курс эволюционной социологии в Лондонской Школе Экономики, преподаваемый Л.Т. Хобхаусом (L.T.Hobhouse) и его ассистентом Морисом Гибсбергом (M. Ginsberg), [14, 48-49].

Таким образом, на примере представителей классической утилитарной социологической традиции прослеживается тесная связь категорий «развития» и «рыночной свободы» в социологии в рамках либеральной парадигмы. Выбор именно утилитарной традиции не случаен: в ее рамках глубже всего анализировалось соотношение государства и экономики. Именно в этот период были заложены две противоположные визи развития в социологии, позже ставшие классическим либерализмом и его наследником сегодня – неолиберализмом, с одной стороны, и государственноцентристскими исследовательскими программами, с другой (например, концепцией государства, способствующего развитию). Разрыв между ними прошел по линии вмешательства государства в экономику и позднее стал одним из основных расколов в социологии развития и модернизации. Яркими сторонниками *laissez-faire* были Локк и Спенсер - именно в работах Локка залогом общественного развития было впервые признано невмешательство государства в экономику, Спенсер же сформулировал тот основной набор постулатов, который лежит и сейчас в основе любых либеральных конструктов. Концепция же Адама Смита, сейчас часто записываемого в лагерь сторонников свободного рынка была намного сложнее, и по своему духу приближалась скорее к осторожному выявлению тенденций с помощью «понимающей методологии» Вебера, нежели к обличительному пафосу Спенсера. Работы последнего стали квинтэссенцией всей утилитарно традиции и дали толчок развитию социологии по другую сторону Атлантики. Сейчас труды Спенсера представляют скорее историческую ценность из-за большой акцентуации последнего на органицизме, однако на тот момент они оказали огромное влияние на зарождающуюся американскую социологию, так Уильям Грэхем Самнер, первый из американских социологов, пребывал под большим влиянием работ последнего британского классика. Именно в США заложенные английскими утилитаристами идеи получили новую жизнь, став идейной основой неолиберализма - идеологии, которая в современном мире является гегемоном в сфере трактовки развития общества и формирования практически-ориентированных рецептов развития, а также экономической и социальной политики .

В дальнейшем перспективным представляется исследование рецепции идей английского утилитаризма на американской почве – как в рамках академического дискурса, так и идеологии. Тектонические трансформации, вызванные согласно удачной формулировке У. Черчилля «тридцатилетней мировой войной» (1914-1945), стали причиной перемещения экономической и военно-политической гегемонии в США. Как известно благодаря исследованиям плеяды социологов от А.Грамши и Т.Парсонса до М.Манна, идеология является важнейшим ингредиентом поддержания иных форм социальной власти. Социология развития и модернизации как автономная субдисциплина социологии возникает в послевоенный период именно в США. Сегодня, несмотря на заявления мыслителей самой разной идеологической направленности – от левых в лице И.Валлерстайна, до сторонников

(нео)либерализма в лице Н.Фергюсона – о том, что гегемония в рамках современной мир-системы перемещается из США в Китай, именно дискурсивные практики связанные с американской интеллектуальной, идеологической и политической традиций, являются доминантными со всеми вытекающими последствиями для формирования социально-экономической политики на глобальном и национальном уровнях. В этом контексте необходимо определить каким образом неолиберализм эволюционировал, а также какая связь существует между идеологией неолиберализма и социологией развития / модернизации.

Література

1. Вакан Л. Нарис неоліберальної держави: ринок праці, в'язниці та соціальна незахищеність / Лок Вакан; [Пер. с англ. Я. Охріменко, П. Охотін, А. Петушкова] // Спільне: журнал соціальної критики. – 2010.-№1, -с. 9-17
2. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Иммануил Валлерстайн; [Пер. с англ. под ред. Б. Л. Иноземцева]; Центр исследований постиндустриального общества. — М.: Логос, 2003. — 368 с.
3. Дерлугьян Г. Как устроен этот мир. наброски на макросоциологические темы [Текст]. / Георгий Дерлугьян. - М.: Изд. Института Гайдара, 2013.
4. Коллинз Р. Четыре социологических традиции /; Рэндалл Коллинз [перевод с английского Вадима Россмана]. - К. : Издательский дом «Территория будущего», 2009. — 320 с. - (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»).
5. Кутуев П. Соціологічна теорія поміж Сходом і Заходом [Текст] / Павло Кутуєв. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. - 376 с.
6. Кутуєв П.В. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм / Павло Кутуєв. - К. : Сталь, 2005. - 500 с.
7. Локк Дж. Сочинения / Джон Локк: - М.: Мысль, 1988. - В 3 т. - Т. 3. - С. 137-405.
8. Малюк А. Современная мир-система в XXI в.: новый мировой беспорядок / Андрей Малюк // Соціологічна наука і освіта в Україні . Вип. I. Концептуальні засади становлення та розвитку соціологічної науки і освіти в Україні. – К.: МАУП, 2000, 380 с. – С. 22–29.
9. Пучков. П.А. Спор «древних» и «новых» на исходе XVII века / Павел Пучков // Преподавание истории в школе. - 2006. - № 11. - С. 24–28.
10. Юм Д. Трактат о человеческой природе / Дэвид Юм. - . Мн.: ООО "Попурри", 1998. - 720 с.
11. Fourcade-Gourinchas M. The Rebirth of the Liberal Creed: Paths to Neoliberalism in Four Countries / M. Fourcade-Gourinchas, S. L. Babb // American Journal of Sociology. – 2002. - Vol. 108, № 3. - P. 533-579.
12. Hay C. That was Then, This is Now : the revision of policy in the modernisation of the British Labour Party / C. Hay // New Political Science. – 1998. – Vol. 20, № 1. – P. 7–34.
13. Jessop B. The Changing Governance of Welfare: Recent Trends in its Primary Function, Scale, and Modes of Coordination/ Bob Jessop // Social Policy and Administration Review. – 1999. – Vol. 33, № 4. – P. 348–359.
14. Kumar. K. Sociology and the Englishness of. English Social Theory / Krishan Kymar // University of Virginia. Sociological Theory. – 2011. – Vol. 19, № 1. - P. 41–64.
15. Schwoerer L. G. Locke, Lockean Ideas, and the Glorious Revolution / Lois G. Schwoerer // Journal of the History of Ideas. – 1990. - Vol. 51, № 4. - P. 531-548.
16. Theriault S. A. John Locke and the Second Treatise on Government [Електронний ресурс] / Sawyer A. Theriault // Studentpulse. – 2009. - Vol. 1, № 10. — Режим доступа до журн. : <http://www.studentpulse.com/articles/6/john-locke-and-the-second-treatise-on-government>
17. Wacquant L. From Slavery to Mass Incarceration: Rethinking the «race question» in the US /L. Wacquant // New Left Review. – 2002. – № 13. – P. 41–60

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ТА ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Танчер В. В.

доктор філос.наук, професор кафедри соціології

Київського національного університету культури і мистецтв

Деречіна А. В.

студентка V курсу кафедри соціології

Київського національного університету культури і мистецтв

В даній статті досліджено та проаналізовано оцінку якості життя на основі статистичних даних та результатів соціологічних опитувань респондентів у різних регіонах України. Було проведено угруповання регіонів України. Висвітлена необхідність врахування як статистичних, так і соціологічних аспектів в оцінці якості життя населення.

В данной статье исследована и проанализирована оценка качества жизни на основе статистических данных и результатов социологических опросов респондентов в разных регионах Украины. Была проведена группировка регионов Украины. Освещена необходимость учета как статистических, так и социологических аспектов в оценке качества жизни населения.

This paper assessed the quality of life based on statistical data and results of sociological surveys of respondents in different regions of Ukraine. There was conducted a grouping of regions of Ukraine. There is necessity of accounting both statistical and sociological aspects in assessing the quality of life of population.

Ключові слова: якість життя населення, диспропорції, індикатори, індекси, рейтинг.

Соціальна спрямованість регіональної політики України обумовлює необхідність більш детального і глибокого розгляду та вивчення якостей життя. В сучасному світі поняття якість життя має велике значення для визначення ступеня задоволення людини її існуванням, а також для порівняння умов життя у різних регіонах та на різних етапах розвитку суспільства [1].

В наш час в Україні все більше зростають диспропорції в різних сферах життя населення, що значно впливає на загальний стан громадян України. Рівень задоволеності/незадоволеності життям формується із взаємодії низки факторів: економічних, політичних, соціокультурних тощо. Все це впливає на загальний емоційний стан, рівень народжуваності, смертності, злочинності населення і т.д. Як можна побачити – якість життя населення важливий показник, за допомогою якого можна простежити як деградацію нації, так і стрімкий розвиток країни. Саме тому важливо досліджувати та стежити за динамікою змін в рівні показника якості життя, а також вчасно вживати необхідні заходи для врівноваження диспропорцій.

Головною метою даної статі є виявлення диспропорцій і оцінка загальної задоволеності життям населення різних регіонів України, а також проведення ранжування щодо рівня якості життя окремих областей.

Головним завданням даної статі є дослідження та аналіз диспропорцій якості життя за допомогою комплексного опису поставленої проблеми.

Під якість життя населення (ЯЖН) сьогодні найчастіше розуміють комплексну характеристику природно-кліматичних, соціально-економічних, екологічних та соціокультурних умов життєдіяльності населення і положення людини в суспільстві [2].

Основою даної роботи є виявлення диспропорцій в ЯЖН за допомогою аналізу різних груп суспільно-географічних показників та зіставлення отриманих результатів з даними соціологічних опитувань в різних регіонах України.

Дані були зведені в 6 блоків індикаторів:

Демосоціальні індикатори;

Соціально-економічні індикатори;

Економічні індикатори;

Соціально-інфраструктурні індикатори ;

Соціально-екологічні індикатори;

Соціально-культурні індикатори [2].

Кожен з блоків індикаторів містить характерні для регіонів статистичні показники на основі яких були розраховані індекси [4,5].

Для більш наглядного сприйняття було проведено сумування індексів як для оцінки впливу на якість життя по кожному з блоків індикаторів, так і для оцінки регіональних диспропорцій якості життя населення України в цілому.

Для розрахунку індексів по кожному з показників в даній роботі була використана наступна формула:

$$I_{\text{яжн}} = \left(\sum \frac{X_{\text{max } i} - X_{ij}}{X_{\text{max } i} - X_{\text{min } i}} \right) + \left(\sum \frac{X_{ij} - X_{\text{min } i}}{X_{\text{max } i} - X_{\text{min } i}} \right),$$

в якій перша частина використовується для розрахунку показників стимуляторів, а друга – для дестимуляторів.

Де $I_{\text{яжн}}$ - сума індексів чи рейтингова оцінка регіонів за кожним з показників;

X_{ij} - фактичне значення *i*-того показника *j*-того регіону;

$X_{\text{max } i}$ – максимальне значення *i*-того показника в розрізі всіх регіонів;

$X_{\text{min } i}$ – мінімальне значення *i*-того показника в розрізі всіх регіонів.

Користуючись даною формулою, були отримані дані, виходячи з яких було проведено групування регіонів. В результаті проведеної роботи було виділено 5 груп регіонів за якістю життя населення: 1 група – найвища; 2 група – висока; 3 група – середня; 4 група – низька; 5 група – найнижча.

До першої групи зі значним відривом увійшла лише столиця України – м. Київ (рис.1). Вона має найкращі результати по якості життя населення в 4 із 6 блоків індикаторів. Особливо сильні позиції Києва в блоках економічних та соціально-економічних індикаторів.

До другої групи увійшли: Київська, Чернівецька, Одеська, Львівська, Закарпатська, Рівненська, Волинська, Івано-Франківська, Хмельницька та Харківська області (рис.1). В цій групі західні регіони мають хороші показники за рахунок демосоціального, соціально-культурного та соціально-екологічного блоків індикаторів. А Київська, Одеська та Харківська – мають високий рейтинг переважно завдяки блоку соціально-економічних та соціально-культурних блоків.

До третьої групи увійшли Тернопільська, Вінницька, Полтавська, Херсонська, Чернігівська, Миколаївська, Житомирська, Запорізька області та АР Крим (рис.1). Ці регіони в своїй більшості мають низький рейтинг в блоці економічних індикаторів, окрім Запорізької і Полтавської областей, які мають невисокі показники в соціально-екологічному та в соціально-інфраструктурному блоках індикаторів. Для цієї групи регіонів також є характерним середній рейтинг для більшості областей в соціально-інфраструктурному, соціально-культурному та соціально-екологічному блоках.

До четвертої групи увійшли: Дніпропетровська, Черкаська, Кіровоградська, Луганська та Сумська області (рис.1). Вони мають низькі показники в блоках соціально-інфраструктурних та демосоціальних індикаторів, середні в соціально-культурних індикаторах, середні та низькі по соціально-економічним та соціально-екологічним блокам індикаторів.

До п'ятої групи, з великим відривом від четвертої, увійшла лише Донецька область (рис.1). Вона має найнижчі показники в соціально-культурних, соціально-екологічних та демосоціальних блоках індикаторів та низькі в соціально-інфраструктурному та соціально-економічному.

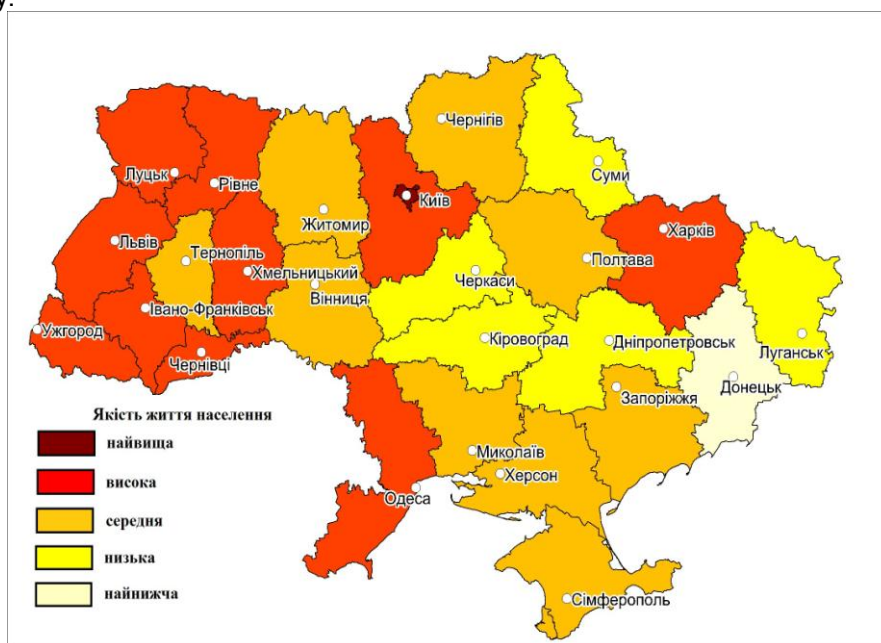

Рисунок 1. Регіональна диференціація якості життя населення

При оцінці ЯЖН крім статичних даних необхідно враховувати і реальну думку населення, яка показана в результатах соціологічних досліджень.

Аналізуючи результати даних соціологічних досліджень, можна побачити, що найбільшою, задоволеність якістю свого життя є у мешканців Вінницької, Івано-Франківської і Волинської областей. В той час, як статистичні дані дають декілька іншу інформацію (див. вище – група 1,2). Що стосується низької якості життя, то такою її в цілому відмітили жителі Дніпропетровської та Миколаївської областей, хоча в рейтингу, показаному вище Миколаївська область відноситься до 3 групи, тобто середня ЯЖН. Щодо найнижчої ЯЖН, то такою її відмітили мешканці Луганської, Харківської, Тернопільської та Донецької областей. Подивившись на результати статистичних даних, можна побачити, що Тернопільська і тим паче Харківська область не відповідають цим даним [3].

Оперуючи статистичними даними та результатами соціологічних досліджень, можна зробити висновок, що найбільш високою ЯЖН була відмічена в м. Київ та західних областях. Трохи нижчою – в Київській, Одеській областях та АР Крим. Середня ЯЖН співпадає з вищевикладеною інформацією, а найнижчою оцінка ЯЖН по двом критеріям є в Луганській та Донецькій областях.

Тож, підбиваючи підсумок, варто сказати, що для більш точного, глибокого та повного аналізу ЯЖН, необхідно враховувати не лише статистичні дані, а й результати соціологічних досліджень, які включають в себе окрім показників, які є в статистиці, ще й психологічний та емоційний стан людей, що саме і впливає на кінцеву оцінку ЯЖН респондентами.

Як висновок, можна зазначити, що оцінка якості життя залежить як від економічних характеристик регіону (таких як рівень зайнятості населення, розмір заробітної плати), соціокультурних (таких як кількість часу для відпочинку, здатність якісно його використовувати, рівень забезпечення різних пільг тощо), так і загальної задоволеності життям, роботою, рівнем медичного обслуговування, екологічними умовами. Таким чином, термін «якість життя», хоч і має переважно суб'єктивний характер, тому що «переломлюється» через людську свідомість, проте сама людина, роблячи оцінку соціальних явищ, виходить з об'єктивних даних навколишнього світу [3].

Література

1. Вольська О.М. Шляхи забезпечення зростання рівня якості життя населення країни // Економіка будівництва і міського господарства. – 2011. – том 7, №2. – С. 73-79.
2. Гукалова І. В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: монографія / Інститут географії НАН України. – К., 2009. – 347с.
3. Смакота В. Регіональна специфіка якості життя населення // Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 208-216.
4. Статистичний збірник «Регіони України» за 2011 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка Ч.І – Київ, 2011. – 358 с.
5. Статистичний збірник «Регіони України» за 2011 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка Ч.ІІ – Київ, 2011. – 783 с.

УДК 316.4.063.3+316.74:37+ 316.614.5

СВІТОВІ СТРАТЕГІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Мігалуш А. О.

викладач кафедри політології, соціології та соціальної роботи НТУУ «КПІ»

Стаття присвячена порівняльному аналізу стратегій розвитку інклюзивної освіти для дітей з особливими потребами в різних країнах світу. В роботі автор робить спробу систематизації даних на основі виділення факторів, що стимулюють формування нової освітньої політики щодо інвалідів. А також визначає плюси та мінуси природного та законодавчого шляхів розвитку інклюзії.

Стаття посвящена сравнительному анализу стратегий развития инклюзивного образования для детей с особыми потребностями в разных странах мира. В работе автор делает попытку систематизации данных на основе выделения факторов, которые стимулируют формирование новой образовательной политики относительно инвалидов. А также определяет плюсы и минусы естественного и законодательного путей развития инклюзии.

The article is devoted to the comparative analysis of development inclusion education strategy for people with special needs in different countries of the world. In the work the author tries to systematize data on selection factors basis, which stimulate formation of a new educational policy for disabled people. And also identifies pros and cons of natural and legal inclusion ways.

Ключові слова: люди з особливими потребами, інклюзивна освіта, природний та законодавчий шлях розвитку інклюзії.

Сучасний світ нарешті дійшов до розуміння того, що кожна дитина має виховуватися в родині. Адже перебування в закритих стаціонарних закладах призводить до появи утриманців, які не приносять користі суспільству. Вихідці з інтернатів в дорослому житті відтворюють модель стосунків яку вони засвоїли в дитинстві, що кардинально відрізняється від загальноприйнятих принципів комунікації. Саме тому їх частіше за все відторгають, як «інакших», нав'язують їм ярлички «слабших» і «нижчих за соціальним статусом». Але за сучасних умов розвитку демократії ця ситуація змінюється. Уряд кожної країни прагне зробити все для того щоб всі її члени мали рівні права і свободи не залежно від стану здоров'я, релігійної, етнічної приналежності. Саме тому сьогодні набуває розмаху рух за інтеграцію в загальний соціальний потік раніше «витіснених» соціальних груп. Щодо дітей з особливими потребами ця тактика розвивається у вигляді політики гейткіпінгу та інклюзивної освіти.

Вагому роль у дослідженні особливостей становлення нових стратегій виховання та навчання дітей з інвалідністю та їхньої соціальної інтеграції відіграють на сьогодні вчені саратовської школи – Є.В. Белозерова, Д.В. Зайцев, Г.Г. Карпова, Е.К. Наберушкіна, П.В. Романов, А.А. Чернецька, О.Р. Ярьська–Смирнова. Трансформаційні процеси в системі освіти на шляху до інклюзії в різних країнах світу розглядають й такі вчені як: Е.Р. Даніелс, К. Стаффорд, І. Парашіва, С. Богданова, Т. Жулковская, В.Р. Різер, А.Р. Маллер, М. Біббі. Щодо вітчизняних досліджень питання освітньої інтеграції дітей з особливими потребами то вагому роль тут відіграють практики, які безпосередньо долучені до впровадження новітніх технологій виховання та навчання в Україні: О.М. Дикова-Фаворская, А.А. Колупаєва, Л.В. Антонюк, О.О. Патрикеєва, Н.З. Софій, І.В. Луценко, І.П. Василашко. В більшості випадків науковці роблять поверхневий аналіз історії становлення інклюзії за кордоном і не акцентують свою увагу на тому які прорахунки, недоліки або досягнення були зроблені в інших країнах, як цей досвід можна запозичити при розвитку власної системи виховання та навчання дітей з особливими потребами. Тобто інформація є фрагментарною і доволі несистематизованою та вона, в більшості випадків, не має практичного значення, виявляється простою констатацією історичних фактів. Саме ці недоліки стали поштовхом до написання даної роботи. В статті буде зроблена спроба:

- 1) виділити шляхи розвитку інклюзії на основі аналізу історичних фактів;
- 2) дослідити під впливом яких факторів відбувався перехід до нових форм навчання та виховання дітей з особливими потребами;

3) порівняти стратегії інклюзії різних країн та визначити можливий шлях розвитку даного явища в Україні.

Головна мета даної роботи це відображення того як суспільство проходило шлях від сегрегації людей з особливими потребами в закритих структурах до інтеграції їх в загальний освітній потік та виведення рекомендацій щодо покращення інклюзії в Україні на основі світового досвіду.

Якщо проаналізувати історію становлення такої форми інтегративної освіти як інклюзія в різних країнах, в яких вона вже закріпилася і функціонує не один рік, то можна помітити, що цей процес йшов різними шляхами. В цілому можна виділити два напрямки розвитку: законодавчий і природний (в науковій літературі часто розглядається як вимушена інтеграція).

В країнах, які пішли законодавчим шляхом, інтегративне навчання з'являється поступово завдяки реформуванню системи освіти. Інколи такі зміни впроваджуються під тиском батьків та захисників прав людей з особливими потребами (Італія, Великобританія, США, Данія), а інколи з ініціативи уряду (Швеція, Франція, Канада та ін.).

Наприклад, в Італії процес включення дітей з особливими потребами в загальний потік почався на рубежі 60-х і 70-х рр. ХХ ст. у надрах суспільного руху «Демократична психіатрія», який очолив священик Ф. Базаглія. «Цілями цього руху були досягнення прогресивних змін у психіатричних лікувальних закладах, скасування соціальної ізоляції людей з порушеною психікою, що були, по суті, в'язнями психіатричних лікарень. Лідери цього руху вважали, що у нанесенні психологічних травм та погіршенні стану здоров'я винуваті в першу чергу суспільство і школа, тому вони повинні змінюватися, щоб не здійснювати негативного впливу на людину»[7, с. 357]. Ініціатива спеціалістів була з часом підтримана урядом, а згодом й громадою і саме завдяки цьому інклюзія стала реальністю для дітей з особливими потребами в Італії.

Іншим прикладом може бути досвід Великобританії, тут ініціаторами змін виступали батьки. В даній країні вагомий вплив на навчання дітей з особливими потребами дуже довго здійснювали медики, які спрямовували дітей до спеціальних шкіл. В 1944 році в Великобританії існувало 11 типів таких закладів (в той час як в СРСР навіть в 80-х роках налічувалося всього 8 типів шкіл), але і їх не вистачало для всіх дітей, тому з 1960 року розпочався рух за розширення мережі шкіл, який очолили батьки. Першими отримали можливість впливати на політику міста і лобювати впровадження інклюзивної освіти батьки у Лондоні в 1984 році. Вони стали членами Ради міста і через неї почали впроваджувати інновації. Але дуже довго громадськість чинила опір таким змінам. Як загальнодержавний рух боротьби з дискримінацією людей з особливими потребами та за впровадження навчання на рівних почав формуватися лише з 1997 року. Вагому роль в цій боротьбі почали відігравати не лише батьки, а й різноманітні державні та недержавні структури. Наприклад, Альянс інклюзивної освіти (1989 р.) є одним з головних інформаторів уряду про порушення норм і принципів освіти дітей з особливими потребами в загальноосвітніх закладах.

Велика Британія не є єдиною країною, в якій контроль за інклюзією здійснюють батьки. Наприклад, в Нідерландах діти з особливими потребами за програмою «Навчаємося разом» (за іншим перекладом – «Ідемо до школи разом») мають можливість навчатися в загальному потоці, якщо з цим погоджуються батьки. Подібна ситуація й в Польщі. Тут підготовки дітей з обмеженнями до інтеграції в систему загальної освіти здійснюється в родині або в спеціалізованих денних центрах для батьків. І за півроку перед тим, як віддати дитину до звичайної школи в Польщі розпочинається робота з батьками і вчителями: активне спілкування, обмін програмами, досвідом. Тобто існує підготовка до інтеграції в якій найбільшу роль відіграють знову ж таки батьки.

В Швеції навпаки держава, без жодного тиску з боку зацікавлених груп, взяла на себе відповідальність за життя дітей з обмеженими можливостями. Так за «Законом про допомогу розумово відсталим (1968) було зрівняно в правах дітей з розумовими вадами зі звичайними дітьми і визнано їх такими, що підлягають навчанню» [5, с.7]. Крім того в цій країні існує ряд нормативних документів, що спрямовані на реалізацію освітніх прав дітей з особливими потребами: Закон про початкову освіту (1842), Закон про обов'язкове восьмирічне навчання глухих (1889) Закон про обов'язкове навчання сліпих (1896). В Швеції діє й система курсів які спрямовані на підтримку батьків особливих дітей. Родинам надаються дошкільні консультації та за всім, що відбувається з дитиною та її близькими спостерігають фахівці реабілітаційних центрів, які в більшості випадків є знову ж таки працівниками державних структур.

Існують випадки й коли державна політика наносить шкоду дітям з особливими потребами. Прикладом може слугувати ситуація яка склалась в Канаді після оприлюднення звіту Національної комісії з забезпечення якості освіти в 1983 р. «Нація під ризиком» де було надано інформацію про те яку шкодуносять спеціалізовані заклади освіти дітям та суспільству і саме тому було вирішено їх ліквідувати, а вихованців відправити до

загальноосвітніх структур. Під тиском громадськості та уряду «у напрямі до інклюзивного навчання відкрили свої двері школа для глухих у Британській Колумбії, а учнів послали вчитися до найближчих масових шкіл. Для учнів і вчителів це була просто катастрофа, тому що вони не були готові до цього. Крім того, на місцях були відсутні необхідні послуги. Наступного року школу відкрили знову» [6]. Знадобився час для того щоб виправити ситуацію та підготувати масові школи для роботи з дітьми з особливими потребами.

У Литві в 1991 році Законом про освіту було визнане право дітей з особливими потребами на одержання освіти в найближчих до будинку школах. При цьому шкільні комітети почали використовувати більш жорсткі критерії прийому дітей у спеціальні школи, таким чином перешкоджаючи розвитку ізоляційної політики. Але перекриття доступу до спеціальної освіти без фінансової підтримки інклюзії призводить до того, що діти залишаються вдома і не відвідують заклади освіти. Слід зазначити, що навчання вдома не приносить користі дітям і призводить до появи соціальної ізоляції та повного виключення з усіх процесів життєдіяльності суспільства. В дорослому віці такі домашні вихованці не здатні повернутися в соціальну систему адже довгий час вони жили за іншими правилами і не підготовлені до конкурентної боротьби.

Законодавчий шлях розвитку інклюзії обрала й Україна. Але через низький рівень розробленості нормативної бази, що підтримувала розвиток інклюзії, а також через відсутність матеріального, кадрового та фінансового забезпечення батьки дітей з особливими потребами нерідко змушені повертатися до старих форм навчання і виховання (спеціальної або домашньої освіти). Так, наприклад в ст. 53 Конституції України зазначено, що кожен має право на освіту, громадяни мають право безкоштовно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі, всі ж інші форми освіти є загальнообов'язковими і доступними для всіх. Виходячи з цього кожна дитина і дитина з особливими потребами в тому числі має право на освіту. Але за ст. 23 кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. А отже, якщо батьки дітей «без інвалідності», викладачі, адміністрація шкіл вважатимуть освітню інтеграцію шкідливою до розвитку «здорових», тоді можна визнати її недоцільною і певною мірою незаконною. Таким чином виникає суперечність між ст. 23 і ст. 53 Конституції України.

В ст. 26 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено, що дискримінація дітей з особливими потребами забороняється. Держава повинна сприяти створенню для дітей з особливими потребами необхідних умов, рівних з іншими громадянами можливостей для повноцінного життя та розвитку з урахуванням індивідуальних здібностей та інтересів, гарантувати надання їм відповідної матеріальної, безкоштовної спеціальної медичної, дефектологічної і психологічної допомоги. Звичайно поєднавши ст.23 Конституції України та ст. 26 Закону України «Про охорону дитинства» можливо з впевненістю сказати, що найкращі умови які відповідають потребам особливих дітей, це умови стаціонарних закладів інтернатного типу або ж домашні.

Крім того слід зазначити, що долю дітей з особливими потребами вирішують не батьки, які мають право обирати форму навчання, а Медико-педагогічні комісії, які зазвичай пропонують відправити малечу до інтернату. Якщо ж батьки відмовляються це робити то за законодавством дитина навчатиметься за індивідуальною формою, тобто вдома. Навчання ж в звичайній школі передбачає перебування дитини в структурі на загальних підставах, тобто ніякого фінансування її особливих потреб не буде і вся відповідальність з забезпечення перекладатиметься з держави на батьків і адміністрацію закладу.

Більшість країн намагаються реформувати вже існуючу систему, в той час як існує ряд держав які навіть про інтеграцію і не замислюються. Це ті держави в яких інклюзія розвивається природнім шляхом. Їхній досвід є доцільним для дослідження адже він дає можливість зрозуміти в які сфери і коли має втручатися держава.

Природній шлях розвитку інклюзії характерний для тих країн, де діти з особливими потребами через низький рівень фінансування і розвитку спеціальної освіти навчаються в загальноосвітніх закладах зі «здоровими» однолітками. В більшості випадків така тенденція в сфері освіти спостерігається в деяких країнах Азії, Африки, Латинської Америки, дрібних острівних державах.

Природній шлях розвитку інклюзивної освіти дуже часто просто не помітний і тому мало досліджується. Прикладом є аналіз історичних аспектів становлення системи освіти в Папуа Нової Гвінеї. Тут «завдяки дослідженням було встановлено, що діти, які мали проблеми зі слухом або взагалі його втратили навчалися в загальноосвітніх школах за звичайною програмою»[9, 71]. Про те, що їх потрібно навчати, використовуючи спеціальні техніки, в деяких школах не думали ні вчителі, ні адміністрація, тобто фактично цим ніхто і не

цікавився, дітей просто вважали відстаючими. Вони засвоювали матеріал дещо повільніше за однолітків і це насамперед було пов'язано не тільки з хворобою, а й з відсутністю кваліфікованих спеціалістів і всіх необхідних ресурсів. Наприклад, в Папуа впроваджували інклюзивну освіту навіть не підозрюючи цього.

Інклюзивна освіта є не новою концепцією й для Уганди, тут вона теж розвивалась природнім шляхом. Люди з особливими потребами в цій країні завжди захищалися родиною і громадою. Вони навчалися так як і інші в процесі заняття практичною діяльністю, а потім і в загальноосвітніх закладах. Хоч за офіційними даними освіта таким дітям не надавалася, але в дійсності вона в повній мірі не надавалась і «здоровим» одноліткам.

За підтримки Датської агенції міжнародного розвитку Уряд Уганди розробив спеціальну державну програму освіти для дітей з особливими потребами на 1990-2001 роки. Тобто держава взяла на себе відповідальність за створення необхідних умов для навчання цих дітей, а не продовжувала закривати очі на те, як їх навчають в загальному потоці. Також в 1997 році був розроблений закон, який гарантував отримання безкоштовної освіти всім дітям. Але, оскільки освітня система не могла справитися з напливом дітей, було встановлено норму для кожної родини: чотири дитини, серед яких одна - з особливими потребами. Та навіть такий проект уряд не зміг реалізувати через брак коштів і тому пішов на кардинальний крок, який підтримав інновації та вивів країну на новий рівень. Уганда офіційно визнала себе бідною країною і отримала кошти від міжнародних організацій, таких як ООН, ЮНІСЕФ, Світового банку, Африканського банку розвитку, ЄС, які були спрямовані саме на освіту та медицину. Фактично, завдяки фінансовому вливанню та законодавчим інноваціям, в Уганді була підтримана система навчання дітей з особливими потребами, яка існувала вже багато років і розвивалася без жодного втручання уряду.

Але не завжди нові законодавчі акти сприяють підтриманню вже існуючої системи освіти, уряд країни може й ліквідувати всі попередні здобутки. Наприклад, з 1996 року на Ямайці діяла Програма первинної інтервенції для дітей з розумовими вадами за якою уряд мав забезпечити школи всім необхідним для роботи з такими особливими учнями. Але на практиці все виглядало інакше діти закріплювалися за загальноосвітніми школами де насправді ніколи й не навчалися. В більшості випадків адміністрація шкіл пояснювала це загостренням хвороби і фізичною слабкістю. Через певний час дітей з особливими потребами відраховували і в цьому процесі велику роль відігравали викладачі, які просто були неготові до роботи з даною категорією. Подібна ситуація нажалі спостерігається й в Україні, коли керівництво школи просто приховує дійсну інформацію про стан навчання дітей з особливими потребами і показує ефемерні досягнення.

Представлена картина, незважаючи на недостатню для серйозного аналізу вибірку, усе-таки дозволяє виявити загальні тенденції і закономірності руху на шляху до інтеграції. Здійснюючи аналіз економічних та політичних особливостей країн, які розвивали інклюзію природнім шляхом та законодавчим, було визначено деякі показники, за якими розрізняються ці держави в інтегруванні дітей з особливими потребами. Перший показник – це рівень розвитку законодавства в країні. В державах, що розвивали інклюзію природнім шляхом, закони приймаються повільно і без урахування потреб та інтересів різних груп населення. В той час, як країни, які на законодавчому рівні сприяють інтеграції осіб з особливими потребами, розглядають кожен законопроект з точки зору «лінзи інвалідності». Україна нажалі за даним показником дещо відстає від європейських країн, адже має дуже багато недолугих суперечностей між різними нормативними документами.

Другий показник – рівень розвитку медицини, адже від правильності діагнозу дитини залежить і те наскільки якісним буде догляд за нею. В першій групі країн, медицина знаходиться в жахливому стані: медичні структури зосереджуються в великих містах, доступ до яких для більшості населення ускладнений, не вистачає кваліфікованих спеціалістів та спеціальної апаратури, але найгірше те, що громадяни не довіряють медикам і уникають контактів з ними. Існують випадки коли жінки народжують дітей вдома і не звертаються після пологів до лікарів. Лише з часом батьки помічають відхилення у малечі, але встановити правильний діагноз інколи медики не можуть, тому така дитина зростає поряд з однолітками, не виокремлюючись в специфічну групу «інваліди». В країнах, що розвивають інклюзію законодавчо, наявний високий рівень розвитку системи охорони здоров'я, а отже тут висока точність при встановленні діагнозів дитини. В цих країнах не лише призначають групу інвалідності, а й визначають рекомендації щодо догляду і навчання дитини. Рівень розвитку медицини в Україні теж в не найкращому стані. Нажалі найбільшою проблемою й досі залишається відсутність відповідальності лікарів за свої дії, адже частина дітей стає інвалідами саме внаслідок лікарської халатності. Проблеми наявні і з встановленням діагнозів, інколи батькам доводиться звертатися до закордонних спеціалістів.

Найвагомішим показником з точки зору даного дослідження є сам стан розвитку освіти. Країни, що йдуть природнім шляхом інтегрування осіб з особливими потребами мають погане фінансування даної сфери, а отже не мають розгалуженої системи закладів для навчання і виховання особливих дітей. Крім того, тут низький стан розвитку і спеціальної освіти. Навчальні заклади сконцентровані в великих містах, в сільській місцевості може бути одна школа на два три селища, вибору у сімей особливих дітей просто не має, їх залишають або вдома, або відправляють в звичайну школу. В навчальних закладах через брак фінансування не має спеціальних педагогів призначених для роботи з дітьми з особливими потребами і навіть не має можливості розробляти індивідуальний план навчання, всі діти виховуються одним педагогом за спільною програмою. Також відсутні спеціалісти, які власне мають займатися реабілітацією і медичним оглядом дітей. Фактично й інформація про новітні технології виховання і навчання дітей з особливими потребами, закордонний досвід тут відсутній. Не ведуться й внутрішні дослідження якості освіти дітей, внаслідок чого інклюзія розвивається природно і на цьому навіть не акцентують уваги. В той час як в країнах, що на основі законів впроваджують інклюзію розгалужена мережа закладів освіти, серед них вагоме місце займають і спеціальні структури для дітей з особливими потребами. Тобто тут є можливість обирати де навчати дитину і в більшості своїй заклади наближені до місця проживання родини, а отже не має потреби відправляти малечу в стаціонарну структуру. Якщо ж наявна інклюзія то вона передбачає додаткове фінансування з боку держави, індивідуалізований план роботи з дитиною, наявність спеціалістів різного профілю, що слідкують за станом здоров'я дитини, присутність додаткового персоналу, який допомагає в адаптації до середовища та й в самому процесі навчання. Крім того досліджується ситуація того як впливає дана освіта на всіх учасників процесу і які інновації та можливі шляхи вдосконалення існують за кордоном, а не лише в середині держави. Освіта в Україні страждає від невірної політики і відсутності нормального фінансування. В жодному навчальному закладі не має нормальної комплектації спеціалістами різного профілю, які власне мають супроводжувати дитину з особливими потребами під час навчання.

Ще одним вагомим показником який вказує на різницю між двома групами держав, це участь батьків і громадськості в розвитку системи виховання і навчання дітей. В країнах в яких інклюзія розвивається природнім шляхом батьки не втручаються в процес реформування, вони дуже рідко об'єднуються в групи, які здійснюють тиск на уряд. В той час як в другій групі держав батьки відслідковують все, що відбувається з їхніми дітьми і підбурюють громадськість до осудження політики держави якщо це потрібно для впровадження змін в системі. В Україні до думки батьків рідко дослухаються, нажалі вони не залучаються як експерти до розробки планів, програм, законів та стратегій розвитку інклюзії.

Порівнявши підґрунтя розвитку двох шляхів в інтегруванні особливих дітей в загальний потік можна зазначити, що країни в яких інклюзія проходить природно уряд змушений завжди підкріплювати новації і пригальмовувати громадську агресію, якщо вона виникає. З одного боку здається, що така стратегія сприяє становленню системи освіти на більш високому рівні, але в дійсності тут витрачається багато коштів та сил, в той час як природній шлях, не потребує надмірних затрат. У кожного шляху розвитку інклюзії є свої мінуси та плюси, головна сутність в тому, що можна впроваджувати і насаджувати нову систему та боротися на шляху до вищого рівня з перешкодами, а можна просто підтримувати вже існуючі наробітки в сфері освіти і поступово піднімати її на нову сходинку.

В Україні ж уряд намагається зробити все для того щоб наздогнати за показниками інклюзії європейські країни, насаджуючи її штучно згори, але як свідчить практика недосконалість законодавства та проблеми в усіх сферах суспільного життя стають перешкодами для даної стратегії. В Україні існує й загроза руйнування тієї системи освіти, яка довгий час була єдиною сферою навчання дітей і саме тому доцільним є врахування досвіду Канади та Литви, які власне показали які можуть бути наслідки від такої політики. Досягнення країн які розвивають інклюзію природнім шляхом є вагомим для розуміння того як і коли має держава втручатися в існуючу систему освіти так щоб її не зруйнувати, а вивести на новий рівень. Уряду України слід врахувати досягнення та недоліки інклюзивної політики країн, які розвивають дану сферу не один рік, а не здійснювати примусове насадження скопійованої моделі в невідповідності до цього навчальні заклади. Адже кожен невірний крок, може стати фатальним не лише для дітей з особливими потребами, а й для суспільства.

Література

- 1) Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.// Відомості Верховної Ради. – 2001. – №30. – С. 142.
- 2) Конституція України. – К.:УПФ, 1996. – 63 с.

- 3) Джуді Лупарт. Шкільна реформа у Канаді: перехід від роздільних систем освіти до інклюзивних шкіл/ Джуді Лупарт, Чарльз Веббер. – Калгарі: Університет Калгарі, 2002. – 54 с.
- 4) Жульковская Т. Социализация людей с ограниченными интеллектуальными возможностями/ Т. Жульковская; [Пер. с польск./ Под ред. А.И. Ковалевой, В.А. Лукова]. – М.: Социум, 2001. – 208 с.
- 5) Маллер А.Р. Социальное воспитание и обучение детей с отклонениями в развитии: методическое пособие/ А.Р. Маллер. – [Изд. 2-е испр. и доп]. – М.: АРКТИ, 2002. – 176 с.
- 6) МеріЕнн Біббі. Інклюзивна і спеціальна освіта для дітей з втратою слуху:ранній, з моменту народження, початок [Електронний ресурс] – Режим доступу до статті: www.canada-ukraine.org/journals/vol1/bibby_ukr.pdf
- 7) Специальная педагогика: [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений]/ Л.И. Аксеонова, Б.А. Архипов, Л.И. Белякова и др. – [2-е изд.]. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 400 с.
- 8) Ярская-Смирнова Е. Социокультурный анализ нетипичности/ Е. Ярская-Смирнова. – Саратов: СГТУ, 1997. – 272 с.
- 9) Richard Rieser. Implementing Inclusive Education: A Commonwealth Guide to Implementing Article 24 of the UN Convention on the Rights of People with Disabilities. – Commonwealth Secretariat, 2008 – 196 с.

УДК 341.1

ПРИМЕНЕНИЕ ПРАВА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА ГОСУДАРСТВАМИ-ЧЛЕНАМИ ЕС

Ясюк Є.

кандидат юридичних наук,

декан юридичного факультету Вищої торгової школи в Радомі (Польща)

Застосування права Європейського Союзу державами-членами ЄС породило багато проблем. Особливо викликає спори принцип пріоритетного права Європейського Союзу. Законодавство Європейського Союзу, визначене як *acquis communautaire*, для держав-членів ЄС є обов'язковим. Законодавство Європейського Союзу є автономним порядком, який не залежить від національного права (є частиною цього права, але автономною).

Применение права Европейского Союза государствами-членами ЕС порождает множество проблем. Особенно вызывает споры принцип приоритета права Европейского Союза. Законодательство Европейского Союза, определённое как *acquis communautaire*, для государств-членов ЕС является обязательным. Законодательство Европейского Союза является автономным правовым порядком, независимым от национального права (является частью этого права, только частью автономной).

PhD Ewa Jasiuk. Applying European Union law by European Union member states. Applying European Union law by the Member States gives many problems. The principle of primacy of EU law is controversial in a special manner. The EU system of law named the *acquis communautaire* binds its members. The European Union law is an autonomous legal order independent of international law (which is however part of that law, but stand-alone).

Ключові слова: право (законодавство) Європейського Союзу, *acquis communautaire*, скарга (позов), відповідальність держави.

Постановка проблеми. Постановления Европейского Союза понимаются в Польше как законы международной организации, к которой принадлежит Польша, но, к сожалению, по-прежнему в основном через призму законодательства, используемого внутри этой организации, её органами, институтами, а не внутри государств-членов Европейского Союза. Определяющим фактором такой ситуации является недостаток знаний о ЕС и особенно о законах этой организации. Часто это является поводом по отношению к ЕС для нежелания восприятия его институтов и, что особенно важно, его законодательной базы.

По личному мнению автора этой статьи, только тогда появится необходимость изучения этих законов, когда наступит идентификация, а через неё и понимание, узнавание пространства которое является пространством Европейского Союза и признание его своим собственным. Пространство Европейского Союза должно перестать пониматься только через призму пространства исключительно в географическом смысле. Однако условием идентификации с Европейским Союзом является отказ от статуса только пассивного наблюдателя, от приоритетности этого статуса и получение убеждения в необходимости занятия позиции обладающего знаниями о Европейском Союзе, при этом также о её законах. Современная реальность не позволяет нам закрыться внутри собственного государства, только обмен и диалог, мобильность, переход существующих границ, в том числе ментальных, позволит нам полностью использовать возможности, в том числе юридические, которые даёт членство в Европейском Союзе.

Цель и задачи исследования. Взавшись за описание проблематики ответственности государства члена ЕС за нарушение права Европейского Союза, не претендую в этой области на полное раскрытие темы. Эта работа имеет перед собой цель показать основные вопросы, понятия и условия, которые должны сделать возможным понимание ответственности государства-члена ЕС за нарушение законов Евросоюза. В этом случае автор имеет в виду, прежде всего, не произвести оценку, не сделать научных выводов, а единственно провести анализ статей закона в этой области опираясь на существующую юрисдикцию. Проникновение в тему таким образом, чтобы стала она понятной и ясной для обыкновенного читателя.

Законы Европейского Союза – как автономный правовой порядок. Право Европейского Союза является автономным правовым порядком. Система права Европейского Союза, определяемая как *acquis communautaire* (определение не имеет в польском языке соответствующего эквивалента), является для государств-членов Европейского Союза обязательной. Войцех Гуральчик и Стефан Савицкий пишут: "Везде принимается, что оно

складывается из: правопорядка, правовых принципов, юрисдикции Верховного Трибунала и Суда Первой Инстанции. *Acquis communautaire* является своего рода правовой системой, которая должна быть принята каждым государством, которое стало членом Европейского Союза. Так же и Польша после вступления в эту организацию должна принять эту систему полностью"[1].

Право Европейского Союза, как показывает название подраздела, является автономным правопорядком, независимым от международного права (оно является частью того права, только частью автономной). Это не означает, что Европейский Союз не может быть стороной международных договоров. Европейский Союз как международная организация, обладающая индивидуальной правоспособностью, обладает процессуальной правосубъектностью, может подписывать международные договоры (*ius tractatum*), обладает дипломатическим правом (*ius legationis*) – правом отсылки и принятия дипломатических представителей третьих стран, а так же правом вступления в международные организации [2].

Статья 335 Договора о функционировании Европейского Союза провозглашает, что Европейский Союз в каждом его государстве-члене обладает правоспособностью и способностью к юридическим действиям на таких же условиях, что и государства-члены, имеющие права юридического лица. Как правильно пишет Ян Барц: "Перед водворением в жизнь Лиссабонского Договора вопросы правового характера Союза были сложными и вызывали разногласия. "Потом дополняет: "В замысле новой статьи 47 TUE Союз обладает правовым статусом. Это означает преобразование Европейского Союза в международную организацию. Одновременно в статье 1 ДЕС объясняется, что "Союз замещает Сообщество и является его правопреемником". Означает это ликвидацию прежней опорной структуры Союза и её преобразование в соответствующую международную организацию с правовым режимом, с правилами идентичными прежнему режиму сообщества. Это решение принципиально значимое для системы Союза и модели европейской интеграции" [3].

Право Европейского Союза складывается из права первичного и права вторичного называемого так же производным. К праву первичному отнесём основополагающие договора: (Договор о создании Европейского Сообщества Угля и Стали, Договор о создании Хозяйственного Сообщества, Договор о создании Европейского Сообщества Атомной Энергии), а так же связанные с ними приложения и протоколы, с позднейшими дополнениями и поправками, вытекающими из Договора о слиянии, Единого Европейского Акта, Договора о Европейском Союзе, Амстердамского Договора, Ниццкого Договора, Лиссабонского Договора, договоров о присоединении, других соглашений, правила общего права, принятые в цивилизованных государствах. В то же время право вторичное, к которому относим: распоряжения, директивы, решения, рекомендации и заключения так же является его частью. К источникам права Европейского Союза относятся так же упомянутые международные соглашения, которые Европейский Союз подписывал с третьими странами и международными организациями, а так же Юрисдикция Трибунала Справедливости Европейского Союза, ранее Европейского Трибунала Справедливости.

В системе права ЕС огромное значение имеют принципы права, которые как правильно замечает Армин ван Богданиди: "являются центральным пунктом науки права стремящейся к автономии и ищущей своего *proprium* в разнородности норм и постановлений [4]. Во-вторых, принципы усиливают роль судов в отношении политики. Автор определяет "основные принципы" как нормы права первичного, которое в связи с необходимостью легитимности деятельности органов государственной власти определяют общие правила легитимности ЕС. Принцип, по мнению Армина ван Богданиди, является термином из юриспруденции, употребляемым с целью идентификации и интерпретации в традиции конституционализма тех норм права первичного, которые несут функцию фундамента всего правопорядка Союза, они определяют соответствующие легитимные фундаменты в связи с необходимостью оправдания деятельности органов государственной власти. В этом контексте такой способ понимания вяжется с вышеупомянутой концепцией принципов в праве первичном: эти принципы являются особыми правовыми нормами, касающимися полноты правопорядка. Основные принципы, как подкатегория, определяют нерядовые нормативные рамки ссылок для полноты права первичного, а фактически – для всего правопорядка Европейского Союза". Далее дополняет: "Эта материальная концепция основных принципов не охватывает всех норм (или элементов норм), определяемых как правила в договорах или юрисдикции ЕТС, и только несколько постановлений, которые так же называются основными или структуральными принципами в национальных конституциях [5].

Юрисдикция Трибунала Справедливости Европейского Союза указывает основные принципы определяющие действие и применение права Европейского Союза. Некоторые из

них вызывают разногласия, среди которых наибольшие – принцип приоритета права Европейского Союза, в особенности приоритет в отношении национальных конституций.

Принцип приоритета права ЕС. Принцип приоритета права Европейского Союза является, несомненно, основным принципом, который должен быть уважаем во всех государствах, состоящих в Европейском Союзе.

По мнению Армина ван Богданиди: "основной принцип является термином из юриспруденции, употребляемым с целью идентификации и интерпретации в традиции конституционализма тех норм права первичного, которые несут функцию фундамента всего правопорядка Союза, они определяют соответствующие легитимные фундаменты в связи с необходимостью оправдания деятельности органов государственной власти. Дальше добавляет: "В таком контексте такой способ понимания вяжется с вышеупомянутой концепцией принципов в праве первичном: эти принципы являются особыми правовыми нормами, касающимися полноты правопорядка. Основные принципы, как подкатегория, определяют нерядовые нормативные рамки ссылок для полноты права первичного, а фактически – для всего правопорядка Европейского Союза" [6].

Принцип приоритета права ЕС является указателем в области применения права государствами членами Европейского Союза. Необходимо подчеркнуть особую роль этого принципа в области гармонизации права в масштабе всего Европейского Союза. Взвесив роли, которые играют сегодня, государства-члены должны применять своё национальное право используя одновременно и его. Юрисдикция Трибунала Справедливости Европейского Союза ранее Европейского Трибунала Справедливости подтверждает его существование и важность [7], [8].

Принцип приоритета следует просто из юрисдикции Трибунала Справедливости. В судебном решении *Costa против ENEL* [9] Трибунал заявил: "Включение законов, происходящих из источников сообщества в правовые системы отдельных государств-членов, а так же в целом буквы и духа Договора приводит к тому, что эти государства позднее не могут односторонне принимать средства, направленные против принятого ими, на условиях взаимности, правопорядка". Это постановление, несомненно, является развитием ранее изданного постановления в деле *6/60 Humblet против Бельгии* [10], из которого просто возникало право на компенсацию за несовместимость права национального и права союзного, и обязанность изменения такого права. В то же время, в постановлении *Internationale Handelsgesellschaft* решительно заявил: "Право, возникающее из Договора, происходящее из независимого источника, не могло бы, учитывая его характер, подвергаться оспариванию в суде на основании каких бы то ни было норм национального права без утраты своего союзного характера и без оспаривания прав самого Союза." Внимания заслуживает также дело *Walt Wilhelm* и другие против Федерального управления по делам картелей [11], которое применяется для прямой эффективности союзного права в юридических системах государств-членов. Подчёркнуто этим, прежде всего, однородность применения союзного права во всех государствах-членах. Показывает он выразительное разделение компетенции между союзом и государствами-членами. В решении в деле *Simmenthal* [12] добился временного периода обязывания установления принципа приоритета права ЕС, т.е. союзного. В доктрине признаётся, что если она является выражением подтверждения для более ранних решений, становясь одновременно наиболее глубоким анализом правовых последствий несовместимости внутреннего права с правом союзным. Подтвердил так же правила принятые в постановлении *Costa v. ENEL*, а так же *Walt Wilhelm*. Трибунал признал, что со дня вступления в силу законов сообщества (теперь союза), не применяются противоречащие им законы национального права, а так же не приводятся в жизнь законы противоречащие праву союзному (ранее сообществу). Указал так же на обязанность принятия национальными судами права сообщества (ныне союзного) без проволочек и непосредственно, независимо от срока введения закона. Союзное право должно применяться полностью национальными судами [13]. Сегодня через Лиссабонский Договор от 1 декабря 2009 года приоритет права Европейского Союза был подтверждён декларацией 17 включенной в Лиссабонский Договор: "Конференция напоминает, что согласно урегулированным решениям Трибунала Справедливости Европейского Союза Договора и законы принятые Союзом на основе Договоров имеют приоритет перед законами государств-членов на условиях установленных упомянутым решением ". К последнему акту конференции было присоединено Заключение Юридической Службы Совета от 22 июня 2007 года, которая достойна цитирования полностью:

"Из решения Трибунала Справедливости следует, что приоритет союзного права является основным принципом этого права. По мнению Трибунала, этот принцип неразрывно связан с особой природой Европейского Союза. Когда был выдан первый приговор начинающий теперь уже стабильную юрисдикцию (приговор от 15 июля 1964 г в

деле 6/64, Costa против ENEL [14].), в Договоре не было никакого упоминания о принципе приоритета. До сегодняшнего дня ситуация не изменилась. Факт, что принцип приоритета не будет включён в следующий договор, никоим образом не нарушает ни самого принципа, ни его обязывающей роли в юрисдикции Трибунала справедливости."

17 декабря 2009 года Конституционный трибунал в Польше высказался на тему контроля конституционности вторичного права ЕС. Конституционный трибунал голосованием принял постановление прекратить ход дела, инициированного заявлением группы делегатов, в котором сформулировано обвинение в неконституционности одного из постановлений распоряжения Министра Сельского Хозяйства и Развития Села от 12 февраля 2008 года, изменяющего распоряжение по делу условий и режима предоставления финансовой помощи в рамках Секторной Оперативной Программы "Рыболовство и переработка рыбы 2004 – 2006". По мнению Конституционного Трибунала: согласно статье 188 пункт 1 – 3 Конституции «контроль Трибунала включает в себя законы, международные соглашения и положения закона, выданные центральными государственными органами власти» [15]. Конституционный Трибунал признал недействительным для вынесения в области согласованности с Конституцией акты вторичного права ЕС. Право ЕС производно, не может быть предметом конституционного контроля, значит, не могут согласовываться при вынесении постановления по делу нормы конституции с нормами производного права ЕС.

В свою очередь, первый раз польский Конституционный Трибунал вынес решение о допустимости контроля согласованности с Конституцией первичного права Европейского Союза в решении Конституционного Трибунала от 16 ноября 2011 года [16], потому, что ранее он исследовал только согласованность с конституцией договоров относящихся к союзному праву первичному [17] и польские законы, интерпретируют союзное первичное право [18]. Трибунал заявил: «приоритет норм союзных распоряжений имеет место в случае коллизии с законами. В то же время, Конституция РП сохраняет преимущество и приоритет по отношению ко всем правовым актам, в том числе союзного права." Далее трибунал добавляет "Последствием решений Конституционного Трибунала было бы только лишение актов союзного первичного права возможности использования польскими органами и возможности оказывать правовые эффекты в Польше. Потом эффектом решения Конституционного Трибунала было бы приостановление использования на территории Республики Польша несогласованных с Конституцией норм союзного права. Нужно заметить, что такие последствия постановления Трибунала трудно согласовать с обязательствами государства-члена и упомянутым условием лояльного сотрудничества (статья 4 закон 3 ТЕС). Последствием обсуждаемого положения вещей мог бы быть процесс против Польши за нарушение действующих обязательств на основе договоров (статья 258-260TFUE). Несомненно, постановление о несогласовании союзного права с Конституцией должно иметь характер *ultima ratio* и применяться тогда, когда не работали бы все другие способы разрешения конфликта с нормами, относящимися к союзному правопорядку." Несомненно, представленное постановление польского Конституционного Трибунала является прецедентным. Признание, что Конституционный Трибунал может оценивать союзные законы под углом польской конституции в то время, когда они регулируют вопросы прав человека и гражданской свободы - это нонсенс.

Продолжая дальнейшие рассуждения на тему принципа приоритета права Европейского Союза необходимо так же заметить, что он имеет законное основание. Подтверждение возможности его реализации было записано в статье 91 параграф 2 и 3 Конституции РП [19]. Однако необходимо подчеркнуть, что право ЕС, как я ранее уже припоминала, является автономным правопорядком, идентичным во всём Союзе. Как вытекает из постановления *Van Gend en Los*: "Сообщество является новым правопорядком международного права, в пользу которого государства-члены ограничились, правда только в некоторых областях, их суверенные права". В постановлении *Costa против ENEL* Трибунал в свою очередь признал: "Договор о EWG установил собственный порядок, включенный в правовую систему государства-члена с минуты вхождения в жизнь договора, который обязывает их суды". Несомненно, право Европейского Союза (как первичное, так и вторичное) обязывает все государства-члены. Польша перед вступлением в Союз должна произвести оценку, насколько наши законы сходны с правом WE/UE. Статья 68 Европейского Кодекса [20] гласит: "стороны признают, что существенным первоначальным условием хозяйственной интеграции Польши с Союзом является сближение существующего и будущего законодательства с существующим в Союзе. Польша приложит все усилия с целью обеспечения согласованности её будущего законодательства с законодательством Союза". Статья 26 Венской Конвенции о праве договоров [21] относится к принципу *Pacta sunt servanda* и гласит: "Каждый полноправный договор связывает его стороны и должен выполняться ими добросовестно." В то же время, из статьи 27 венской конвенции следует,

что "Сторона не может ссылаться на постановления своего внутреннего права для оправдания неисполнения ею договора" [22]. Государство, которое намеревается подписать данное международное соглашение, должно "исследовать" насколько внутреннее право согласуется с постановлениями международного соглашения, которое оно намеревается подписать [23]. Учитывая представленные статьи, Польша как член Европейского Союза, обязана применять принцип приоритета права организации, в которую вступила, выполняя ректификацию акцессионного договора.

Нужно отметить, что применение прав Европейского Союза одинаково как судами государств-членов, так и административными органами в государствах-членах представляет множество проблем, особенно в период интерпретации [24]. Законы права ЕС имеют приоритет перед каким-либо законом национального права, в том числе административного. [25] Однако нужно подчеркнуть, что принцип приоритета распространяется на все нормы национального права, а так же конституционного (хотя, что касается конституционного права, некоторые юристы пробуют это оспаривать), однако не на нормы международного права. Потому что не существует приоритета права ЕС над международным правом. В случае, когда статья международного соглашения, подписанного государством ещё перед вступлением в ЕС, обязывает и после вступления, по стороне государства-члена существует обязанность её прекращения. В ситуации, когда существуют сомнения в диапазоне допустимости заключения договора, а так же при необходимости заключения смешанного договора, решение в той области принимает Трибунал Справедливости, выдавая заключение или проводя процесс об аннулировании акта [26].

На тему решений необходимо отметить, что в государствах-членах Европейского Союза национальные судебные органы, в том числе административные суды, могут пользоваться институтами предварительного вопроса [27] В последнее время был побит рекорд в Трибунале справедливости – в 2010 году в Трибунал Справедливости было внесено 1406 дел. Это количество является выражением постоянного роста числа дел вносимых в суды Союза. Необходимо подчеркнуть существующую тенденцию относительно сокращения времени длительности процесса [28].

Принцип приоритета права ЕС играет фундаментальную роль в период схождения права ЕС, поэтому право ЕС должно быть составлено так, чтобы государства-члены могли бы легко использовать его [29]. Членство в Европейском Союзе, несомненно, связано с неотделимым процессом европеизации права, изменяя точку зрения на право и его интерпретацию, которая должна рассматриваться через призму европейского права [30].

Вместе с вступлением в Европейский Союз появляется проблема – может ли государство, которое становится его членом, из-за обязательства применения и приспособления своего внутреннего права к праву Европейского Союза потерять свою суверенность. В случае Польши можем говорить только об ограничении суверенитета и передаче его Европейскому Союзу, но только в определённой области суверенности в органы и учреждения ЕС. Статья 90 параграф 1 конституции РП гласит: "Республика Польша может на основе международного договора передать международной организации или международному органу компетенции государственных органов власти в некоторых делах" [31]. Членство в европейском Союзе это так же ряд выгод, поэтому передача суверенности лежит в определённой степени в наших интересах. Нельзя забывать, что, будучи в Европейском Союзе, совместно решаем судьбы всего Союза. Поэтому, как правильно пишет Станислав Конопакский: "Всё более становясь членом Союза, Польша приобрела – пропорционально своему демографическому потенциалу – влияние на решения, которые в условиях возрастающей взаимной зависимости государств тоже её касаются. Суверенность Польши скорее увеличилась. О нарушении суверенности можно было бы говорить только тогда, когда учреждение, стоящее выше национальных, превысило бы принадлежащий ему диапазон полномочий – это значит, что начало бы вмешиваться в дела, которые остаются в исключительной компетенции государства" [32]. Проблема суверенности порождает множество разногласий. Изменения в международной обстановке придают суверенности другие качества, создают необходимость определять её по новому, проверить и оценить её с точки зрения других условий – подходящих к современной реальности. Членство Польши в Европейском Союзе, а так же в других международных организациях глобального и регионального масштаба, богатство связанных с этим опыта, достижений, иногда даже поражений, требуют от государств совершенно нового подхода. Дело в том, чтобы это членство, а так же связанные с тем в современной понимании термина ограничение суверенности приносило пользу *pro publico bono*. Необходимо в этой области компетентно и ответственно ответить на вызов времени, умножать полученный опыт, а так же идти в ногу со временем [33].

Ответственность государства-члена на основе права Европейского Союза и обжалование Европейской Комиссии. На государствах-участниках Европейского Союза лежат обязательства, вытекающие из членства в этой организации. Обязательства возникают, прежде всего, из законов первичного права, в том числе договоров: Договор о Европейском Союзе и Договор о функционировании Европейского Союза, а так же иного законодательства. Несомненно, в рамках ЕС функционирует особенный правопорядок, независимый от внутреннего правопорядка в государствах-членах, а так же от международного права (которого он является подразделом). Одним из приоритетов Европейского Союза является обеспечение его гражданам эффективной охраны прав личности. Эта обязанность государства-члена является полномочием, которое принадлежит гражданам ЕС из самого факта обладания гражданством Европейского Союза. Личность обладает рядом таких прав гарантированных законами ЕС. Компетенцией для создания средств охраны этих прав, принадлежащих личности, обладают государства-члены. С целью гарантирования гражданам Европейского Союза полноты охраны прав был создан институт ответственности государства-члена ЕС за нарушение права сообщества (ныне Европейского Союза).

Государства, относящиеся к ЕС, обязаны обеспечить своим гражданам возможность использования права ЕС, но так же и эффективность права, прежде всего, в области прав личности [34]. Принцип страховой ответственности по-прежнему на практике порождает множество проблем [35]. Европейский Союз создал, с целью гарантировать полную и эффективную охрану, целый комплекс средств охраны прав и свобод, по отношению к гражданам ЕС, в котором также содержится выработанный ЕС институт страховой ответственности государства-члена Европейского Союза за нарушение права ЕС [36]. Процесс, в случае нарушения государствами-членами лежащих на них обязательств, урегулирован в статьях 258-260 Договора о функционировании ЕС.

Оговариваемый процесс будет касаться ситуации, в которой государство-член допустило нарушения в области обязанностей, которые на него возложены договорами. А обвинителем в этом случае будет Комиссия. В случае нарушения государством-членом лежащих на нём обязательств, вытекающих из членства в ЕС, предусмотренных правом Европейского Союза, создавшиеся обстоятельства могут стать предметом процесса перед Трибуналом справедливости Европейского Союза (ТЕС). Однако, прежде чем до этого дойдёт, производится следствие в рамках неформального процесса. Надлежащим институтом для начала процедуры в оговариваемой области является Комиссия. В рамках компетенций, предоставленных статьёй 258 Комиссия в случае, когда признает, что государство-член нарушило одно из обязательств, которые возложены на них Договорами, обязана выдать обоснованное заключение по этому поводу. Однако прежде чем Комиссия выдаст обоснованное заключение, государству даётся возможность предоставить свои замечания. В то же время государство, которое допустило нарушения в области договорных обязательств, может ещё избежать процесса перед ТЕС, устанавливая с Комиссией способ и срок, в течение которого ликвидирует нарушения договорных обязательств. Необходимо подчеркнуть, что существует возможность так называемого "мирного урегулирования спора" без необходимости внесения дела в ТЕС. После представления Комиссией надлежащего заключения Государство-член может применить его, а если этого не сделает, Комиссия может передать дело в Трибунал Справедливости Европейского Союза. Однако необходимо подчеркнуть, что досудебный этап допускает заявление перед комиссией формального предупреждения, а затем обоснованного заключения. Таким образом, государство-член имеет достаточно много времени, чтобы предпринять соответствующие шаги, чтобы избежать процесса перед ТЕС.

Ссылаясь на определение "подтверждение нарушения государством-членом необходимо подчеркнуть, что это нарушение касается власти как законодательной, исполнительной, так и судебной. Потому что государство как суверен отвечает за действия и бездействия всех своих органов, а так же всех предметов, находящихся под его контролем и непосредственным руководством.

Европейская Комиссия, направляя предупреждающее письмо, содержащее предложение ликвидировать нарушения в указанное время, даёт государству-члену время на подготовку материалов, необходимых для реагирования на обвинения. Комиссия, устанавливая сроки, должна принять во внимание специфику дела, а его продолжительность должна соответствовать реальным возможностям, касающимся его фактического устранения. Тогда, когда государство-член устранит нарушения, дело прекращается. В то же время в случае, когда государство-член проигнорирует предупреждающее письмо, или считает, что не допустило нарушений, или утверждает, что обязательства со стороны государства не существовало, вынуждает Комиссию к принятию дальнейших действий,

закрывающихся в направлении к государству-члену обоснованного заключения, содержащего описание нарушения в указанном периоде. Комиссия, принимая решение о направлении обоснованного заключения, действует коллегиально. Обоснованное заключение относится так же к проблемам, затронутым государством-членом в ответе на формальное предупреждение. Обвинения, содержащиеся в обоснованном заключении, должны найти отражение в жалобе. Необходимо отметить, что это очень существенный этап в досудебном следствии, который позволяет избежать процесса перед ТЕС, поскольку является оно последним письмом, направленным Европейской Комиссией государству-члену. Существенным является тот факт, что жалоба не может содержать других обвинений, кроме тех, которые содержатся в обоснованном заключении. Однако это не лишает Комиссии возможности приготовления дополнительного заключения, но обвинение, представленное в дополнительном заключении, не может содержаться в жалобе. Необходимо подчеркнуть, что Комиссия не имеет обязательства указывать метод, средства, действия служащие для устранения нарушения. Однако это не исключает возможности указания Комиссией на средства устранения нарушений в обоснованном заключении.

Судебный этап начинается тогда, когда Комиссия внесёт обвинения в Трибунал Справедливости ЕС [37]. Как следует из постановления: Правительство Республики Италия против Высокой Власти Европейского Сообщества Угля и Стали [38], жалоба, внесённая в Трибунал Справедливости против государства за невыполнение обязательств, могла быть внесена на основе договора WE, а так же Договора EWW и S, и так же EWEA. В настоящее время в связи с изменениями, введёнными Лиссабонским Договором, правовое основание для подачи жалобы содержит Договор о функционировании Европейского Союза.

Необходимо подчеркнуть, что принимая решение о подаче жалобы, Комиссия действует так же коллегиально. Подача жалобы должна быть предупреждена указанной ранее процедурой. Судебный процесс начинается тогда, когда государство-член, которое допустило нарушение обязательства, вытекающего из договоров, в указанный Комиссией период не ликвидировало его. Однако если государство-член ликвидирует нарушение, но сделает это по истечении срока, но до внесения жалобы Комиссией, то жалоба может быть внесена. Так же Трибунал может выдать постановление, несмотря на произошедшую ликвидацию нарушения государством-членом. Поэтому так важно обосновано Комиссией определять срок для устранения нарушения государством-членом. Необходимо указать, что Комиссия не должна проявлять юридической заинтересованности в деле. Однако, и это необходимо подчеркнуть, обязанность доказательств в судебном процессе лежит на ней. Она должна доказать нарушение государством-членом обязательства, вытекающего из договоров.

Необходимо подчеркнуть, что нарушение может основываться как на действии, так и на бездействии. Таким образом, действие может основываться, например, на одобрении статей закона противоречащих законам ЕС. В свою очередь бездействие, например, на не выполнении адаптации статей директивы к национальному правопорядку, или не выдаче исполнительных актов для регулирования и т.д. Государство-член, против которого был подан иск, в ответе на иск имеет право подвергнуть сомнению обоснованность иска или указать непреодолимые обстоятельства, к которым относятся:

- непреодолимая сила;
- незаконность средства ЕС;
- принцип взаимности, вытекающий из международного права;
- отсутствие вмешательства или намеренного невыполнения;
- создание ситуации, на которую имели влияние предложения институции ЕС, например Комиссии.

Иногда государство-член может защищаться, указывая, что не имело возможности выполнения лежащего на нём обязательства, вытекающего из договоров в связи с обстоятельствами, не зависящими от государства и непреодолимыми.

Во время судебного процесса может быть не доказано допущение нарушения государством-членом лежащих на нём обязательств вытекающих из договоров, тогда доходит до откладывания иска или до доказательства нарушения обязательства государством-членом и вынесения решения подтверждающего это нарушение.

Следствие, касающееся процедуры в период не исполнения решения Трибунала Справедливости Европейского Союза государством-членом, регулируется статьёй 260 ДФЕС, которая гласит, что государство имеет обязательство незамедлительно предпринять действия направленные на выполнение приговора. Поэтому, одновременно с вынесением решения, подтверждающего нарушение государством лежащих на нём договорных обязательств, существует запрет дальнейшего использования законов, или практик, которые силой выданного решения были признаны нарушающими право Европейского Союза.

В случае, когда государство-член не предприняло действий, которые направлены на выполнение решения, Комиссия может снова внести дело в ТСЕС. Одновременно она может также сделать замечание государству члену. Ст. 260 гласит: "может" – что надлежит интерпретировать как возможность, следовательно, не обязанность. Неформально имеет право провести консультации с государством-членом с целью избежать внесения иска. Во время неформальных консультаций Комиссия склоняет государство-член к ликвидации нарушения. Затем она может начать фазу процесса, определяемую как формальный этап, в котором Комиссия может направить формальное предупреждение, содержащее вид и сущность нарушения, а так же определить срок, в котором государство обязано прекратить практику противоречащую праву Европейского Союза. Если государство не укладывается в указанный срок, Комиссия может внести заявление в Трибунал. Комиссия, управляя делом, устанавливает размер единовременной выплаты или денежного штрафа для государства-члена, которое допустило невыполнение приговора. В тоже время, если Трибунал Справедливости признает, что действительно, государство-член не выполняет его решения, может наложить на него штраф.

Нужно заметить, что Комиссия, внося иск на основе ст. 260 параграфа 3 ДФЕС, может предложить сумму штрафа для государства-члена ЕС. Трибунал Справедливости Европейского Союза, если посчитает, что право ЕС нарушено, может наложить на государство-члена ЕС штраф или другое денежное взыскание. Однако эта сумма не может превысить суммы указанной Комиссией. Как далее гласит ст.260 параграф 3 ДФЕС "обязательство заплатить становится эффективным в сроки определённые в решении Трибунала". Нужно подчеркнуть, что до сих пор неизвестны случаи неподчинения решению ТСЕС [39].

Література

1. Góralczyk W., Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie / W. Góralczyk, S. Sawicki. – Warszawa: Lexis Nexis,. – 2007, s. 351.
2. См. . W. Czapliński, Prawo UE a prawo międzynarodowe – uwagi na tle wyroku ETS z 3. 09.2008r. w połączonych sprawach: C -402/05 Y.A. Kadi v. Radzie UE i C-415/05 P. Yusuf i Al. Bakarar v. Radzie UE, „Europejski Przegląd Sądowy”. – 2010, nr. 4, s. 38 – 44.
3. J.Barcz, Charakter prawny Unii Europejskiej (w:) J. Barcz, Zasady ustrojowe Unii Europejskiej. – Warszawa: Instytut Wydawniczy EuroPrawo. – 2010, s. 24 – 25.
4. Об этой программе см. . I. Kant, Kritik der Reiner Vernunft (wyd. 2, 1787, Edition B), s. 355, особенно s. 358.
5. Armin von Bogdandy. Podstawowe zasady prawa UE – teoria i doktryna (cz. I) / Armin von Bogdandy „Europejski Przegląd Sądowy”. – 2009, nr. 8, s. 4 – 12.
6. Armin von Bogdandy, Podstawowe zasady prawa UE – teoria i doktryna (cz. I), „Europejski Przegląd Sądowy”. – 2009, nr 8, s. 10.
7. Дело 11/70 Internationale Handelsgesellschaft GmbH v. Einfuhr – und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel (Zb. Orz. 1970, s. 1161)
8. См. P.Brzeziński, Relacje między zasadą pierwszeństwa a zasadą efektywności – glosa do wyroku SN z 4.01.2008 r. (I UK 182/07), „Europejskie Przegląd Sądowy”. – 2010, nr 1, s. 50 – 54.
9. Дело 6/64 Flaminio Costa v. Enel (Zb. Orz. 1964, s. 585).
10. Дело 6/60 Humblet v. Belgia (Zb. Orz. 1960, s. 559).
11. Дело 14/68 Walt Wilhelm i inni v. Federalny Urząd Kartelowy (Zb. Orz. 1969, s. 1).
12. Дело 106/77 Администрация Государственных Финансов против Simmenthal SpA (Zb. Orz. 1978, s. 629).
13. J. Duteilh de la Rochè, Wstęp do prawa Unii Europejskiej, Warszawa 2004, s. 161 - 165
14. „следует, [что] праву, созданному на основе, происходящему из независимого источника, нельзя, из-за его вытекающей отсюда особой природы, противопоставлять в судебном следствии какой бы то ни было статьи национального права, т.к. это означало бы утрату этим правом союзного характера и вызов самим основам права Сообщества ”.
15. OTK nr 11A/2009, poz. 178.
16. Sygn. Akt SK 45/09
17. Wyrok z 11 maja 2005 roku, sygn. K 18/04, OTK ZU nr 5/A/2005 poz. 49, wyrok z 24 listopada 2010 roku, sygn. K 32/09, OTK ZU nr 9/A/2010, poz. 108.
18. Wyrok z dnia 27 kwietnia 2005 roku, sygn. SK 26/08, OTK ZU nr 8/A/2010, poz. 73.
19. См. Problem suwerenności w Unii Europejskiej / S. Konopacki // „Studia Europejskie”. – 2008, nr. 3, s. 9 – 22, oraz J. GGieraltowicz, Rozważania nad pojęciem suwerenności, „Przegląd Prawa i Administracji” 2005, nr LXVII, s. 57 – 77, a także Giegerich T. Ostanie słowo Niemiec w sprawie zjednoczonej Europy – wyrok Federalnego Trybunału Konstytucyjnego w sprawie traktatu z Lizbony / T. Giegerich „Europejski Przegląd Sądowy”. – 2011, nr 3, s. 9 – 15.
20. Европейский договор, устанавливающий сообщество между Республикой Польша с одной стороны и Европейским Сообществом и их членскими государствами с другой стороны подписанный 16 декабря 1991 г в Брюсселе (Dz. U z 1994 r. Nr 11 poz. 38 z późn. zm.)

21. Венская Конвенция о праве договоров, заключённая в Вене 23 мая 1969 г (Dz. U. 1990, nr 74, poz. 439)
22. См. Bierzanek R. Prawo międzynarodowe publiczne / R. Bierzanek, J. Simonides. – Warszawa: Wydawnictwo LexisNexis. – 2005, s. 84 i nast.
23. См. Żylicz M. Wdrażanie zobowiązań międzynarodowych Polski w związku z członkostwem Unii Europejskiej część I / M. Żylicz Radom 2004, M. Żylicz, Wdrażanie zobowiązań międzynarodowych Polski w związku z członkostwem Unii Europejskiej, część II. – Radom. – 2005, oraz Żylicz M. Wdrażanie zobowiązań międzynarodowych Polski w związku z członkostwem Unii Europejskiej / M. Żylicz, część III. – Radom, 2008.
24. См. Godlewska M. Pojęcie nadużycia prawa w prawie UE / M. Godlewska // „Europejski Przegląd Sądowy” . – 2011, nr 6, s. 24 – 29, a także K. Wojtowicz, Zasady stosowania prawa wspólnotowego w państwach członkowskich Unii Europejskiej, Centrum Europejskie Natolin, Warszawa. – 2003, s. 24.
25. Дело 224/97 Ciola (См. Orz. 1999, s. I – 2517)
26. См. Дело 812/70 Juan C. Burgos, (Zb. Orz. 1980, s. 2803), См.: W. Czapliński, prawo UE a prawo międzynarodowe – uwagi na tle wyroku ETS z 3.09.2008r. w połączonych sprawach: C-402/05 Y.A. Kadi v. Radzie UE i C- 415/05 P. Yusuf i AlBakaraat v. Radzie UE, „Europejski Przegląd Sądowy” 2010, nr 4, s. 38 – 44.
27. См. Dąbrowska – Kłoskowska P. Skutki wyroków prejudycjalnych TS w postępowaniu przed sądami krajowymi w świetle orzecznictwa i Traktatu z Lizbony / P. Dąbrowska – Kłoskowska // „Europejski Przegląd Sądowy”. – 2010, nr 12, s. 4 – 15, J. Zięba, Uprawnienia i obowiązki krajowych organów sądowych w zakresie przedkładania wniosku o orzeczenie wstępne do Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich, „Przegląd Prawa Europejskiego i międzynarodowego”. – 2008, nr. 1, s. 73 – 91. .
28. Padł rekord w Trybunale Sprawiedliwości, „Prawo europejskie w praktyce”. – 2011, nr 3, s. 9.
29. См.. K. Gawlik, Struktury wspólnotowe poświęcone lepszemu stanowiению права / K. Gawlik // „Przegląd prawa europejskiego i międzynarodowego”, 2008, nr. 2. s. 117 – 121, M. Baran, Zasada pewności prawa a zasada legalizmu unijnego – uwagi na tle orzecznictwa TS, „Przegląd prawa europejskiego i międzynarodowego”. – 2011, nr. 5, s. 13 – 21.
30. См. так же просмотры K. Pawłowicz, Wspólnotowy dorobek prawny a standardy państwa demokratycznego, „Forum Prawnicze”. – 2010, s. 3 – 18, oraz A. Pudło, Jednolitość prawa UE, „Prawo Europejskie w praktyce”. – 2011, nr. 03 (81), s. 13 – 14.
31. DZ. U 1997, nr. 78, poz. 483.
32. S. Konopacki, Problem suwerenności „Studia europejskie”. – 2008, nr. 3, s. 9 – 22.
33. См. так же : Wybrane problemy prawa administracyjnego i gospodarczego w aspekcie wejścia Polski do Unii Europejskiej. – H. Kisilowska (red.), Kolegium Nauk Społecznych i Administracyjnych Politechniki Warszawskiej. – Warszawa. – 2000.
34. См. M. Jaśkowski, Zob. M. Jaśkowski, Sądowa ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej (w)C. Mik, K. Gałka (red.)Prawa podstawowe w prawie i praktyce Unii Europejskiej. – Toruń: Wydawnictwo Dom Organizatora, 2009, s. 107 – 169, A. Wierchowaska, System instytucjonalny Unii Europejskiej, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa: 2008, s. 177 – 183. M. Górka, system instytucjonalny Unii Europejskiej, Instytut wydawniczy Euro Prawo, Warszawa: 2010, s. 61 – 66.
35. См. Murzyn E. Odpowiedzialność odszkodowawcza za naruszeni prawa UE przez organy nadzoru bankowego w Niemczech / E. Murzyn // „Europejski przegląd sądowy”. – 2010, nr. 11, s. 25 – 32.
36. См. Zubek R., Staroňová K., Wykonywanie prawa Unii Europejskiej: wpływ organizacji administracji rządowej na transpozycję dyrektyw UE // R.Zubek, K.Staroňová, „Prawo Europejskie w praktyce”. – 2010, nr. 6 (72), s. 24 – 32.
37. См. Дело 7/61 Комиссия против Правительства Республики Италия (См.. Orz. 1961, s. 317), Дело 7/71 Комиссия против Республики Франция (См. Orz. 1971, s. 1003), Дело 31/77R i 53/77 R Комиссия Европейского Сообщества против Объединённого Королевства Великобритания и Северной Ирландии а так же Объединённого Королевства Великобритания и Северной Ирландии против Комиссии Европейского Сообщества (См. Orz. 1977/I, s. 921), Дело С – 422/92 Комиссия против Германии (См. Orz. 1995, s. I- 1097), Дело С – 317/92 Комиссия против Германии (См. Orz. 1994, s. I – 2039), Дело С- 200/88 Комиссия против Греции (См. Orz. 1990, s. I – 4299), Дело С- 207/97 Комиссия против Бельгии (См. Orz. 1999, s. I – 275), Дело С- 212/98 Комиссия против Ирландии (См. Orz. 1990, s. I – 8571) и другие.
38. Дело 20/59 Правительство Республики Италия против Высокой Власти Европейского Сообщества Угля и Стали. (См. Orz. 1960, s. 325)
39. Czapliński W. Prawo Wspólnot Europejskich orzecznictwo / W. Czapliński R. Ostrihansky, P. Saganek, A. Wyrozumska. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2005, s. 22 – 23.

ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС ЯК ОСНОВА РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Голосніченко І.П.

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

Національний технічний університет України «КПІ»

Розкриваються питання зв'язку технічного прогресу з правовим регулюванням суспільних відносин в сучасних умовах розвитку Української держави. Особлива увага приділяється спеціалізації різних правових інститутів у зв'язку з виникненням суспільних відносин під впливом інноваційних процесів.

Раскрываются вопросы связи технического прогресса с правовым регулированием общественных отношений в современных условиях развития Украинского государства. Особенное внимание уделяется специализации различных правовых институтов в связи с возникновением общественных отношений под влиянием инновационных процессов.

The article reveals the question of the technical progress relationship with the legal regulation of public relations in the present conditions of the Ukrainian state. The particular attention is paid to the specialization of different legal institutions in relation with the appearance of public relations under the influence of the innovation processes.

Ключові слова: технічний прогрес, спеціалізація правових інститутів, спеціалізовані суди, патентний суд, адміністративний суд.

Постановка проблеми. Технічний прогрес у всьому світі кардинальним чином вплинув на розвиток правових систем. Україна не може бути виключенням у світовому правовому просторі і має перебудувати галузі права для регулювання нових суспільних відносин, що виникають в результаті цих перетворень. В сучасний період необхідні дослідження як самих нових відносин, що виникають під впливом науково-технічного прогресу, так і можливостей їх регулювання з допомогою норм різних галузей права.

Огляд останніх досліджень. В основному дослідження вітчизняних авторів торкалися патентного права та інформаційного права серед вчених, які досліджували проблеми патентного та інформаційного права, можна назвати О.В.Дзеру О.А.Підопригору, Л.І.Роботягову, К.І. Белякова, В.С.Цимбалюка та інших. Суспільство потребує досліджень народжених технічним прогресом відносин, які мають регулюватися нормами й інших галузей права.

Мета и завдання дослідження. Метою статті є окреслення суспільних відносин, що виникають під впливом науково-технічного прогресу, а також визначення галузей права, нормами котрими вони мають регулюватися, та показ спеціалізованих юрисдикцій, в межах яких вони мають охоронятися.

Основний матеріал дослідження. Правове регулювання суспільних відносин в сучасних умовах розвитку Української держави корінним чином має змінюватися під впливом потреб нашого суспільства. Особливу роль тут відіграє перебудова нашої економіки, технологічне переозброєння промисловості, яка має розвиватися на основі новітніх технологій, впровадження у виробництво досягнень науки і техніки.

Яка роль спеціалізації правознавства в підтримці цього нового напрямку перебудови економіки? Перебудова економіки на основі технічного переозброєння викликає новий напрям юридичного наукового супроводження процесів оновлення промисловості і має стати у пригоді нашим господарюючим суб'єктам.

Як свідчать міжнародні оцінки, на сьогодні рівень захисту прав на інтелектуальну власність в Україні є низьким. Позиції держави у рейтингу Глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму за показником «Захист інтелектуальної власності» є одними з найнижчих; у 2009/2010 рр. – 108 місце (зі 133), у 2010/2011 рр. – 113 місце (зі 139), у 2011/2012 рр. – 117 місце (зі 142) [1].

Нині якраз потрібен новий юрист, який буде компетентним у питаннях юридичного супроводження створення новітніх виробництв, вирішення конфліктних питань з бізнес партнерами і конкурентами, патентуванні технічних винаходів тощо. Багато хто вважає, що підтримка нашого суб'єкта інтелектуальної власності то є завдання однієї галузі права – цивільного права. На наш погляд, це невірна позиція, адже й інші галузі права мають розвивати цей напрям перебудови правовідносин.

Так, підвищення рівня фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок (НДДКР) у промисловості, збільшення фінансових видатків з усіх джерел на наукові та науково-технічні роботи підприємницького сектору, потребують нових підходів до

регулювання суспільних відносин нормами фінансового права. В справі підтримки вітчизняного виробника об'єктів інтелектуальної власності певна роль відводиться інформаційному та адміністративному праву.

Центральне місце серед інших галузей права у справі захисту інтелектуальної власності належить цивільному праву. Як відомо, згідно ст. 462 Цивільного кодексу України [2], а також відповідних статей актів законодавства інших держав і міжнародних правових актів набуття права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок засвідчується патентом. За даними ретроспективних досліджень Національної фундації науки США, саме науковим персоналом підприємницького сектору створюється та патентується найбільша кількість науково-технічних рішень та найвищим є ступінь використання науково-технічних розробок. Останнім часом дослідниками підприємницького сектору подавалась найбільша кількість заявок для отримання патентів на інтелектуальні продукти: 80,5 % від загальної кількості поданих заявок; частка підприємницького сектору у загальній кількості отриманих патентів складала 77,5%. Рівень успішності комерціалізації патентів у підприємницькому секторі становив 58,1 % та перевищив рівень вузівського, державного секторів та позасекторальних дослідників (42,5 %, 13 % та 48 % відповідно), що свідчить про високий потенціал використання та найбільшу комерційну цінність створюваних інтелектуальних продуктів. Висока патентна активність та успішність комерціалізації науково-технічних розробок підприємницького сектору пояснюється тим, що створені на підприємствах або за їх ініціативи інтелектуальні продукти відповідають попиту та вимогам промисловості, а тому є найбільш затребуваними для використання у виробничих процесах. Рівень фінансування НДДКР у підприємницькому секторі України у 2006-2010 рр. за рахунок усіх джерел є низьким; з 2006 р. до 2010 р. він зазнав скорочення з 0,56 % до 0,47 % до ВВП. Водночас, розвинуті країни та країни, що розвиваються, приділяють фінансуванню розробок у підприємницькому секторі найвищу увагу. Так, у країнах рівень фінансування НДДКР у підприємницькому секторі до ВВП у 2005-2009 рр. в середньому становив 1,2 %. Зокрема, найвищі показники демонстрували Фінляндія (2,6 %), Швеція (2,6 %), Данія (1,8 %), Австрія (1,8 %), Німеччина (1,8 %). У США, Японії та Південній Кореї рівень фінансування НДДКР у підприємницькому секторі у 2005-2008 рр. в середньому становив 1,9 %, 2,6 % та 2,4 % відповідно[1].

За даними Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України держави, що підтримують лише соціокультурну та пізнавальну функцію своєї науки, зазвичай стають донорами інтелектуального потенціалу для інших країн. Попит на фахівців із таких спеціальностей, як біотехнологія, програмування, телекомунікації, теоретична фізика, постійно зростає в першу чергу у високорозвинених країнах світу, зокрема США, Німеччині, Франції, Японії. У результаті відбувається процес "відпливу умів" до країн з більш привабливими для науково-дослідної роботи фінансовими та соціальними умовами [1].

Аналіз науково-технічного та інноваційного розвитку багатьох країн світу свідчить, що за умов наукоємності ВВП на рівні 0,9 % наука стає витратною галуззю, а економічну віддачу від інвестування в науку можна отримати лише у разі перевищення цього критичного рівня. Для країн зі значною "тіньовою" економікою цей показник зростає [1]. В той же час, згідно ст. 34 Закону України від 13 грудня 1991 р. № 1077 - XII "Про наукову і науково-технічну діяльність" в Україні держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) у розмірі 1,7 відсотка ВВП України. Але ж це показник для останнього десятиліття ХХ століття. На сьогодні держбюджетний внесок в науку має бути значно вищим, але він з 1991 р. ні разу не переглядався [3]. Отже виникає проблема вирахування нового показника витрат з ВВП на науку та внесення відповідних змін до законодавчих актів.

Законодавчого забезпечення потребує не тільки створення новітніх виробництв, а як зазначалось вище, ще й вирішення спорів між учасниками правовідносин, особливо права на об'єкти інтелектуальної власності і тут, на наш погляд, законодавцю потрібно підтримати ініціативу Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України, який висловив думку щодо забезпечення надійного та ефективного захисту прав на результати інтелектуальних продуктів, створених промисловим сектором та запропонував внести зміни до Закону України «Про судову систему і статус суддів» [4], до законів про охорону прав на об'єкти промислової власності та процесуального законодавства, передбачити створення патентних судів в Україні, визначити підвідомчість спорів таким судам та порядок їх вирішення. Спеціалізація судів дозволить більш кваліфіковано вирішувати судові спори, надійніше захищати права на об'єкти інтелектуальної власності.

Спеціалізація судової системи здійснюється на основі Конституції України, ст. 125 якої закріплює: «Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації». Ще в 2002 році в Законі України «Про судову систему» було

передбачено спеціалізувати судову систему за господарською та адміністративною юрисдикціями. Зараз вже виділені і функціонують суди кримінальної та цивільної юрисдикції. Відтак, в нашій державі функціонують спеціалізовані суди і серед них адміністративні суди. Потрібно зазначити, що адміністративні суди, поряд із судами інших юрисдикцій здійснюють правосуддя на основі спеціалізованого процесуального законодавства.

Адміністративні суди також можуть розглядати справи щодо захисту прав суб'єктів права інтелектуальної власності, адже згідно ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі КАС України) «Завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ» [5]. Чи можуть виникнути адміністративно-процесуальні відносини між уповноваженим органом виконавчої влади, його посадовою особою і суб'єктом права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок тощо. На наш погляд, такі відносини можуть виникати у тих випадках, коли вказані органи або посадові особи не виконують своїх обов'язків щодо реалізації або захисту прав інтелектуальної власності. Але це має бути чіткіше визначено в законі в якості частини предмету адміністративної юрисдикції. Доречі, в процесуальному законодавстві нині існують проблеми розмежування предмета юрисдикцій за галузями процесуального права. Так само предметна підсудність в адміністративному судочинстві набуває першочергового значення, а її правила стають первинними по відношенню до правил територіальної підсудності адміністративних справ. Як правильно зазначає К.О.Тимошенко, аналіз практики діяльності системи адміністративних судів свідчить про те, що нерідко адміністративно-процесуальні норми, якими встановлюються правила предметної підсудності, є складними для правозастосування не лише для особи, що прагне захистити свої інтереси в суді, але й для самих суддів, які приймають до свого провадження адміністративні справи з порушенням правил предметної підсудності. Правила визначення предметної підсудності в адміністративному судочинстві складають розгалужену систему, якою передбачено як імперативне визначення предметної підсудності справ, так і альтернатива у виборі адміністративного суду; окрім загальних правил, сформульованих у ст. 17 КАС України, передбачено численні спеціальні правила визначення предметної підсудності окремих категорій адміністративних справ [6, с. 1-2].

Аналіз практики діяльності адміністративних судів свідчить про те, що судді нерідко стикаються з труднощами, пов'язаними із застосуванням понятійно-термінологічних новел, з термінами які не розроблені в українській адміністративно-правовій науці та потребують належного доктринального тлумачення. У першу чергу мова йде про понятійний апарат в галузі інформатизації. Часто норми КАС України, які визначають предмет юрисдикції адміністративних судів, не повною мірою розкривають специфіку публічно-правового спору та не містять чітких критеріїв розмежування судових юрисдикцій.

Наявні недоліки чинного КАС України, неточність його понятійно-категоріального апарату, неврахування в ньому термінології, яка народжена в процесі інновацій, та практики його застосування безпосередньо пов'язані із відсутністю узгоджених науково обґрунтованих підходів до визначення сутності публічно-правового спору як предмету юрисдикції адміністративних судів при оскарженні до них рішень органів влади, пов'язаних з створенням, користуванням або розпорядженням інтелектуальною власністю. Відповідно, така ситуація зумовлює необхідність поглиблення теоретичних засад розуміння публічно-правового спору і вироблення пропозицій щодо подальшого удосконалення КАС України та інших актів адміністративного і адміністративного процесуального законодавства.

Особливої уваги заслуговує питання регулювання суспільних відносин управлінського характеру за участю юридичних осіб як публічного так і приватного права. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб як здатність бути учасниками адміністративних правовідносин, брати участь у правовідносинах, що виникають у сфері державного управління, шляхом реалізації суб'єктивних прав і несення обов'язків достатньо не вивчена. Особливо це торкається адміністративної правосуб'єктності юридичних осіб в адміністративно-деліктних відносинах. До цього часу в Кодексі України про адміністративні правопорушення не визначено суб'єктом правопорушення юридичну особу, але ж матеріальні правові відносини давно вже змінилися, юридичні особи функціонують на правах різних видів власності в тому числі приватної і колективної і вони повинні нести адміністративну відповідальність за вчинені правопорушення.

Підводячи підсумок висловленому можна зробити висновок, що нині правова наука має системно і концептуально підійти до вирішення проблем правового супроводження

інноваційної діяльності, причому це має здійснюватись не лише на базі дослідження проблем цивільного права, спеціалісти інших галузей права повинні спрямувати свої зусилля на оволодіння новим напрямом правової науки та забезпечити законодавця новітніми дослідженнями у цій сфері, а юридичну практику методологією застосування тих норм права, які з'являться в процесі оновлення законодавства.

Література

1. Собакевич О. Щодо розвитку науково-технічного потенціалу промислового сектору України". Аналітична записка / Собакевич О., Савенко В. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/677/>
2. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. №№ 40-44. – Ст. 356.
3. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13 грудня 1991 р. № 1077 - XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 165.
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №№ 41-42. – Ст. 529.
5. Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №№ 35-36. – Ст. 446.
6. Тимошенко К.О. Публічно-правовий спір як предмет юрисдикції адміністративних судів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / Тимошенко К.О. – К., 2012. – 20 с.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З МНОЖИННІСТЮ ОСІБ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Трут Д.В.

Національна академія внутрішніх справ

Проведено дослідження цивільно-правових зобов'язань з множинністю осіб в римському праві. Проаналізовано часткові, солідарні та корреальні зобов'язання. Здійснено розмежування корреальних та солідарних зобов'язань за римським правом.

Проведено исследование гражданско-правовых обязательств с множественностью лиц в римском праве. Проанализированы долевыe, солидарные и корреальные обязательства. Осуществлено разграничение корреальных и солидарных обязательств в римском праве.

The research of civil obligations with multiplicity of persons in Roman law. Analyses of partial, joint and several, correal obligations. Done distinction between correal obligations – on the one hand and joint and several obligations – on the other hand under Roman law.

Ключові слова: часткові зобов'язання, солідарні зобов'язання, корреальні зобов'язання, *litis contestation*.

Зобов'язання з множинністю осіб у сучасному вигляді сформувалися у результаті їх тривалої еволюції шляхом удосконалення правових форм в законодавствах передових правопорядків минулого [8, 702]. Такі зобов'язання були відомі ще римському праву і поділялися на часткові, корреальні та солідарні. Римляни розмежовували також й активну та пасивну множинність.

Однак недостатньо дослідженими залишаються різновиди цивільно-правових зобов'язань з множинністю осіб в римському праві, які мали вплив на розвиток та законодавче закріплення вказаних правовідносин зобов'язального типу в сучасних правових системах світу.

Таким чином, *метою* цієї статті є з'ясування та дослідження поняття та особливостей виконання часткових, корреальних та солідарних зобов'язань в римському праві. При цьому, особливу увагу слід приділити питанню розмежування солідарних та корреальних зобов'язань.

Загалом, окреслені питання вивчали такі відомі вчені, як: Ю. Барон, Д.Д. Гримм, Г. Денбург, Д.В. Дождев, Н. Дювернуа, І.Б. Новицький, Ф.К. Савіні та інші.

З теоретичної точки зору в римському праві проблем з виділенням часткової множинності не було: якщо предмет зобов'язання був подільний, то зобов'язання в цілому поділялось між декількома суб'єктами. Як приклад, І.Б. Новицький зазначає, що джерела, а саме Кодекс Юстиніана, а ще раніше Павел (D.10. 2.25. 9. 13) зводять це правило до законів XII таблиць. *Ex lege XII tabularum aes alienum hereditarium... pro portionibus... ipso iure divisum* (C. 2. 3.26) – відповідно до законів XII таблиць спадкові борги діляться автоматично на частки [11, 264]. Тому ж принципу відповідала й часткова відповідальність.

Серйозну складність, а також полеміку серед науковців викликали намагання дати відповідь на питання розмежування корреальних і солідарних зобов'язань, або як називають деякі вчені останні - «тільки солідарні» [11, 102].

Солідарне зобов'язання (в звуженому сенсі по відношенню до сучасного розуміння солідарності) мало місце тоді, коли задоволення, отримане кредитором від одного з сукупних боржників або одним з сукупних кредиторів від боржника, погашало зобов'язання [9, с. 188].

Корреальне зобов'язання мало місце, коли пред'явлення позову (*litis contestation*) кредитором до одного з сукупних боржників або одним з сукупних кредиторів до боржника погашало зобов'язання [11, 263-264]. Так, Д.В. Дождев вказує, що солідарні зобов'язання, які припинялись в наслідок *litis contestation* (в результаті подання позову і порушення справи, процесу), називались корреальними (від «*reus*» - відповідач) [6, 445].

Таким чином, суть *корреальних зобов'язань* полягала в тому, що кредитор мав право вибрати лише одного боржника і вимагати від нього виконати зобов'язання в цілому в межах пред'явленого позову. Вибір боржника, до якого кредитор пред'являв позов, звільняв від виконання зобов'язання інших боржників, навіть тоді, коли боржник не зміг виконати зобов'язання в цілому. Право стягнути недоотримане з інших боржників втрачалось. І навпаки, при активній множинності, позов одного з кредиторів до боржника виключав право іншого вимагати виконання зобов'язання.

Такий вплив *litis contestation* на суть корреальних зобов'язань пояснює Г. Денбург та вказує, що мало місце побоювання про можливість подвійного стягнення того ж об'єкту, замість однієї сплати зі сторони того або іншого боржника [9, 186]. В світлі сказаного, деякі вчені називають корреальні зобов'язання «суб'єктно-альтернативними» [2, 638].

Цю позицію критикує Н. Дювернуа, який вказує, що корреалітет є таке зіставлення зобов'язань, або зобов'язаних осіб, яке існує до позову, яке передує позову, яке позовом дозволяється, і, як таке, воно зовсім не визначається з однієї лише процесуальної точки зору. Єдність зобов'язання (при корреальності) є саме те, що відрізняє корреальність від солідарності [7, 22, 26].

Цієї ж думки притримується Ю. Барон, який вказує, що корреальне зобов'язання визнали одним зобов'язання з декількома суб'єктами, «тільки солідарне» – декількома зобов'язаннями, направленими на один і той же предмет [2, 636-637].

Окрім того, відмінною ознакою корреальних зобов'язань від солідарних є та, що останні виникають на основі закону, а також внаслідок вчинення спільно декількома особами шкоди (делікту).

І.Б. Новицький вказує, що в таких випадках наступала кумулятивна цивільно-правова відповідальність: у випадках деліктів, що мали штрафний характер (наприклад, у випадках скоєння злочину), відбувалося множення зобов'язання, де зобов'язання в цілому повинен був виконати кожен з сукупних боржників. Наприклад, якщо кілька чоловіків вбили раба, то за законом Аквілія (в ньому йшлося: те, що один сплатив за законом Аквілія, не звільняє іншого, оскільки мова йде про штраф, про покарання (D. 9. 2. 11. 2) майнову відповідальність ніс кожен з співучасників. В інших деліктних зобов'язаннях, що не носили штрафного характеру, наступала відповідальність не за принципом множення відповідальності співучасників, а солідарна [11, 263-264].

Ю. Барон не зовсім погоджується з даною думкою і вказує, що боржники повинні були сплатити кожен повністю лише штраф, а зобов'язання з відшкодування збитків було «тільки солідарним» [2, 633].

Г. Дернбург вказує, що істина посередині, залежно від випадку і обставин [9, с. 187-188]. Порядок і принцип виконання солідарного зобов'язання був такий же як і корреальних – *in solidum*. З сказаного впливає додаткова відмінна ознака – в солідарних зобов'язаннях за римським правом (на відмінну від корреальних) множинність могла бути лише на стороні боржника.

Д.Д. Гримм наводить ще одну відмінність солідарних зобов'язань від корреальних. Солідарні зобов'язання не припинялись щодо інших учасників внаслідок новації або зречення, здійсненого одним тільки кредитором або щодо одного тільки боржника; так само пред'явлення позову одним кредитором або проти одного боржника не припиняє зобов'язання по відношенню до інших учасників [5, 198].

В свою чергу, такий відомий вчений як Ф.К. Савіньї не намагався розмежувати солідарні і корреальні зобов'язання, вказуючи на те, що, окрім часткових, існують корреальні та інші сукупні зобов'язання, при цьому і ті й інші повинні виконуватись «*in solidum*» [12, 98-99].

Згодом різниця між солідарними і корреальними зобов'язаннями була усунена реформою Юстиніана, якою були залишені в дії солідарні зобов'язання в їх розумінні, близькому до існуючого зараз. Від поділу зобов'язань на корреальні і солідарні з плином часу остаточно відмовились.

Деякі німецькі науковці вказують, що праці присвячені пошуку відмінностей між корреальними зобов'язаннями і солідарними, де нібито існує лише одне зобов'язання з декількома суб'єктивними відносинами, і інших випадків, де існує два зобов'язання, залишилися без практичного значення і призвело лише до надмірних тонкостей і крайніх плутанин [4, 228].

Р. Зімерман також ставить дуже критично до дослідження питання розмежування солідарних і корреальних зобов'язань і вказує, що на сьогоднішній день потрібно уникати теоретизації в термінах «солідарність» і «корреальність», не лише тому що останнє поняття своє віджило, але й тому що це буде повністю неісторичне дослідження. Римські юристи не знали такої термінології, яку застосовуємо ми і не піддавали її такому абстрактному аналізу для пізнання природи випадків множинності осіб [13, 129].

Сучасної ж правової регламентації множинності осіб в цивільно-правових зобов'язаннях набула з прийняттям Французького цивільного кодексу та Німецького цивільного уложення.

Щодо самої природи корреальних зобов'язань, то слід відзначити, що Ф.К. Савіньї аналізує корреальні зобов'язання не лише через призму *litis contestation*, а й вказує підстави їх виникнення, ознаки, особливості виконання. Говорячи про *підстави виникнення*, автор вказує, що без волі осіб корреальні зобов'язання мають місце лише в одному випадку, коли зобов'язання саме по собі неподільне, і то лише по відношенню до сукупних боржників (як пасивне корреальне зобов'язання). Воля ж суб'єктів при цьому могла мати місце в межах правочину (договір, заповіт, тощо) [12, 101].

Д.Д. Гримм також вказує, що підставами виникнення корреального зобов'язання були договір і заповідальне розпорядження. У Римі головною формою укладення корреальних зобов'язань служила стипуляція (кілька кредиторів одночасно запитували боржника: *spondesne dare*, і він відповідав: *spondeo*, або кредитор запитував підряд декількох боржників: *spondesne dare*, *spondesne sare*, і після цього всі разом відповідали *spondeo*). Внаслідок цього співкредитори називалися *duo* або *plures rei stipulandi*, а співборжники - *duo* або *plures rei promittendi* [5, 197]. При цьому, слід звернути увагу, що жоден автор не називає однією з підстав виникнення корреалітету – закон, або як наслідок делікту.

Так, І.А. Покровський наводить наступний приклад *причин виникнення* корреальних зобов'язань. Два брати ведуть нероздільне господарство; я звертаюся до них з проханням дати мені в борг; вони згодні, але попереджують, що до часу настання терміну платежу кому-небудь з них доведеться поїхати у справах, але кому саме - ще не знають; зважаючи на це вони бажали б виступити як співкредитори в описаному сенсі. Так само, можливе подібне ж бажання і з боку декількох боржників: у нашому прикладі брати просять у мене в борг, і я згоден, але лише з тією умовою, щоб я міг стягувати борг з будь-якого з них [10, 404].

Корреальність зобов'язання, як зазначав Ф.К. Савіньї, мала два *правила*:

1) будь-який кредитор має право вимагати від спільного боржника повного виконання, а будь-який боржник повинен відповідати перед спільним кредитором в повній мірі;

2) виконання одному кредитору погашає вимоги всіх інших, не залежні від того, буде це виконання примусове чи добровільне і навпаки, кожен з боржників може задовольнити з своєї сторони борг всіх решта або ж задоволення може бути здійснене кожним боржником по частинам [12, 112-113].

Що ж стосувалося *механізму виконання* корреального зобов'язання до пред'явлення позову (*litis contestation*), то в будь-якому випадку суб'єкти на стороні боржника чи кредитора повинні були здійснювати свої права і обов'язки «*in solidum*».

Порядок ж такого виконання не мав ніякого значення - чи сторони домовились про виконання частинами, чи лише одним з боржників або одному з кредиторів – це була їхня особиста справа в межах наведених Ф.К. Савіньї правил. Якщо зобов'язання було виконане в позасудовий спосіб (без *litis contestation*) одному з кредиторів, то право інших погашалось. Точно так само як і між спільним кредитором і одним із багатьох боржників, виконання звільняло інших боржників.

Що ж до *інших способів припинення* корреального зобов'язання, окрім виконання, то науковці зазначають наступне. Не тільки платіж, але (і акти, які мають з ним рівне значення), *assessatio*, *novatio*, *litis contestation*, *culpa*, переривання позовної давності – здійснюють той же вплив на всіх *coegri*, хоча походять від одного з них [2, 637]. До прикладу, новація, яка здійснена одним із кредиторів з спільним боржником, погашає борг і для інших кредиторів. Таку ж дію виконує новація і між спільним кредитором і одним з багатьох боржників [12, 115]. Але дане правило діяло не у всіх випадках.

Не прирівнювались виконанню наступні випадки. *По-перше*, *confusio*, коли це мало місце внаслідок того, що кредитор робиться спадкоємцем, або одного з корреальних боржників і коли інші корреальні боржники все ж залишалися зобов'язаними щодо виконання зобов'язання, або спадкоємцями одного спільного боржника і коли він визнавався боржником своїх колишніх співкредиторів [1, 36-37].

Іншими словами, як зазначає Б. Віндштейн, у зв'язку з злиттям кредитора і боржника в одну особу, з зобов'язання вибуває тільки остання, тоді як для всіх інших осіб, що беруть участь в зобов'язанні, воно залишається в силі [3, 110].

По-друге, *actum de non petendo* (угода про невисування вимоги, або відмова від права вимоги), дія якої поширювалась щодо звільнення від зобов'язання тільки осіб, які його заключили, але не на інших корреальних кредиторів, або боржників, за якими, навпаки, залишалось як право вимоги виконання зобов'язання, так і обов'язок здійснити задоволення за зобов'язанням. За прострочення виконання корреального зобов'язання кожен боржник, за римським правом, повинен був нести відповідальність тільки за себе, як і кожен з них повинен був відповідати тільки за свої *dolus* або *culpa*, але не за інших боржників [1, 36-37].

Оскільки вказані два випадки ставили під сумнів єдність корреального зобов'язання, то німецькі вчені встановили різницю між «об'єктивним складом» і «суб'єктивними відносинами» корреального зобов'язання, стверджуючи, що ті факти, які торкаються об'єктивного складу самого зобов'язання, корисні для всіх *coegri*, а ті, які впливають лише на особу одного з них, не торкаючись складу самого зобов'язання, можуть бути корисними або шкідливими виключно для неї однієї [2, 637; 7, 12].

Іншими словами, корреальне зобов'язання єдине в своєму «об'єктивному складі», маючи при цьому «різні суб'єктивні відносини» [9, 185]. Однак, така позиція справедливо підпала під серйозну критику з боку інших науковців.

У випадку корреальної активної множинності, кредитор, що отримав виконання, за загальним правилом не був зобов'язаний передати частину отриманого іншому кредитору, але таке могло мати місце, наприклад, у випадку укладання договору декількома суб'єктами товариства з третьою особою. Не мав право звернутись до інших зі зворотною вимогою (регресом) і боржник, що виконав зобов'язання повністю при пасивній множинності, якщо інше не впливало з правовідносин між боржниками (якщо про інше не домовились боржники). Хоча існує думка, що в такому випадку боржник, що виконав зобов'язання повністю, мав право вимагати в кредитора цесії проти інших корреальних боржників [1, 628].

Зважаючи на вищевикладене, можна зробити наступні висновки. Часткові, солідарні та корреальні зобов'язання в римському праві були різновидом цивільно-правових зобов'язань з множинністю осіб. В свою чергу, солідарні та корреальні зобов'язання повинні були виконуватись *in solidum*. Солідарні зобов'язання виникали на підставі закону або внаслідок вчинення делікту, корреальні ж, в свою чергу, – на підставі договору або заповіту. За корреальними зобов'язаннями звернення з позовом до одного з боржників звільняло всіх решта від зобов'язання. За солідарними зобов'язаннями лише виконання зобов'язання одним із боржників звільняло всіх інших.

В корреальних зобов'язаннях кожен боржник відповідав перед кредитором в повній мірі, а кредитор був вправі звернутися з позовом до будь-якого боржника, однак таке звернення звільняло інших. Що стосується порядку виконання корреального зобов'язання до звернення з позовом (добровільне виконання), то кредитору було байдуже хто в якому порядку і в якій мірі виконає зобов'язання, адже його цікавив лише результат.

Література

1. Анненков К. Система русского гражданского права. Права обязательственные. Т. 3 / К. Анненков. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – С.-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1901. – 495 с.
2. Барон Юлиус. Система римского гражданского права: В 6 кн. / Ассоциация Юридический центр / Юлиус Барон. - СПб.: Издательство Р.Асланова "Юридический центр Пресс", 2005. – 1100 с.
3. Виндшейн Б. Об обязательствах по римскому праву: Пер. с нем. / Под ред. и с примеч. А.Б. Думашевского / Б. Виндштейн – СПб, 1875 – 593 с.
4. Гражданское право Германии: Перевод с немецкого / Бернгефт Ф., проф. Рост. ун-та, Колер И., проф. Берл. ун-та; Под ред.: В.М. Нечаев. – С.-Пб.: Сенат. Тип., 1910. – 407 с.
5. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права / Д.Д. Гримм. – М.: Издательство "Зерцало", 2003. - 496 с.
6. Дождев. Д.В. Римское частное право. / Д.В. Дождев. М.: Инфра-М, Норма, 2003. – 784 с.
7. Дювернуа Н. Основная форма корреального обязательства: Историко-юридическое и критическое исследование по римскому праву / Н. Дювернуа. – Ярославль: Тип. Губ. правл., 1874. – 272 с.
8. Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України [Текст]: навч.-практ. посіб. для студ. юрид. ф-ту / Р.А. Майданик [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Р.А. Майданика; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Юрид. ф-т, Каф. цивіл. права. - 2-ге вид., переробл. та допов. - К.: Юстініан, 2010. - 1007 с.
9. Пандекты: Перевод с немецкого. Общая часть. Т. 1 / Дербург Г.; Под ред. : П. Соколовский; Пер.: Г. Фон Рехенберг. – М.: Унив. тип., 1906. – 481 с.
10. Покровский И. А. История римского права / А. Д. Рудоквас (вступ. ст., пер. с лат., науч. ред. и примеч.). - Изд. испр., с изм. — СПб.: Изд.-торговый дом «Летний Сад», 1999. – 533 с.
11. Римское частное право: Учебник / [Под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского]. М.: Юристъ., 2004. – 314 с.
12. Савиньи Ф.К. Обязательственное право: Перевод с немецкого / Ф.К. Савиньи; Пер.: Н. Мандро, В. Фукс. – М.: Тип. А.В. Кудрявцевой, 1876. – 610 с.
13. Zimmermann R. The Law of Obligations : Roman Foundations of the Civilian Tradition / R. Zimmermann. – New York : Oxford University Press, 1996, 1312 p.

ПРОБЛЕМИ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Звягіна К. С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізується проблема залучення іноземних інвестицій в економіку України. Автором здійснюється аналіз проблем іноземного інвестування в Україну шляхом виявлення факторів негативного впливу на процес іноземного інвестування та формулювання власних пропозицій щодо вдосконалення механізму залучення іноземних інвестицій в економіку України.

В статье анализируется проблема привлечения иностранных инвестиций в экономику Украины. Автор проводит анализ проблем иностранного финансирования в Украине с помощью определения факторов негативного влияния на процесс иностранного финансирования и формулирует собственные предложения по поводу улучшения механизма привлечения иностранных инвестиций в экономику Украины.

The author analyses the problem of attracting foreign investment in Ukraine. The author analyses the problems of foreign financing in Ukraine by determining factors of negative influence on the process of foreign funding and formulates its own proposals on how to improve the mechanism of attraction of foreign investments in the Ukrainian economy.

Ключові слова: іноземні інвестиції, інвестор, правові гарантії, режим іноземного інвестування.

Впродовж останніх років зростає роль іноземних інвестицій в економічному розвитку України. Це пов'язано з тим, що наша держава набирає великі темпи розвитку економіки, про це свідчить той факт, що різке нарощування присутності іноземного капіталу в економіці України, яке мало місце протягом останніх років, актуалізувало проблеми впливу підприємств з іноземним капіталом на якість зовнішньоторговельного обороту України та реалізацію позитивного потенціалу вітчизняної економіки в міжнародному співробітництві. У сучасних умовах іноземні інвестиції виступають найважливішим засобом забезпечення умов виходу з економічної кризи, структурних зрушень у народному господарстві, зростання технічного прогресу, підвищення якісних показників господарської діяльності. Саме тому питання іноземного інвестування в Україні є дуже актуальним.

На сьогоднішній день питаннями, які стосуються вирішення проблем залучення іноземних інвестицій в економіку України, досліджують багато науковців, зокрема, такі як: Щербина В.С., Вінник О.М., Мілаш В.С., Луць В.В., Худавердієва В. А., Матюшенко І.Ю., Діденко Л.В., Шик Л.М. ті інші. Однак, проблеми іноземного інвестування в Україні досі залишаються недостатньо дослідженими, тому метою моєї статті є дослідження ролі іноземного інвестування, аналіз сучасного стану залучення іноземних інвестицій, аналіз проблем іноземного інвестування в Україну шляхом виявлення факторів негативного впливу на процес іноземного інвестування та формулювання власних пропозицій щодо вдосконалення механізму залучення іноземних інвестицій в економіку України.

В Україні практично створено основи законодавчої бази, яка регулює діяльність іноземних інвесторів та механізм залучення іноземних інвестицій. На сьогодні в Україні інвестиційна діяльність регулюється такими нормативно-правовими актами: ЗУ «Про інвестиційну діяльність», ЗУ «Про режим іноземного інвестування», ЗУ «Про захист іноземних інвестицій на Україні», ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність», ЗУ «Про інститути спільного інвестування», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року», «Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну діяльність за участю іноземного інвестора» та інші.

Відповідно до ЗУ «Про інвестиційну діяльність» інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток(доход) або досягається соціальний ефект [1]. Відповідно до ЗУ «Про режим іноземного інвестування» іноземними інвестиціями є цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [2]. Оскільки, інвестиційна діяльність пов'язана з певним ризиком для іноземного інвестора, тому обсяг іноземних інвестицій значною мірою залежить від ефективності правових гарантій, передбачених у національному законодавстві. З метою забезпечення сприятливого та стабільного інвестиційного режиму держава встановлює державні гарантії захисту інвестицій. ЗУ «Про інвестиційну діяльність» в ст. 19 визначає державні гарантії захисту інвестицій як систему правових норм, які спрямовані на захист інвестицій та не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників

інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів). Державні гарантії захисту інвестицій не можуть бути скасовані або звужені стосовно інвестицій, здійснених у період дії цих гарантій. Правові гарантії захисту іноземних інвестицій відповідно до ЗУ «Про режим іноземного інвестування» поділяються на:

- 1) гарантії від зміни законодавства;
- 2) гарантії від примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та їх посадових осіб;
- 3) компенсації і відшкодування збитків іноземним інвесторам;
- 4) гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності;
- 5) гарантії переказу доходів, прибутків та інших сум у зв'язку із іноземними інвестиціями.

Однією із важливих умов залучення іноземних інвестицій є гарантії стабільності законодавства, що регулює правовий режим іноземних інвестицій. Іноземний інвестор хоче мати гарантію, що умови інвестування мінятися не будуть. Він повинен бути впевненим у тому, що будь-які зміни в законодавстві не погіршать комерційних результатів його діяльності, на досягнення яких він розраховував, приймаючи рішення про свої капіталовкладення у визначений ним проект.

На жаль, нестабільність українського законодавства і його непередбачуваність нерідко породжують в іноземних інвесторів сумніви щодо цього. Під гарантією стабільності законодавства розуміють, що у разі погіршення умов інвестування до іноземних інвесторів буде застосовуватися законодавство, яке діяло на момент вкладення інвестицій [3, с.270]. Отже, нестабільність українського законодавства є однією із проблем залучення іноземних інвестицій в економіку України.

Суттєвою проблемою є також компенсація та відшкодування збитків іноземним інвесторам. Відповідно до ст. 10 ЗУ «Про режим іноземного інвестування» іноземні інвестори мають право на відшкодування збитків, включаючи втрачену вигоду й моральну шкоду, завданих їм внаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами України чи їх посадовими особами передбачених законодавством обов'язків щодо іноземного інвестора або підприємства з іноземними інвестиціями. На наш погляд, у законодавстві про іноземні інвестиції доцільно передбачити конкретні строки виплати компенсації. Це посилює дію коментованої державно-правової гарантії.

Дуже важливе значення в правовому захисті іноземних інвестицій має гарантія переказу за кордон прибутків, отриманих іноземним інвестором у ході здійснення інвестиційної діяльності на території іншої держави. Порядок переказу за кордон прибутків, доходів та інших коштів, одержаних внаслідок здійснення іноземних інвестицій, визначається Національним банком України. НБУ розроблено Положення про порядок іноземного інвестування у Україну, яке затверджене Постановою Правління Національного банку України від 10 серпня 2005 року [4].

Повернення іноземної інвестиції, а також прибутків, доходів, інших коштів, одержаних іноземним інвестором від інвестиційної діяльності в Україні, здійснюється іноземним інвестором з інвестиційного рахунку в гривнях та в іноземній валюті за прямою або портфельною інвестицією на інвестиційний рахунок іншого іноземного інвестора.

Проблема вільного переказу капіталів і переміщення отриманих доходів з території однієї держави на територію іншої в першу чергу стосується безперешкодного вивозу поточних доходів інвестора (дивідендів, відсотків, роялті), сум, виплачуваних у погашення позик, вивозу первісних капіталовкладень; коштів, що виникають при ліквідації чи припиненні інвестиційної діяльності, частковому або повному продажу капіталовкладень; компенсації, одержуваної інвестором у випадку вилучення його власності; будь-яких інших платежів у зв'язку з капіталовкладеннями.

Таким чином, удосконалення системи правових гарантій захисту іноземних інвестицій сприятиме залученню іноземних інвестицій в економіку України.

Основними чинниками, які негативно впливають на процес іноземного інвестування є:

- 1) нестабільне законодавство, відсутність надійних гарантій захисту від його змін для іноземних інвесторів;
- 2) високий рівень інфляції;
- 3) невисокий рівень розвитку інфраструктури, яка могла б забезпечити швидкий оперативний зв'язок України з іншими країнами [5, с. 158];
- 4) відсутність чіткої державної стратегії щодо заохочення інвестицій;
- 5) значний податковий і адміністративний тиск;
- 6) нестабільність фінансової системи України;
- 7) високий рівень корумпованості та бюрократизму в органах державної влади;
- 8) нерівномірність іноземного інвестування у регіони країни;

9) складність реєстраційних, ліцензійних, сертифікаційних та митних процедур. Реєстрація іноземних інвестицій згідно із встановленими процедурами триває місяцями [6, с. 72];

10) відсутність державного захисту інвестицій та інші [7, с. 138].

Основними напрямками вирішення проблем іноземного інвестування є:

1) створення стабільної податкової системи, яка б забезпечувала достатній обсяг надходжень до бюджетів усіх рівнів, ефективне функціонування економіки, створення умов для подальшого інтегрування України до світової економіки;

2) розвиток корпоративного управління повинен здійснюватися для поліпшення інвестиційного клімату і спрямовуватися на поступове наближення нормативно-правової бази з питань корпоративного управління до законодавства Європейського союзу;

3) стимулювання довгострокового банківського кредитування;

4) розвиток фондового ринку; забезпечення прозорості діяльності інститутів спільного інвестування;

5) запровадження спеціального режиму інвестування на територіях з несприятливими соціально-економічними умовами; залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва;

6) впровадження економічного механізму страхування ризиків іноземного інвестування;

7) забезпечення стабільності законодавства у сфері інвестування і оподаткування;

8) розвиток інфраструктури;

9) боротьба з інфляцією;

10) надання додаткових пільг іноземному інвестору для заохочення його діяльності в Україні через прийняття окремих національних правових актів та інші.

На підставі вищевикладеного варто зазначити, що питання залучення та використання іноземних інвестицій в економіку України постає дуже гостро. Україна зацікавлена у залученні і оптимальному використанні іноземних інвестицій, однак для цього необхідно створити ефективну систему державного регулювання інвестиційної діяльності. Вирішення даного питання повинно стати пріоритетним, адже від ефективності інвестиційної політики залежить стан виробництва, положення та рівень технічного оснащення основних фондів підприємств народного господарства, можливості структурної перебудови економіки, рішення соціальних та екологічних проблем. Інвестиції являються основою для розвитку економіки.

Література

1. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 року №1560-XII // Відомості Верховної Ради. – 1991. - №47. - ст.646.

2. Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 року № 93/96-ВР// Відомості Верховної Ради. - 1996. - №19. - ст.80.

3. Коссак В. Стабільність законодавства як умова захисту іноземних інвестицій // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (13-14 лютого 2003 р.). - Львів. - С. 269-271.

4. Постанова Правління Національного банку України від 10 серпня 2005 р. № 280 „Про врегулювання питань іноземного інвестування в Україну” // Офіційний вісник України. - 2005 р.- № 35. - Ст. 115.

5. Дука А.П. Теорія та практика інвестиційної діяльності : навч. посібн. / А.П. Дука. - К.: Вид-во "Каравела", 2007. - 236 с.

6. Гринів Т.Т. Іноземні інвестиції в Україні в умовах кризи: стан і перспективи розвитку / Т.Т. Гринів // Національний університет "Львівська політехніка", кафедра обліку та аналізу - 2010. - с. 69 - 73. -Бібліогр. - с.69-73.

7. Коссак В. М. Проблеми захисту прав іноземних інвесторів / В. М. Коссак // Держава і право. Юрид. і політ. науки. 36. наук, праць. - Спец. вип. – с. 136-139.

АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Золотарьова Н.І.

*Кандидат юридичних наук, професор
Національної академії внутрішніх справ*

В статті розглядаються питання місця і ролі адміністративної діяльності в механізмі адміністративно-правової охорони навколишнього природного середовища. Визначається поняття механізму адміністративно-правової охорони навколишнього природного середовища, засоби охорони та вплив норм адміністративного права на діяльність органів держави, що здійснюють адміністративну діяльність у природоохоронній сфері..

В статье рассматриваются вопросы места и роли административной деятельности в механизме административно-правовой охраны окружающей природной среды. Определяется понятия механизма административно-правовой охраны окружающей природной среды, средства охраны и влияние норм административного права на деятельность органов государства, которые осуществляют административную деятельность в природоохранной сфере.

The article deals with the place and role of administrative activity in the mechanism of administrative and legal protection of the environment. It defines the mechanism of administrative legal protection of the environment, means of the defense and the impact of the administrative law norms on the activities of the state bodies that carry out administrative activity in the environmental field..

Ключові слова: адміністративна діяльність, природоохорона, механізм правового регулювання.

Постановка проблеми. В юридичній літературі досить підготовлено наукових робіт з адміністративно-правової охорони навколишнього природного середовища. Однак ніхто з авторів не показував реалізації норм природоохоронного законодавства через механізм адміністративно-правового регулювання, та відповідної ролі адміністративної діяльності в цьому механізмі.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питання механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин досліджувались в роботах І.П.Голосніченко, С.В.Ківалова, В.К.Колпакова, Ю.С.Шемшученко та інших вітчизняних авторів. Однак співвідношення адміністративної діяльності правоохоронних органів і механізму правової охорони в природоохоронній сфері вони не торкалися.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є визначення місця і ролі адміністративної діяльності правоохоронних органів в механізмі адміністративно-правової охорони навколишнього природного середовища.

Основний зміст роботи. На шпальтах цього журналу ми уже досліджували поняття адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екології [1]. Засоби правової охорони навколишнього природного середовища нині є різними навіть в механізмі адміністративно правового регулювання. Однак серед них чільне місце займає адміністративна діяльність.

Комплексний правовий вплив на стан екологічної безпеки не може обійтися без з'ясування поняття механізму правового регулювання та механізму правової охорони навколишнього природного середовища. Тому на основі існуючих на даний час дослідженнях ми маємо визначити поняття цих механізмів та показати роль адміністративної діяльності правоохоронних органів серед їхніх елементів.

З допомогою права здійснюється регулювання суспільних відносин. Основним суб'єктом регулювання виступає держава, яка через норми права впливає на відповідні відносини, упорядковуючи їх відповідно до потреб суспільства. Серед засобів регулювання суспільних процесів впливу права належить найважливіша роль. Правове регулювання вченими розглядається як вплив норм права (системи правових норм), інших спеціально-юридичних засобів на поведінку людей і на суспільні відносини з метою їх упорядкування і прогресивного розвитку [2, 89]. «Правове регулювання – це специфічна нормативна частина правового впливу, особливий його порядок, що відзначається підвищеною чіткістю нормативної регламентації» [3, 89]. Правове регулювання здійснюється через систему засобів, що в юридичній літературі прийнято називати його механізмом, спеціальною конструкцією, здатною переводити приписи законодавця у відповідну поведінку суб'єктів правовідносин [3, 90].

Регулювання суспільних відносин здійснюється через визначений законодавцем механізм. В правовій науці механізм правового регулювання досліджується досить давно. Ще в ранніх роботах з теорії права були вже спроби визначити поняття механізму правового регулювання суспільних відносин. Так, М.Г.Александров в одній із своїх робіт у формулюванні поняття механізму правового впливу серед його елементів називав встановлення заборон певних дій, правоздатність суб'єктів права, компетенцію органів, зв'язки між суб'єктами права і правовідносини. З часом С.С.Алексєєв більш чітко сформулював поняття механізму правового регулювання, він висловив думку, що механізм правового регулювання представляє собою сукупність засобів, за допомогою яких здійснюється вплив права на суспільні відносини [4, 30; 5, 25]. До цих засобів він включив норми права, правовідносини та акти реалізації, а ще раніше включав правосвідомість і правову культуру.

Чи достатньо елементів для правового регулювання суспільних відносин, чи маємо ще деякі з обставин, які є недослідженими і не включеними до механізму правового регулювання? Думається, що такі елементи правового регулювання, які не завжди ми можемо назвати засобами регулювання ще є. По-перше, до них, на наш погляд, відноситься предмет регулювання, який може бути виділено для окремо взятої норми права, для правового акту, для якого коло відносин визначається уже при проектуванні, для правового інституту, підгалузі та галузі права. По-друге, виходячи з цього, в якості елемента правового регулювання можна також означити правовий нормативний акт, адже в ньому виділяється все коло відносин, які регулюються з допомогою його норм. Отже, коли мова йде про механізм правового регулювання, виникають питання щодо кола відносин, які мають бути врегульованими, та галузь права, норми якої будуть використані при регулюванні відносин. Крім того, необхідно визначитись з суб'єктами в системі правового регулювання.

Правове регулювання можливе при правильному прогнозуванні розвитку й організації суспільних відносин. Це є його передумовою. Фактична передумова фіксує коло обставин, безпосередньо пов'язаних з даними конкретними правовідносинами, специфічні умови, що й відображають, його виникнення. Це дозволяє значно наблизити правове регулювання до конкретної соціальної ситуації. Таким чином, у порівнянні із суб'єктом і об'єктом, визначення фактичних передумов є більш глибоким рівнем правового регулювання. Завдання першого етапу правового регулювання (виділення групи суспільних відносин по складу суб'єктів, об'єктам, іншим ознакам) на цьому вичерпується. Ціль другого, умовно виділеного етапу - дати модель перетворення цих відносин. Вона визначається в законодавстві шляхом опису операцій, які повинні бути виконані суб'єктами, вказівкою цілей, яких вони повинні досягти, установленням загальних умов діяльності й іншими способами. В остаточному підсумку модель перетворення втілюється в сукупності прав і обов'язків, які мають учасники правовідносин. Висловлені міркування, зрозуміло, не вичерпують усіх аспектів механізму правового регулювання як цілісного процесу. Вони відображають лише деякі риси правової нормативної регламентації, що становить зміст загальноправового методу. Галузеві методи, базуючись на загальноправовому, диференційовано використовують його напрямки й способи.

Отже адміністративно-правове регулювання і його механізм базується на нормах цієї галузі права та спрямоване на упорядкування управлінських відносин та відносин правоохорони в галузі державного управління, надання адміністративних послуг та утворення правових режимів для забезпечення спільних інтересів суспільства і держави. Механізм адміністративно-правового регулювання вивчався І.І.Веремеєнко, І.П.Голосніченко та деякими іншими авторами. Вони визначили, що механізм адміністративно-правового регулювання це система адміністративно-правових засобів, з допомогою яких здійснюється вплив адміністративного права на суспільні відносини [3, 96-97]. Однак адміністративно-правова охорона і адміністративно-правове регулювання є дещо різними явищами, хоч і достатньо спорідненими. Термін «адміністративно-правове регулювання» можна розглядати як в широкому так і у вузькому розумінні. Широке розуміння цього явища дає підстави формулювати це поняття як механізм адміністративно-правового регулювання, яким цілком поглинається засоби не тільки правового регулювання, але й правової охорони і правового виховання. Вузьке значення механізму правового регулювання спирається на теорію функцій права і може розглядатися як механізм реалізації окремої функції адміністративного права – функції регулювання. Тоді закономірно можемо виділяти іншу функцію адміністративного права – функцію адміністративно-правової охорони і, що природно, виділяти її механізм. Так само як і в механізмі адміністративно-правового регулювання, в механізмі адміністративно-правової охорони в якості його елементів є відповідні засоби, однак у цьому випадку це засоби правової охорони. Причому елементами механізму адміністративно-правової охорони є майже ті самі засоби, що беруть участь в регулюванні, але то є правоохоронні елементи,

куди можна віднести правоохоронні норми права, правоохоронні правові відносини, правоохоронні акти реалізації норм. Крім того, в механізм адміністративно-правової охорони мають бути включені і правові відносини матеріального змісту. Вони можуть бути не обов'язково адміністративно-правовими. Це можуть бути відносини, врегульовані нормами інших галузей права, так, наприклад, основи земельних відносин встановлюються в конституційному праві. Стаття 13 Конституції України гласить «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу». Ці відносини охороняються нормами різних галузей права, в тому числі й адміністративного. Кодекс України про адміністративне правопорушення (далі КУпАП) має декілька статей, які охороняють ці конституційні правовідносини. Для прикладу можемо навести ст. 53 КУпАП, якою встановлюється відповідальність за порушення правил використання земель. «Використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від п'яти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб - від п'ятнадцяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян», зазначається в даній статті [6].

В природоохоронній сфері важливо визначити не лише адміністративно-правоохоронні норми, але й правовідносини і акти реалізації норм. Звісно, що норми права в даному випадку є правоохоронними. В той же час для механізму правової охорони важливо встановити не тільки правовідносини правоохоронні, але й матеріальні правовідносини, тобто відносини, які належить охороняти. А це досить широкий масив правовідносин, які регулюються різноманітними нормами. Крім норм Конституції України сюди відносяться і норми спеціальних природо регулюючих кодексів (наприклад, Кодексу України про надра, Земельного кодексу України, Лісового кодексу України тощо) і окремих законів (наприклад, Закону України від 7.07.2011 р. № 3613-VI «Про Державний земельний кадастр», Закону України від 10.01.2002 р. № 2918-III «Про питну воду та питне водопостачання» тощо).

В адміністративно-правовому механізмі правової охорони навколишнього природного середовища в якості елементу мають розглядатися і власне адміністративно-правові правоохоронні відносини. Ці відносини виникають між різними суб'єктами, однак найголовнішими серед них є особи, які вчиняють або вчинили правопорушення у сфері екологічної безпеки і правоохоронні органи та суди, які своїми діями захищають від їхніх протиправних посягань відносини у сфері навколишнього природного середовища.

Отже правоохоронні органи в механізмі адміністративно-правової охорони навколишнього природного середовища є носіями повноважень, тобто прав і обов'язків у відносинах правоохорони [7, 54]. Передовсім вони реагують на можливе виникнення правопорушень, здійснюючи профілактичну роботу серед осіб, які мають відношення до об'єктів природоохорони, а саме це й посадкові особи, працівники сміттєзбиральних та переробних підприємств, мисливські та рибальські громадські організації і окремі мисливці та рибалки, користувачі водойм, землекористувачі тощо, серед яких працівники правоохоронних органів ведуть роз'яснювальну роботу з питань забруднення навколишнього середовища та тих наслідків, які воно може викликати. При цьому вони застосовують відповідні форми і методи адміністративної діяльності з метою недопущення правопорушень з боку як окремих осіб, так і організацій.

Здійснюючи адміністративну діяльність правоохоронні органи (міліція, органи прокуратури, митна служба, природоохоронні інспекції тощо), припиняють правопорушення, які визначені кримінальним або адміністративним законом, діючи у спосіб, передбачений нормою права.

У випадках вчинення адміністративних правопорушень посадові особи правоохоронних органів, діючи в межах своїх повноважень, здійснюють адміністративно-юрисдикційну діяльність, складаючи протоколи про адміністративні правопорушення, а у визначених КУпАП випадках, притягуючи правопорушників до адміністративної відповідальності.

Розглядаючи роль адміністративної діяльності правоохоронних органів в механізмі адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, слід зазначити, що ці органи видають акти у формі постанов про притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, а також здійснюють тлумачення норм природоохоронного законодавства.

Отже, адміністративна діяльність правоохоронних органів в механізмі адміністративно-правового регулювання здійснюється на основі норм адміністративного законодавства в формі реалізації повноважень на видання як правоохоронних нормативно-правових актів, в

яких дається тлумачення норм законів, так і індивідуальних актів з метою правореалізації – реагування на порушення природоохоронних правовідносин.

Література

1. Золотарьова Н.І. Співвідношення виконавчої влади та адміністративної діяльності / Н.І. Золотарьова // Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: Зб. наукових праць. К.: ІВЦ «Політехніка», 2011. – № 1 (9). – С. 193-197.
2. Теория государства и права : учебник для вузов / [под ред. С. С. Алексеева]. – М. : Изд-во «Норма», 2000. – 634 с.
3. Голосніченко І. П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права / І. П. Голосніченко – К. : Вища школа, 1991. – 207 с.
4. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев – М. : Юрид. лит., 1966. – 188 с.
5. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев – М. : Юрид. лит., 1981 – 1982. – Т. 2. – 1982. – 360 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51.
7. Голосніченко Д.І. Теорія повноважень: вітчизняний та зарубіжний досвід їх формування. Монографія / Д.І. Голосніченко – К.: Видавець Г.А.М., 2009. – 356 с.

ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ ПИТАНЬ З ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Борець М.В.

аспірантка НТУУ «КПІ», м. Київ

У статті досліджено сутність понять: фінансовий моніторинг, система фінансового моніторингу, суб'єкти фінансового моніторингу, суб'єкти первинного фінансового моніторингу, суб'єкти державного фінансового моніторингу.

В статті досліджена сутність понять: «финансовый мониторинг», «система финансового мониторинга», субъекты финансового мониторинга, субъекты государственного финансового мониторинга, субъекты первичного финансового мониторинга.

The article examines the nature of concepts: "Financial Monitoring", "Financial Monitoring System", "subjects of Financial Monitoring", "subjects of primary Financial Monitoring" and "subjects of state Financial Monitoring".

Ключові слова: фінансовий моніторинг, система фінансового моніторингу, суб'єкти фінансового моніторингу, суб'єкти первинного фінансового моніторингу, суб'єкти державного фінансового моніторингу.

Актуальність теми.

Питання боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, є питанням національної безпеки.

Так, у першому кварталі 2012 року рівень тіньової економіки зріс на 0,4 %, згідно інтегральному показнику, розрахованому Мінекономрозвитку і становить 34 % ВВП держави, або приблизно 500 млрд. грн., якщо брати за прогноз ВВП, розрахованого на 2012 рік МВФ [1, с. 8].

Державна податкова служба України оцінює тіньовий сектор економіки у сумі 350 млрд. грн. у рік, у тому числі: 170 млрд. грн. – у вигляді конвертів(зарплата), 100 млрд. грн. – конвертація безготівкових коштів уgotівку або на валютні рахунки в іноземних банках, 35 млрд. грн. – неофіційні розрахунки, 45 млрд. грн. – основні засоби, услуги тіньового сектора [1, 26].

У зв'язку з цим, необхідність контролю над фінансовими потоками з метою запобігання легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, стала одним із головних підстав створення в Україні національної системи протидії цим видам злочинів, що включає у себе систему заходів адміністративно-правового, фінансово-правового, кримінально-правового, оперативного-розшукового характеру та ін.

Для вітчизняної правової науки розробка організаційних та практичних заходів протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, в умовах сьогодення є значною мірою новим напрямком наукового пошуку. В свій час цю проблему досліджували ряд вітчизняних вчених: Л.М. Доля, В.Т. Білоус, О.Ф. Долженков, В.М. Попович, М.І. Камлик, О.Є. Користін, А. Беніцький, Г.А. Усатий, О.О. Дудоров, П.П. Андрушко, Т. Качка, С.С. Чернявський.

Мета статті – дослідити сутність понять: фінансовий моніторинг, система фінансового моніторингу, суб'єкти фінансового моніторингу, суб'єкти первинного фінансового моніторингу, суб'єкти державного фінансового моніторингу та визначити дані поняття.

Виклад матеріалу основного дослідження. Поняття «фінансовий моніторинг» вперше було визначено у новій редакції Закону України від 18 травня 2010 року № 2258-VI та сформульовано, як сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу. Але дане визначення має більш методологічний характер (у базовому Законі України від 28.11.2002 р. – таке поняття відсутнє) [2].

Поняття «моніторинг» (англ. monitoring – контроль, від лат. monitor – той, хто попереджає, застерігає, радник, консультант) – регулярне спостереження за станом природ., тех. і соціальних процесів з метою їх оцінки, контролю та прогнозування. Здійснюється за допомогою електронних та ін. техн. засобів...Інформація отримана за допомогою моніторингу є основою для прийняття рішень [3, 253].

Термін «фінансовий моніторинг» в Україні ототожнюється з терміном «протидія доходам, одержаним злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму». Так, українські науковці О.Є. Користін і С.С. Чернявський вважають, що «...реалізація комплексу заходів із запобігання відмивання коштів в Україні знайшла своє відображення через становлення інституту державного контролю – фінансовий моніторинг, з відповідним правовим та організаційним забезпеченням» [4, 428].

Так, А. Клименко вважає, що фінансовим моніторингом є особлива форма фінансового контролю, який здійснюється уповноваженими державними органами та суб'єктами первинного фінансового моніторингу та спрямований на виявлення операцій, пов'язаних з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом [5, 104].

Такої ж думки російські науковці В.А. Зубков і С.К. Осипов, що у назві уповноваженого органу відображалось визначення предмету та сфери його діяльності – фінансовий моніторинг [6, 100-101].

Таким чином, ототожнюючи термін «фінансовий моніторинг» з терміном «протидія доходам, одержаним злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», автори визначають «фінансовий моніторинг» - як «комплекс дій, засобів та заходів, що здійснюються на об'єктах господарювання, у межах сектору економіки, адміністративно-територіальної одиниці, країни або в міжнародних масштабах для запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних шляхами, що порушують чинне законодавство» [6, 98].

Ряд авторів Прошунин М.М. [7, 31-34]., Клименко А.О. [8, 116]. та інші пропонують вважати правовідносини у сфері здійснення фінансового моніторингу - фінансово-правовими, що такі правовідносини є однорідними й регулюються системою відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою фінансово-правових норм, які утворюють самостійний структурний підрозділ фінансового права.

Зауважимо, що законодавець метою фінансового моніторингу визначає запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму [3], а ніяк не регулювання діяльності з безпосередньої мобілізації, розподілу або використання грошових фондів. Змішування предметів правового регулювання порушує основну ознаку самостійності галузі права.

Крім цього, правовідносини у сфері фінансового моніторингу носять системний характер і складаються не тільки із фінансово-правових відносин, а також із адміністративно-правових відносин, кримінально-правових відносин, відносин у сфері міжнародного права, економічної теорії (тіньова економіка, детінізація економіки), організації оперативного-розшукової діяльності та ін.

В.Берізко визначає "фінансовий моніторинг" — це сукупність заходів суб'єктів фінансового моніторингу з метою виявлення, аналізу та перевірки інформації про фінансові операції, на предмет віднесення їх до таких, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів незаконного походження для передання їх правоохоронним органам» [9, 52-56].

Користін О.Є. вважає, що «фінансовий моніторинг посідає окреме місце в загальній системі державного контролю. А обумовленість такого місця визначається особливою метою фінансового моніторингу – запобігання відмиванню коштів. Таким чином, фінансовий моніторинг – це інститут державного контролю у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» [10, 348].

Зокрема, Л.Л. Фитуни визначає фінансовий моніторинг як «...комплекс дій, коштів і заходів, здійснюваних на об'єктах господарювання, у межах сектору економіки, адміністративно-територіальної одиниці, країни або в міжнародних масштабах для запобігання легалізації (відмивання) злочинних доходів, отриманих злочинним шляхом, що порушують чинне законодавство» [1]. Аналогічно (по сутності розуміння) трактує дане поняття й В.А. Зубков: «...комплекс заходів, прийнятих фінансовими установами й компетентними державними органами з метою попередження, виявлення й припинення операцій, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму».

У визначеннях названі основні складові, які характеризують сутність фінансового моніторингу: наявність комплексу дій, визначення коштів і цілей. Але, на нашу думку, фінансовий моніторинг – це не тільки комплекс дій або заходів, спрямованих на запобігання та протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а й постійний та безперервний процес, що включає у себе спостереження, аналіз, оцінку й прогноз фінансових операцій, у результаті яких виявляється наявність ознак відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом або фінансування тероризму. І тільки після цього відбуваються відповідні заходи відносно активів та учасників фінансових операцій, які їх проводять.

На даний час в науковій літературі відсутній термін «система фінансового моніторингу, в широкому розумінні як цілісна система з позицій інститутів права, які задіяні в даній системі: адміністративного права; фінансового права; кримінального блоку: кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології; міжнародного права; економічної теорії. Деякі автори пропонують визначення «системи фінансового моніторингу» з методологічної точки зору. Так Куришко О.О., пропонує під « системою фінансового моніторингу в

методологічному плані розуміти сукупність форм та методів взаємовідносин, що виникають при проведенні фінансових операцій клієнтами через фінансові установи з урахуванням законодавчо покладених на них обов'язків забезпечення заходів щодо повного та своєчасного запобігання і протидії легалізації злочинних доходів і фінансування тероризму урахуванням провідних світових тенденцій в галузі способів та методів легалізації доходів, а також сукупності збору, обробки та аналізу інформації та її передачі до спеціалізованих органів держави...» [12].

Так, В.Г. Афанасьєв визначав систему як сукупність взаємопов'язаних елементів, взаємодія яких створює нові якості, які не властиві їй окремим складовим [13].

Ми вважаємо, що систему фінансового моніторингу у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом необхідно розглядати у двох аспектах:

1) широкому – як систему заходів фінансово-правового, адміністративно-правового, кримінально-правового, оперативного-розшукового та інших у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; як систему державного регулювання;

2) вузькому – як систему постійного відстеження фінансових операцій уповноважених суб'єктів фінансового моніторингу відповідно до встановлених критеріїв, тобто систему контролю у даній сфері; як вид, метод контролю.

Фінансовий моніторинг є однією із складових системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Національна система протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму складається з двох рівнів – державного (суб'єктів державного фінансового моніторингу) та первинного (суб'єктів первинного фінансового моніторингу – організацій та установ, які здійснюють фінансові операції з активами: коштами, майном, майновими і немайновими правами та особи, які визначені законодавством. Дані рівні фінансового моніторингу різняться між собою по суб'єктному складу, особливостям правового регулювання й розв'язуваними завданнями. Особливістю їх взаємин є те, що суб'єкти первинного фінансового моніторингу виступають об'єктами контролю й нагляду з боку суб'єктів державного фінансового моніторингу.

До суб'єктів державного фінансового моніторингу відносяться органи, які здійснюють державне регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Дані державні органи регулювання та нагляду можна визначити як - державні регулятори:

- Національний банк України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції, України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України;

- Державна служба фінансового моніторингу

Суб'єкти державного фінансового моніторингу здійснюють нагляд як державні регулятори за суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Дворівнева система фінансового моніторингу (первинний фінансовий моніторинг і державний фінансовий моніторинг) у комбінації із правоохоронними структурами забезпечують цілісність проведення державної політики в сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму відповідно до міжнародних стандартів.

Система фінансового моніторингу є принципово новим інститутом протидії злочинності і утворює нові типи відносин:

- між суб'єктами первинного фінансового моніторингу та Спеціально уповноваженим органом (ДСФМ);

- між Спеціально уповноваженим органом та державними органами з регулювання та нагляду, а також з правоохоронними й іншими державними органами;

- між Спеціально уповноваженим органом і компетентними органами іноземних держав – підрозділами фінансових розвідок (ПФР);

- між уповноваженим органом і судовими органами опосередковано через систему правоохоронних органів.

На відміну від України в Росії система уповноважених органів у сфері фінансового моніторингу представляє собою трьохрівневу структуру:

1-й рівень – Росфинмониторинг, як уповноважений федеральний орган виконавчої влади Росії, забезпечує накопичування та аналіз інформації, яка отримується від 3-го рівня;

2-й рівень – надзорні органи – Банк Росії, Федеральна служба по фінансовим ринкам Росії, Росстрахнадзор та ін., здійснюють надзорні функції;

3-й рівень – організації, які здійснюють операції з фінансовими активами – банкі, кредитні організації, страхові організації та ін. [7, 27].

У широкому змісті суб'єктом фінансового моніторингу слід розуміти уповноважений орган на одному із двох рівней, кожен із яких реалізує ряд заходів, направлених на протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Виходячи із повноважень суб'єктів первинного фінансового моніторингу, їх функцій в сфері запобігання та протидії легалізації(відмивання) доходів пропонуємо під суб'єктом первинного фінансового моніторингу розуміти лише вповноважені організації, які безпосередньо здійснюють фінансовий (обов'язковий та внутрішній) моніторинг, а саме постійне спостереження за клієнтами й операціями на предмет виявлення клієнтів і операцій, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму.

Не можна погодитися з думкою Є.В. Павліченко щодо класифікації суб'єктів фінансового моніторингу, який безпідставно змішує такі правові категорії «види фінансового моніторингу», який здійснюється суб'єктами первинного фінансового моніторингу (обов'язковий і внутрішній) та «рівні системи фінансового моніторингу» (первинний та державний). Він зазначає, що «на першому рівні відбувається виявлення операцій, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу та операцій, пов'язаних з легалізацією доходів, шляхом порівняння нормативно закріплених ознак операцій, які підлягають обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу, з ознаками операцій, які проводить суб'єкт первинного фінансового моніторингу. А на другому – перевірка вищевказаної інформації про зв'язок фінансових операцій з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом). Обов'язковий фінансовий моніторинг здійснює Державна служба фінансового моніторингу (далі - Держфінмоніторинг)»[14]. Це не відповідає вимогам Закону та іншим нормативно-правовим актам, так як відповідно до Закону обов'язковий фінансовий моніторинг, як і внутрішній здійснюється суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Також, не можна погодитися з його думкою, що «до предметних допоміжних суб'єктів віднесені: Національний банк України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку ..предметна компетенція стосується моніторингової діяльності...», що не відповідає суті, тому що дані державні органи здійснюють відповідно до Закону регулювання і нагляд у сфері протидії легалізації(ст. 14 Закону) [2].

Висновки: Правовідносини у сфері фінансового моніторингу щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом носять системний характер і складаються не тільки із фінансово-правових відносин, а також із адміністративно-правових відносин, кримінально-правових відносин, відносин у сфері міжнародного права, економічної теорії (тіньова економіка, детінізація економіки), організації оперативнорозшукової діяльності та ін. Фінансовий моніторинг є однією із складових системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Удосконалення і взаємодія елементів даної системи забезпечить ефективну протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Література

1. Інвестгазета № 32-33, 27 августа 2012 г., раздел «Макроклимат», главное, с.8)
2. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28.11.2002 № 249-IV, у новій редакції від 18 травня 2010 року №258-VI [Електронний ресурс] // Правова база : [сайт] / Держ. служба фінан. моніторингу. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/documents.php?cat_id=32&lang=uk
3. Юридична енциклопедія: В 6 т./Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр.енцикл.», 2001. с. 764, Т.3
4. Користін О.Є., Чернявский С.С. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності: навч. Посіб. / За ред. Джужі О.М. – К. : КНТ, 2009. -612 с.
5. Клименко А. Фінансовий моніторинг - особлива форма фінансового контролю // Підприємництво, господарство і право . - 2005.- № 4. - С.101-105.
6. Зубков В.А., Осипов С.К. Российская Федерация в международной системе противодействия легализации (отмыванию) преступных доходов и финансированию терроризма. М.: Спецкнига, 2007.
7. Прошунин М.М. Финансовый мониторинг (противодействие легализации(отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма) : учебное пособие / под ред. Проф. С.В. Запольского. – М. : РАП : Статут, 2009. – 224 с.

8. Клименко А. Правові основи здійснення фінансового моніторингу як інститут фінансового права // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 8.
9. Щодо питання понятійного апарату "фінансовий моніторинг" [Текст] / В. Берізько // Право України : Юридичний журнал. - 2006. - N12. - С. 52-56 .
10. Користін О.Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні. Монографія. Київ. нац. ун-т. внутр. справ. — К., 2007. — 448 с.
11. Фитуни Л.Л. Финансовый мониторинг : учеб.-метод. пособие / Л. Л. Фитуни ; под общ. ред. А. Т. Никитина, С.А. Степанова ; М-во труда и соц. развития РФ, Междунар. независимый эколого-политол. ун-т. — М. : МНЭПУ, 2002. — С. 326.
12. Куришко О.О. Система фінансового моніторингу в Україні // http://www.confcontact.com/20101008/4_kurishko.htm.
13. Афанасьев В.Г. Научное управление обществом. М., 1973. С. 8.
14. Є.В. Павліченко. Класифікація суб'єктів фінансового моніторингу <http://www.nbu.gov.ua/e-Journals/FP/2007-3/07pevsfm.pdf>.

ABSTRACTS

POLITOLOGY

Andriychuk T.S. The institutions of civil society in Ukraine up to Independence.

The features and factors that influenced the formation of civil society in Ukraine up to Independence and became the foundation of the national tradition of community life are examined in the article.

In particular, the author considers development of public associations in the Ukrainian lands which were the part of the Russian and Austro-Hungarian empires. Development of the first institutions of civil society in these lands was influenced by both external (common European ideas of the Enlightenment, regulation imperial states) and internal factors (the desire Ukrainian national self-determination, development of science and professions, attempts of certain groups join forces for a common cause). However, in the XVIII – XIX century social movement failed to reach broad strata of Ukrainian society.

Soviet authorities managed to involve in public activities majority of the population of Soviet Ukraine. Intensive development of public associations took place in 1920-1930's. However, these public associations completely were depended on the state like the part of the communist system. Most people were involved in public activities with coercion. At the same time there were some illegal public associations which fought for independence of Ukraine, democratic reforms, respect for workers' rights.

The author comes to the conclusion that the major factors and features of the formation of public associations in Ukraine during several centuries have been associated with the national issue and low level of public activity. The attitude of the state was particularly important factor that influenced the creation and activities of public associations.

Therefore continental European model of civil society with bureaucratic control and centralization of public sector have been formed in Ukraine.

Bielashko S.O. Political Parties and Political Participation as Factors of the Formation of the Ukrainian Political Nation in the XX-XXI's: Historical Retrospective and Contemporary Trends.

From the moment of their emergence, political parties became one of the main subjects of the formation of nations, the providers of ideas of state-building in the national format. Under the universal suffrage they are the primary mechanism for political participation. Parties articulate the values of the national community at the political level, formulate and implement the national interests. They can perform this function through the work in the state and local governments, as well as through the anti-system activities.

In the era of globalization the issue of the formation of nations acquires a qualitatively new relevance. The problem of political stability in Ukraine is not so much in the field of international relations, as in the area of ethnic and national identity of its citizens. Political identity is becoming an increasingly dynamic category. In today's Ukraine the synchronization of the processes of state-building, national development and value-civilizational choice causes the widest range of identities. This creates additional opportunities for Ukraine, but at the same time brings new challenges to which society should be prepared.

The purpose of this research is to determine the most important factors of political participation and activities of political parties at different stages of formation of the Ukrainian political nation, to justify the significance of their impact on this process.

Since the beginning of the XX century, political parties are the determining factor of formation of the Ukrainian political nation. At different stages of historical development they proposed (and more often imposed) to the Ukrainian society one or another model of political nation. Those nation-building practices depended more on historical circumstances, rather than on ideological backgrounds of the political parties.

The attempts to hyperbolize the ethnic factors of formation of the political nation and state-building inevitably lead to the internal split in Ukraine. And the length of this path inversely depends on the openness of society: in a totalitarian one any opposition is brutally suppressed, in an authoritarian one the situation escalates slowly but steadily, in a democratic one the centrifugal tendencies appear quite quickly.

In different historical circumstances, the non-systemic and anti-systemic activities of political parties play an important role in the formation of the Ukrainian political nation. Nationalists, liberals, anarchists, communists, greens, autonomists – all of them take an active part in the processes of national creation, challenging, criticizing, destroying the existing state and political system.

In the post-Soviet period of Ukraine's development political parties actively encouraged the formation of the Ukrainian political nation. At the same time they stabilized socio-political

processes, including in the context of nation-building. The activity of political parties, mainly the leftists and left centrists, prevented possible distortions in the state-building that could exacerbate conflicts on ethnic grounds.

An important factor of the formation of political nation and civil society in Ukraine is the anti-party activities. The Communist Party of the Soviet Union, Leonid Kuchma's "Parties of Power", "Orangists", the Party of Regions – all these political forces became powerful irritants of the protest moods. It's significant, that in each case the conflict went beyond the framework of political conflict and acquired existential characteristics, exacerbating the contradictions to the dilemma: "Ukrainian nation: To be or not to be".

Today in Ukraine, in fact, the two doctrines of political nation are simultaneously confirmed. Each of them is formulated and implemented by a certain group of political parties. And the future of the Ukrainian political nation largely depends on whether these groups will be able to reach a compromise and develop a unified concept of nation- and state-building, that will get a consensus support in the society.

Key words: political parties, political participation, the Ukrainian political nation, nation formation, ideology, identity.

Biloshytskiy V.I. Methodology of the political science conception of civil-military relations in Ukraine.

Problem of civil-military relations (CMR) in Ukraine in itself appears universal, but is indeed specific in its nature as it is in any other country. Taking into account own historical experience, the country saw the necessity of improvement of civil-military relations in accordance with the world standards.

The article presents civil- military relations as a matter of the proper political science conception, emphasizing that they are the special type of socio-political activity, which main task is the defense of a country. In the conditions of democratic state building, the main mechanism of realization of the proper relations is democratic civil control. Originality, CMR in Ukraine is formed by common mankind moral values, necessity of collegiality of Ukraine, explicit certain orienteers of national spiritual freedom, of independence of people, by orthodox mentality.

With the specialty of the Ukrainian life, victories and sufferings of people, by a fight for independence, by relations with other people, the basic problems of CMR, questions of military history, are mutually connected. The phenomenon of CMR in Ukraine comes forward as the phenomenon of culture of society, expression of public consciousness, mass world view, is determined as an integral national-culture, political-social historical process with the stages of independent, original development:

1. Archaic period which is characterized by natural, elemental-folk creation of communal and individual forms of bellicosity with its connection with defense of community, with magic and earth in the days of Kievan Rus.

2. Period of forming and grandeur of princely military institution with its support by a church in the days of Kievan Rus, when friendly, sympathizing, and benevolent attitude toward an army purchased the type of public moral-ideological imperative.

3. Social self-defense and self-preservation in the days of Lithuanian-Polish occupation, when social, ethnic, national and orthodox self-determination of Ukrainians showed up.

4. Period of Cossacks bellicosity and self-rescue of Ukrainian nation, whose ideological basis was the orthodox religion.

5. Period of imperial guardianship of civil-military relations on Levobereankness and Slobozhanschina in XVII – XVIII centuries.

6. Period of dominations of general CMR of the Russian empire (an end of XVIII is beginning of XX age).

7. Period of struggle for liberation in the first half of XX century on western territories and Pravoberezh'e of Ukraine, which was based on the idea of national folk self-defense and non-acceptance of intervention from other powers in the life of people.

8. Period of dominations of the soviet forms of CMR in Soviet Ukraine.

9. Period of formation and development in the new independent, democratic Ukraine.

Exactly these approaches allow to elaborate the conceptual model of civil-military relations in Ukraine, to see their traditional character, heredity, specific features of their formation, related to the historical factors and specialty of the Ukrainian people, to specify the democratic civil control as a mechanism of realization of such relations in the conditions of democratic state building in Ukraine.

Keywords: Ukrainian national military idea, civilly-military relations, national civilly-military relations, military politics, consolidating activity of socio-political subject, democratic civil control, safety-center model of the world.

Vietrynskyi I.M. Problem of imperialism identification in the case of globalisation.

Despite dynamics and global character of world transformations there is old "inertial" approaches to its construction in the international relation system. Imperialism is related exactly to such of them. The category of "imperialism" and its derivatives are often attributed to economic sphere leaving aside its another important part like politics.

The article researches approaches to the essence of the "imperialism" term via analysis of main study and conceptualization methods of term focusing primary attention on its political aspects. It considers the specific of imperialism correlation with classical geopolitics and dynamics of its transformation in the global conditions.

Question of national security was central for any country – the state began with armed forces and their quantity and quality determined its international-politics weight. According to our mind, the main driver of imperialism is approach to increase power at the expense of territorial expansion, financial interests in this case are driven to the second place. The territory and its benefits given to country on the way to domination is the central object of geopolitics. Geopolitics has conceptual correlation with imperialism and serves as its ideological and doctrinal basement. However, global processes and contemporary factors such as international terrorism, nuclear weapon, multinational corporation development, "isolation" of international system, global information networks undermine efficiency of classic approaches to dominating. Military potential as the main instrument of imperialism is not an efficient mean in political goals achievement. Under globalization conditions there is a need for fundamentally new and different from traditional approaches to the theory and practice of international relations while their "sluggishness" in regard of geopolitical strategies of the past brakes development and make threats to international security globally.

Key words: empire, imperial policy, imperialism, geopolitics, globalization.

Denysenko V.M. Policy in the context of anthropological measurements.

The disclosure of the relationship between politics and man is aimed at better understanding of his role in the cognition and practical transformation of political reality. The essence of such understanding relies upon the disclosure of active role of man as the subject and creator of political reality.

The humanitarian necessity of constituting political anthropology as a distinct branch of anthropological knowledge can be derived from the same principle of co-existence between man and the surrounding natural and social environment. It determines understanding of the inseparable connection between specific issues of political science and studying the cognitive subject itself along with conditions of his life and activity.

Constituting of political anthropology into a new branch of anthropological knowledge is determined not by just needs of humanitarian necessity of development of political science, but also by the processes of differentiation of traditional general anthropology.

Several subsystems of anthropological knowledge have been formed by now, including theological, philosophical, cultural, ethnical, social and epistemological. Each of them claims on having an integral vision of man, based on its own subject of research. Political anthropology conceives the nature of man on the grounds of achievements of political science, constituting a relatively distinct subsystem of humanology.

Main issues of political anthropology within framework of development of modern Ukrainian political and anthropological thought are the following: the issue of conceptual attitude of man toward the World and the development of his life and political position; the issue of overcoming the traditional alienation of man from power; the issue of representation by power of not just general, but also group, corporate and personal interests of man.

The main task of political anthropology is development of grounds for outlining frontiers for applying power and policy in private life of a man.

Keywords: political anthropology, political reality, political institutions, institutions, transformation of political institutions, political activity.

Iltyo G.F. Determinantal bases of forming of symbolic-iconic structures of policy.

This article aims at studying the principles of transformation of political symbols into a system of rhetoric signs of political communication in the structure of human consciousness. Since this transformation takes places in human mind, solving of the task of conversion of a political symbol into a rhetorical sign depends on solving the problem of formation of regenerated forms and dimensions of human existence, including the dimension of the political. Such political dimension models the human existence, replicating in its own rhetorical-sign system the principles, laws, mechanisms, the unique configuration of which determines life of a specific human.

The demands of transcendental way of establishing the human identity out of its self in the political dimension are followed by the concept of political sign, which essentially anticipates the the appeal to the Other.

The political sign allows to produce a complex and dynamic system of communicative layers in the process of establishing identity, the transcendental orientation of which could ruin the integrity of symbolical "political Me" and break the linkage between the existence itself and the transformed form of being, as it is represented in the political dimension of rhetoric-sign system. Essentially, the re-established identity of a person within structures of the rhetoric-sign system of political reality preserves its identity to itself, as it is followed by the establishment of relation to "the Other", which is "Me myself" at the same time. In other words, it refers to continuation of oneself in the shape of political sign system.

Keywords: actual condition, volitional creation act, identity, "Me – Other", transcendent output.

Palinchak M. Catholic fundamentalism in contemporary Poland: the political dimension.

A significant part of Polish society and Polish church met a communism collapse in 1989 being confident in their political impeccability. There are two faces of this impeccability: one is a moral absolutist and absolute justice searcher and the other one is a rebel who overthrew communism and strives for power. But in both forms there was a distinctive feature that makes them alike to a man from a previous era of Soviet Communism - the habit of Manichaeism thinking. Is "Catholic fundamentalism" possible? Was the term invented by church opponents? It seems that a certain sort of Catholic fundamentalism which added common to all varieties of religious fundamentalism tactic to its armoury has arisen in Poland. In particular, it uses to its advantage all the benefits and convenience offered by the democratic system, with the financial benefits inclusive. However, he blames the democratic order in the loss of values and seeks a way to impose its own system of values to the democracy. This means that society as a whole, even if it adheres to the principle of pluralism, must live by these rules. Catholic fundamentalism acutely exposes the "plague of liberalism" in the bosom of the church. An expression of Polish Archbishop M. Lefebvre: "Once the aim of church and state relationship was to create a Catholic state, the perfect realization of the kingdom of our Lord Jesus Christ. Today the society of pluralism became a result of creation of the illegitimate union of Vatican Church with atheistic state, religious Tower of Babel, a neutral state, the ultimate dream of Freemasonry "[16, p. 201] may serve as an example of such extreme forms. Nothing indicates that European democracy has found a solution to this problem. Democracy takes all relativity of absolutes and brings to the absolute only democratic procedure of ideological disputes resolving and compromise search in the conflict of interest. The dilemma of choosing between the ability of authoritarian solutions and logic unlimited freedom, will obviously always accompany the democratic civilization. A religious panorama view of modern Poland is the following. The country has over 150 recognized or registered churches and religious communities. The most numerous among them is, of course, the Roman Catholic Church. The amount of its adherents has reached almost 34.5 million people. According to the materials of Statistics, there are more than half a million of Orthodox people in Poland. The Ukrainian Greek Catholics and Jehovah's Witnesses in the register of churches and denominations by number of their believers share the third and fourth positions.

There are some firmly rooted sects in Poland, among which the first place belongs to the most numerous group, its Jehovah's Witnesses. There are also new religious movements that seek their place in the country. Thus, Poland has become religiously and ideologically pluralistic country now. However, the pluralistic view faiths range and as well as non-believers do not diminish an eloquent phenomenon of Catholics absolute majority in the country: of 38% of residents 95% are Roman Catholics (i.e, there are even more of them than those who declare their faith in God.) That's why the Catholic Church has always been an authoritative spiritual power in the political arena Poland.

Keywords: church, catholic fundamentalism, democracy, liberalism, interfaith ties.

Pakholok V. M. Specific features of local authority functioning within Autonomous Republic of Crimea.

In the article, a political analysis of special features of local government in the Autonomous Republic of Crimea is performed and the features due to its autonomy status are revealed.

Constitution of Ukraine denies the existence of any other legislative bodies, except Verkhovna Rada of Ukraine, including at the local level, assignment of legislative powers to the level of local autonomy is prevented.

Thus territorial autonomy is actually reduced to the decentralization of executive power only that characterizes the phenomena of ordinary local government.

We conclude that in modern conditions democratic decentralization of state power should not reduce only to distribution of the functions and powers in the executive branch. Regarding to the separation of powers theory, rule-making function is an exclusive prerogative of parliaments, this means it should not exist any bodies that are authorized to issue regulations in the state

mechanism. There is a question, why governments can issue regulations that have power of the law and representative bodies of territorial autonomy are deprived of right to exercise certain powers of legislative nature within the limits set by the constitution and laws?

Verkhovna Rada Autonomous Republic of Crimea has a subordinate nature, and therefore territorial autonomy should be classified as a decentralization form of state power. However, the scope of its authority is broader than the scope of powers ordinary of local governments.

Verkhovna Rada Autonomous Republic of Crimea, regarding to Art. 93 of the Constitution of Ukraine, is not recognized as a subject of legislative initiative in Verkhovna Rada of Ukraine. Giving to it such rights would strengthen the status of Verkhovna Rada Autonomous Republic of Crimea, and would bring it closer to the Parliament rather than to the representative body of regional level. Moreover, such standard is typical for European countries among which are autonomies.

Keywords: autonomy, self-government, city with special status, government autonomy, parliament, separation of powers.

SOCIOLOGY

Kazakov V.S., Shevel I.P. Conflict «struggle for hegemony» in the theory of system cycles accumulation of Giovanni Arrighi.

Central to this study of global conflict is a conflict that can fairly be called "the struggle for hegemony." Conflict "struggle for hegemony" - a fairly long period of time, rather than short-term action, not a separate unit or any separate action between subjects, not a single historical event, albeit very significant. This struggle interstate, its subjects are states, big states. This fight two-dimensional, rather, dvostilova: a) control over the most important sources of excess capital, b) for "organizational capabilities" (power) required to conduct, organization and regulation of a new, broader and scale, phase of capitalist expansion in general. This conflict is unfolding and happening on stage (stage) financial, not physical expansion of each systemic cycle of accumulation, ie at the beginning of each cycle and at its completion. Arrighi explores his behavior, goals and motives of action. Since this phenomenon is diverse, highly variable, is historical in nature, different forms and variations, in the works of Arrighi, as he and his behavior, actions, denoted by different terms. The most common of them - "mizhkapitalistychna competition" and "interstate competition" that are part of the conflict "the struggle for hegemony. He emphasizes that hegemony is a "theoretical and practical" principle. It is not just limited to some theoretical considerations, it is a practice in political activities aimed "to have to bring the mass of the passive voice, that break the law of large numbers", achieved in the phase of "hegemony" of "active consensus.

Summing up, in the course of practice, while remaining voluntary consent, hegemony becomes consent (consensus) created and organized.

You can in some sense generalize the foregoing - there is a significant and diverse number of forms and types of hegemony, they are quite different to each other, which is probably understood and documented. Arrighi.

In terms of Arrighi conflict "struggle for hegemony" escalates, taking various forms, including world wars, the phase of financial expansion, especially in times of financial crises.

Kutuev P.V., Gerchanovsky D.L. Intellectual sources of modern neoliberalism and sociological discourse on development.

In the modern world neoliberalism attained status of hegemonic ideology in all social spheres. This mighty ideology actually eliminated contradictions between conservatism and social democracy, converting these different ideologies to very similar forms of the same ideology. One of central ideas of modern neoliberalism is a category of "development", implying dichotomy to the "developing" vs. "developed" nations. The method of realization of such "development" is related to the other liberal category, "free market" that means non-interference of the state into an economy. Thus, the recipe for the achievement of the "developed" society is a laissez-faire.

We usually see modern society as developing, but such idea was conceived relatively recently. Before the epoch of modernity, a good society had been located in the "Golden Age" of the past. Modern vision of progressive social changes first appeared within the framework of the quarrel of the Ancients and the Moderns at the end the XVII century in French literature, and the association of "development" and "free market" appeared within the framework of English utilitarianism of XVIII - XIX centuries.

The basic assumptions of the liberal ideology were formulated by the English social theorist Thomas Hobbes, who was the author of theory the social contract. He was the first social theorist to come up with an idea of a rational individual member of the society. In its classic form liberal ideology appeared later, during the epoch of "Glorious revolution" of 1688-1689. John Locke became the ideologue "Glorious revolution".

One of the most well-known adherents of liberalism in English sociology and the last representative of classic English sociological school was Herbert Spenser. Representing the school of the organicism, Spenser identified society with a living creature. His positions were rather conservative, in his interpretation any reforms were unnatural and inadvisable. Such vision made the laissez-faire a kind of social panacea.

After the peak of popularity of Spenser at the end of XIX century English sociological tradition for long years, actually to the mid-XX-th century, fell into a decay due to intellectual, ideological and structural reasons. Fundamental transformations of modern capitalist world-system led to the rise of the USA which became a linchpin of modern sociological discourse and neoliberal hegemonic ideology.

Keywords: development, modernization, sociology of development and modernization, liberalism, neoliberalism, laissez-faire, English utilitarianism.

Tancher V.V., Derechina A.V. Regional features of the quality of life in Ukraine. Sociological and geographical aspect of research.

Nowadays in Ukraine is growing disparities in different spheres of life, which greatly affects the overall citizens of Ukraine. The level of satisfaction / dissatisfaction with life is formed from the interaction of several factors: economic, political, socio-cultural, etc.. All this affects the overall emotional state, fertility, mortality, crime, population, etc. As you can see - the quality of life is an important indicator by which you can trace the degradation of the nation as well as the rapid development of the country. It is therefore important to investigate and monitor the dynamics of changes in the level of quality of life, and time to take the necessary measures to balance the imbalances.

The main purpose of article is to identify imbalances and overall life satisfaction rating population of different regions of Ukraine and of the ranking on the quality of life of individual regions.

Based on the purpose of research, it was established the following objectives:

research and analysis imbalances quality of life through a comprehensive description of the problem.

When writing articles are used such methods: analytical, sociological interview, mapping, mathematical, comparative descriptive, system analysis.

SOCIAL WORK

Migalush A.A. World strategy of inclusion education for children with special needs: social-historical aspect.

In contemporary world people started understand that every child must bring up on family. After staying in private patient facilities it leads to dependents that do not benefit society. People who go out to adult life out of boarding school produce model of communication that they saw in childhood, model that is very different of generally accepted principles of relations. This people become outcast or have low status in society. That is why governments of democratic countries try to do all in order to every person had the opportunity to live in normal environment and don't become separate group. For children with special needs this tactic developed in the form of gatekeeping policies and inclusive education.

In inclusion politics we can see two historical ways: legislative and natural (in scientific literature regarded as forced inclusion). In countries that went through legislation integration education appear gradually owing to reforming of education system. Sometimes these changes introduced under pressure of families and defenders of rights people with special needs (Italy, UK, USA, Denmark) or government initiative (Sweden, France, Canada, etc.). In Italy it is pres accomplish of movement of democratic psychiatry under leadership of priest F. Buscaglia. In UK changes initiated Inclusive education alliance.

There are cases where public policy is detrimental to children with special needs. An example is the situation which has emerged in Canada after the publication of the report of the National Commission on Quality Education in 1983. After this in all country special schools been closed and children with special need had to go learn in public schools but they were not ready for this. Children lost possibility have normal education. It took a while in order to rectify the situation and prepare the public schools for work with children with special needs.

Natural development path of inclusion education we can see in countries where children with special needs learn with "healthy" peers because of the low level of funding and the development of special education. In most cases, the trend in education is seen in some countries in Asia, Africa, Latin America and small island countries. Natural way of inclusive education is often simply not visible and therefore little explored.

Key words: people with special needs, inclusion education, natural and legal inclusion ways.

LAW

Jasiuk E. Applying European Union law by European Union member states.

In this paper the author discusses the European Union law as an autonomous legal order independent of international law (which is however part of that law, but stand-alone). The EU system of law named the *acquis communautaire* binds its members. European Union law consists of primary law and secondary law also called a derivative. In this paper the impact of the principle of primacy of EU law into national law of the Member States is presented, as well as the matter of State liability under EU law intended to ensure the full and effective protection of such a law. Scientific description analyzing finds support primarily in the case law of the ECJ, the Polish Constitutional Court, as well as the relevant provisions of Polish law and the European Union.

The author stresses the importance of the accomplishment the obligations coming from memberships European Union. In fact, Member States are obliged to ensure that their citizens can apply EU law, but also the effectiveness of the that law in the area rights of the individual. However, the principle of the responsibility still remains problematic. The European Union has created the entire set of measures in order to ensure full and effective protection of aimed at the protection of EU citizens, which is also capable by institution liability of a Member State for breach of EU law. Procedure of breach by a Member State its obligations is governed by art. 258 - 260 of the Treaty on the Functioning of the European Union. The essay discusses closely the procedure that applies to the situation of committing breaches of the obligations that the Member States under the treaties. In that cases, the breach by a Member State its obligations arising from EU membership and provided by the law of the European Union, may lead to the initiation of proceedings by the Court of Justice of the European Union (CJEU).

Holosnichenko I.P. Technical progress as a basis for reforming the legal regulation of public relations.

The article reveals the question of the technical progress relationship with the legal regulation of public relations in the present conditions of the Ukrainian state. The particular attention is paid to the specialization of different legal institutions in relation with the appearance of public relations under the influence of the innovation processes.

It is noted that the protection of the intellectual property rights in the sphere of innovations is a task not only of the civil right, the increasing of funding for the research and experimental development in the industry, the increasing of the financial expenditures from all sources for scientific and technical work of the business sector need new approaches of the regulation of public relations norms of the financial law. In the support of the domestic producers of the intellectual property there can be distinguished a specific role of the information and administrative law.

The specialized courts have become the subjects of the intellectual property protection. The creation of the specialized patent courts and empowering the administrative courts in relation with the need to enforce the intellectual property rights is offered.

Trut D.V. Civil Obligations with Multiplicity of Persons in Roman Law.

In this article the author analyses the civil obligations with plurality of persons in Roman law. The scientists who researched these kinds of obligations insufficiently studied the varieties of obligations with plurality of persons under Roman law, which had an impact on the development and legal regulation of these relationships in modern legal systems of the world.

The obligations with plurality of persons were known in Roman law and were divided into partial, correal and joint and several obligations. The Romans also divided the active and passive multiplicity.

There was discovered that legal regulation of partial obligations under the Roman law which doesn't differ from partial obligations set in modern legal systems of European countries.

There was analyzed the correal obligations, explored the grounds and particularities of their appearance and fulfillment. The correal obligation could arise under a contract or covenant. According to the correal obligations the creditor sued a claim (*litis contestation*) to one of the debtors or one of creditors sued a claim to the debtor. This legal fact terminated the obligation. Also there was explored other ways of termination of correal obligations.

There was analyzed joint and several obligations under the Roman law and found that this kind of obligation could arise under the law or by the commission of the tort. In joint and several obligations only the fulfillment of one of the debtors could terminate the obligation for other debtors. Joint and several and correal obligations should be performed in *solidum*.

There was discovered the particularities of dividing of correal obligations – on the one hand, and joint and several obligations – on the other hand.

Zviagina K.S. Problems of foreign investment in Ukraine.

This article analyses the problem of attraction of foreign investments in the Ukrainian economy. The author therefore begins with the problems of foreign investments in Ukraine through the exposure of factors relating to negative impact on foreign investment process and sets forth own proposals in regard to improvement of mechanism of attracting foreign investments in the Ukrainian economy.

In recent times, there has been a rapid growth of the role of foreign investments in economic development of Ukraine. This result can be explained only on the basis that our country is showing high growth rates of the economy due to inflow of foreign investments into the Ukrainian market. The problems of impact of enterprises with foreign investments on foreign trade and exercise of positive potential of domestic economy in international cooperation have special relevance to the increase of presence of foreign capital.

In modern times, foreign investments serve as an important means to ensure overcoming the economic crisis, structural changes in the national economy, growth of the technical progress, increase of the quality of economic governance. The issue of foreign investments remains a hotly debated and unresolved in Ukraine.

For the above reasons, it is relevant to note that issue of attraction of foreign investments in the Ukrainian economy arises very strongly. Ukraine is interested in attraction and optimal use of foreign investments. The state, however, has to create effective system of investment protection and state regulatory framework. Resolution of the given issue has to become priority, since it will have an impact on production process, condition and level of technical equipment of fixed assets.

Zolotarova N.I. The administrative activity of the law enforcement authorities in the mechanism of legal protection of the environment.

The article deals with the place and role of administrative activity in the mechanism of administrative and legal protection of the environment. It defines the mechanism of administrative legal protection of the environment, means of the defense and the impact of the administrative law norms on the activities of the state bodies that carry out administrative activity in the environmental field.

The administrative activity in the environmental field is a work of law enforcement officials and representatives of environmental public organization that is aimed at preventing violations of environmental laws, their termination and bringing to responsibility persons that violated the law. In the mechanism of the legal regulation it acts as the relationship regulated by the administrative law, regulations and the conduct of their officials that are adequate to the legal facts, to which the lawmaker binds the appearance of the legal enforcement measures.

Borets M. Terms and categories in the study of issues of counteracting legalization of proceeds received in criminal way.

In the article were proposed to survey in two aspects of the Financial Monitoring System in the field of counteraction of money laundering, received a criminal way:

- 1) In wide aspect – as a system of measures of financial and legal, administrative and legal, criminal and legal, operational and investigative and other in the area of the prevention and counteraction of money laundering, received a criminal way; as a System of State Regulation;
- 2) In narrow – as a system of constant tracking of financial transactions of authorized subjects of financial monitoring in accordance with established criteria, namely the system of superintendence in this field; as sort, method of control.

Financial monitoring is one of the components of the system of counteraction of money laundering, received a criminal way, or financing of terrorism (CFT).

The organs who make state regulation and superintendence in the field of the prevention and counteraction of money laundering, received a criminal way, or CFT, are subjects of state financial monitoring.

In the broad meaning, the subject of financial monitoring is an authorized organ on the one of two levels, each of who is implementing a number of measures which directed on counteraction of money laundering, received a criminal way, or CFT.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

*Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 14568-3539 р*

Видання включене до переліку фахових видань ВАК України, за спеціальностями: політологія, соціологія, №1-05/4 від 14.10.2009р.
право, №1-05/3 від 08.07.2009р.

Наукове видання

ВІСНИК
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»:
Політологія. Соціологія. Право.
№ 1 (17) 2013

Scientific edition

VISNYK
of National Technical University of Ukraine
“Kyiv Polytechnic Institute”:
Polytology. Sociology. Law.

Комп’ютерна верстка Д.В. Зубенко
Відповідальний за випуск Н.О. Майструк

НТУУ “КПІ” ВПІ ВПК “Політехніка”
Свідоцтво ДК № 1665 від 28.01.2004 р.
03056, м.Київ, вул. Політехнічна, 14, корп. 15
тел./факс (044) 406-81-78

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Правила оформлення та подання рукописів до збірника "Вісник НТУУ "КПІ". Серія Політологія. Соціологія. Право", який є фаховим з політологічних, соціологічних та правових наук.

У збірнику публікуються статті виключно за вказаною тематикою, які не були раніше опубліковані в інших наукових виданнях в Україні або за кордоном.

Згідно з Постановою Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» до друку прийматимуться лише наукові статті, які мають такі необхідні структурні елементи:

1. постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

2. аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.

3. Формулювання цілей (мета) статті;

4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

5. Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Література подається в кінці статті згідно вимог ВАК (див. Бюлетень ВАК України №3, 2008)

До всіх статей обов'язково додається незалежна зовнішня рецензія від кандидата або доктора наук відповідної галузі.

Обсяг статті – 10-13 стор.

Стаття супроводжується:

Резюме (ініціали та прізвища авторів, назва статті, текст) українською, російською та англійською мовами – шрифт "Times New Roman" (розмір кегля – 14), ; ключові слова; УДК.

Рефератом англійською мовою (обсяг – 1 сторінка).

Відомостями про авторів

- (прізвище, ім'я та по батькові, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня або службова адреси, контактний телефон та адреса електронної пошти для зв'язку) – 1 прим.;

-електронною версією статті з файлами відомостями про авторів.

Текст статей необхідно подавати на дисках, сформованих у Word 6.0 або Word 7.0 (основний текст: шрифт Times New Roman, розмір 14, інтервал 1,5). Текст статті подається роздрукованим у двох примірниках.

Другий примірник підписується автором (авторами) статті.

Формат аркушів А4 (210x297 мм)

Відступи: зліва – 2.5 см, справа – 2.5 см, зверху – 2.5 см, знизу – 3.5 см.

У першому рядку зліва вказується УДК;

- наступний рядок – назва статті великими літерами (розмір шрифту 14, жирний) по центру;

- наступний рядок – ініціали і прізвище автора і співавторів (розмір

шрифту 12, жирний) по центру;

- наступний рядок – вчений ступінь, вчене звання, посада автора

(розмір шрифту 12, курсив) по центру;

- наступний рядок – назва навчального закладу (розмір шрифту 12, курсив) по центру;

- через рядок – основний текст статті. Розмір абзацу – 1,25 см.

У кінці статті через рядок подається **список літератури**, в якому необхідно вказати авторів видання, назву, місто видання, видавництво, повний обсяг видання; для періодичних видань – вказати номер видання та сторінки, на яких розміщений матеріал.

Таблиці та рисунки подаються на окремих аркушах (файлах).

Заголовки таблиць розміщують по центру (розмір шрифту 14, жирний), а нумерація праворуч від таблиць. Розмір шрифту для набору текстів таблиці 12. Підпис під рисунками розміщують по центру (розмір шрифту 14).

Адреса редакції:

**03056, Київ-56, проспект Перемоги, 37,
корп.7, к. 506 (соціологія, політологія та соціальна робота)**

Тел. 454-94-03

Київ, вул. Борщагівська 124, корп. 19, к. 322 (право)

E-mail:

visnyk_socio@ukr.net (політологія, соціологія та соціальна робота)- звертатися до Зубенко Дар'ї Віталіївни (093-006-69-04),

Майструк Наталії Олегівни (099-337-20-54).

kafedra_tdp@ukr.net (право) - (044) 236 50 53

Періодичність – 4 номерів на рік.

Мова видання – українська, російська, англійська.

Анотації українською, російською і англійською мовами.